

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARINDAN

XV

MÜSLÜMANLIK

Prof. Yusuf Ziya YÖRÜKÂN

TÜRKİYE TİCARET ODALARI, SANAYİ ODALARI VE TİCARET BORSALARI
BİRLİĞİ MATBAASI — ANKARA

1 9 5 7

Ö N S Ö Z

Hazırladığımız bu küçük kitap, Müslümanlığın iman ve ibadet, amel - ahlâk ve fazilet konularında bildirdikleri ile İslâm dininin özelliklerini, dinler arasındaki yerini, hayata ve medeniyete neler getirdiğini, yenilikler karşısındaki durumunu ve akla verdiği önemi göstermeğe çalışır. Eserde Tanrı buyrukları ve yasakları açıklanırken bunlarda güdülen hikmet ve maslahat, maksat ve gaye üzerinde durulmuş ve her bahiste Kur'an âyetlerine ve birinci derecede kaynaklara dayanılmıştır. Bu suretle kitap din bilgisi ihtiyacını karşılayacak bir hale sokulmaya çalışılmış; kitabın sonuna da Kur'an âyetlerinden bazılarının tercümelere eklenmiştir.

İslâm'da din bilgisi üzerine yazılan ilk eser, İmam Ebu Hanife'nin **Fıkh-ı Ekber**'idir. Bunu, İmam Matüridî mükemmelleştirmiş, on ikinci yüzyılda yazılan **Nesefî Akaidi** ise son zamanlara kadar bizde ve Müslüman ülkelerinde okunmakta bulunmuştur. Kanunî devrinde Mehmet Bürgivî ilk defa Türkçe bir akaid kitabı yazmış ve buna ibadet bahislerini de eklemiştir. Sonra **Namazın Şartları**, **Elli Dört Farz** ve **Vasiyet** gibi ilm-i haller yazılmışsa da Bürgivî'nin eserine ve elde gezen bu kitaplara zamanla birçok şeyler sokulmuştur. Zamanın âlimleri halkın ihtiyacıyla meşgul olmadıkları için halk hocaları **Mızraklı İlm-i Hal** gibi birtakım kitaplar yazmışlar, bu kitaplarda fikir açıcı konular ve din esasları üzerinde durulmamış, teferruata kaçılmıştır. Bunların nüshaları da birbirini tutmuyor. Memleketimizde idadî ve muallim mektepleri açıldıktan sonra Hoca Zihni, İsmail Hakkı Manastırlı, İsmail Hakkı İzmirli gibi bilginler din kitapları yazmışlardır. O tarihten beri bu konuya önem verilmiş ve birtakım faydalı eserler meydana getirilmeye çalışılmıştır.

Bu kitap hazırlanırken yukarıda adı geçen eserlerden faydalanıldığı gibi İmam-ı Âzam'ın ve Matüridî'nin akaide dair kitaplarına ve Anglikan Kilisesi'nin sorularına karşı İsmail Hak-

kı İzmirli, Abdülâziz Çavuş ve Dr. İsmail Hakkı Milâslı tarafından yazılan kitaplara ve İslâm mütefekkirlerinden Mısırlı Müftü Muhammed Abduh, Kiyefli Musa Carullah ve Hindli Muhammed Ali gibi bilginlerin eserlerine de baş vurulmuştur. Tarihi bahisler için Mahmud Esat Efendi'nin **İslâm Dini Tarihi**'ne ve Cevdet Paşa'nın eserlerine, ibadet bahisleri için **Bedayi üs-Senayi, Tahtavi** ve **İbn-i Abidin**'e, ahlâk bahisleri için **İhya-ul Ulûm, İslâm Ahlâkının Esasları** adlı eserlere ve kitabın içinde görüleceği üzere, ekseriyetle ve esas itibariyle **Kur'an'a** ve **hadîslere** müracaat edilmiştir.

YUSUF Z. YÖRÜKÂN

Ankara
Eylül 1953

E s e r H a k k ı n d a

Merhum Profesör Yusuf Ziya Yörükân'ın, yıllar önce basılması kararlaştırılan bu kitabı ancak yeni neşrediliyor. «Müslümanlık» kitabı orta öğretimde Din Derslerini modern ilim zihniyetiyle ahenkli bir surette okutmak gayesine göre ve doğrudan doğruya Öğretmen Okulları için Maarif Vekâletinin isteği üzerine yazılmış bulunuyordu. Fakat eser uzun müddet basılamamış, profesörün son hastalık yıllarında nihayet kendisi tarafından geri alınarak Fakülte yayınları arasında çıkmak üzere Dekanlığa verilmiş bulunuyordu. Eserin yalnız orta öğretim için değil, bütün memleket için faydalı olacağı göz önüne alınarak yapılan bu teşebbüs yerinde olmuştur. Vakıa, yayınlanan bu kitaptan orta öğretim okullarının da faydalanabilecekleri meydandadır.

Profesör Yörükân, hayatının ikinci öğretim devresine girdiği zamandan beri ilim ve ihtisas çalışmaları yanında daima modernleştirilmiş din dersleri yayınlarına da önemli bir yer ayırıyordu. Yeni İlähiyat Fakültesi Dergisi'nin 1. inci sayısında çıkan «İslâm İlmi Hali» yazısı ile «İslâm Akâid Sisteminde Gelişmeler» adlı seri makaleleri, «Kur'an'ı Kerim'den Âyetler» adı ile ayrıca bastırıldığı kitapçık bunlardandı. Bütün bu çalışmalar, modernleştirilmiş bir Din Dersleri kitabının yazılmasına hazırlık teşkil ediyordu. Prof. Yusuf Ziya'nın bu tarz çalışmaları, aslında, gençliğinde başlamış ve ömrü boyunca ihtisas yayınlarından fazla yer almıştır. İstanbul Darülfünununda ikimiz de felsefe talebesi olduğumuz sırada birlikte neşrettiğimiz (1922) «Mihrab» mecmuasının başlıca gayesi bu idi. Profesörün bu dergide çıkan yazıları da bunu gösterir. Her ne kadar sonradan Üniversite çalışmaları, zamanının büyük bir kısmını aldıysa da, Yörükân uzun müddet orta öğretimdeki derslerini bırakmamış, din derslerine modern bir şekil verme gayretini fiilen göstermişti. Çapa Kız Muallim Mektebi'nde birlikte hocalık yaptığımız sırada (1926-1930) din dersleri okutuyordu. O sırada orta öğretim için bir kitap neşretmişti.

İstanbul ve Vefa liselerinde önce din dersleri, sonra türkçe ve felsefe okuttuğu sırada aynı gayeyi takip ediyordu. Prof. Yörükân orta öğretim çalışmalarının mahsulü olan «İslâm Dini», «Dinimiz» «Peygamberimiz» gibi eserler yayınladı. Diyanet İşleri Müşavere Kurulu Üyeliği ve İkinci Başkanlığı yaptığı sırada «Kutlu Bilgi» adında halk için bir din dergisi çıkardı. Bu derginin köylere kadar yayılması işiyle bizzat uğraşıyordu. «Kutlu Bilgi»nin hedefi gerçek bir din terbiye ve telkininin yapılması idi. Bunun için bir yandan umumiyetle din terbiyesi aleyhinde bulunan cereyanlarla, öte yandan bu terbiyeyi yanlış ve tehlikeli bir şekilde veren irticacı cereyanlarla mücadele etmesi gerekiyordu. Yusuf Ziya Beyin tuttuğu yol, Ziya Gökalp'ın «İslâm Mecmuası»nda başladığı, Vahit Hoca'nın «Köy Hocası» nda (Kuvayı Milliye sırasında ve sonra) devam ettirdiği, aynı sırada «Mihrab»da takip edilen yol idi. Gökalp zamanında olduğu kadar aynı yolda işbirliği yapacak kimseler bulunmadığı için, merhum, çalışmalarında yalnız kalıyordu.

Yörükân'ın giriştiği bu yolun ne derecede sabır, gayret «mücadele» istediğini anlatmak için tanzimattan, bilhassa ikinci meşrutiyetten sonra din derslerinin orta öğretimde aldığı yanlış istikamete biraz dokunmak yerinde olur. M e d r e s e ile M e k t e b' in prensipleri zıt iki müessese halini alması tanzimatın başlıca hastalığı idi. Bununla beraber medrese, modernleşme gayretini göstermeden, mekteb'in dışında devam ediyordu. Garp sistemindeki Rüşdiye ve İdadî mekteplere «Ulûm-u Diniye», «Malûmat-ı Ahlâkiye», «Mantık», «Kelâm» gibi derslerin konulması kararı bu çatışkan ikiliği kaldırmak, mektep ve medrese mezunlarını birbirine düşman iki tip halinden çıkarmak gibi iyi bir niyetten doğmuştu; fakat bu dersler, ne yazık ki, gayelerine hizmet edemedi. Bunun sebebi eski kültürümüze ait derslerle garpten gelen ilimlerin prensipleri arasında münasebet arama ihtiyacının uyanmaması idi. Bunu da gerek tanzimatçıların, gerek meşrutiyetçilerin şarka ve garbe derinden bakmak, meselelerin köküne nüfuz etmek kuvvetini göstermemiş olmalarında aramak yanlış olmasa gerektir.

Din dersleri müsbet ilim zihniyetiyle yetişen taze kafalar üzerinde sarsıcı, buhran yaratıcı bir tesir bırakmayacak su-

rette nasıl verilebilir? Rönesansın, reformun, «aydınlık» felsefesinin Fransız ihtilâli'nin, müsbet ilim zihniyeti'nin garpte uyandırdığı din-ilim savaşının bizde de olmaması kabil değildir. Bununla beraber din bilgilerine karşı alâkasız veya menfî bir görüşün yayılmaması için bu tecrübelerden faydalanmak da mümkündür. 1) Din dersleri orta çağ şartlarından çıkarılmalı, bugünkü hayat ve cemiyet bilgilerinin verdiği muhit içine yerleştirilmeliydi; 2) Din derslerinde İslâm'ın kaynaklarına kadar inilmeli ve sonraki asrın skolastik görüşle kattığı veya bozduğu cihetlerden sıyrılmalı idi; 3) Gerçek duygusundan uzak ve boş sınıflamalar yerine manevî hayatımıza, kalb ve vicdan terbiyemize uygun edebî bir şekle girmeliydi; 4) Akıl-iman mücadelesi, gerek aklın gerek imanın aleyhine, yani onlardan birini yıkmak suretiyle neticelendirilmemeli, bir dereceye kadar -aklın bilhassa modern ilmi meydana getiren aklın-imanla uyduğu bütün noktalar gösterildikten sonra imanın akılı aşan, kalbe ve vicdana ait olan tarafı gösterilmeli idi. Hâsılı din derslerinin meşrutiyet devresinde başarısız olması, hattâ menfî bir tesir yapması memleketimize çok geç ve çok sathî giren «aydınlık» görüşünün yanlış tatbikatı ile «Skolastik» bünyesinde devam eden ve asla modernleştirilmemiş bir din öğretiminin gelişme yaşında olan genç kafaları vakitsiz sarsmasından doğmuştur, denebilir. Bu netice yalnız bazı zihinlerde müsbet veya modern düşüncenin yerleşmesi şeklini alsa yine bir dereceye kadar mânâ vermek kabil olurdu; fakat müsbet zihniyetin temeli olan görme, araştırma ve yaratma ruhunun asla yerleşemediği sırada, umumiyetle din terbiyesine karşı tam bir küçümsemenin doğuşu giderilmesi hayli güç tembel bir ruh hali idi. Bu kötü alışkanlığın en büyük zararı ne akılla ne imanla hesaplaşmasını yapmamış kafaların görmeden, araştırmadan, yaratmadan (1) olduğu kadar, kalb ve vicdan terbiyesinden de mahrum kalışıdır. O zaman herhangi bir duyüstü ideale bağlanmakla, bencillikten ve faydacılıktan kurtulma güçlüğü, karşımıza çıkan en vahim mesele halini alabilir.

Bu tecrübelerden sonra din derslerine tekrar şekil vermenin hayli zahmetli ve mes'uliyetli bir iş olduğu meydandadır.

(1). Burada icad ve keşif ruhunun gelişmesi kastedilmektedir.

Bunun için bir yandan din dersleri öğretimini işaret ettiğimiz kusurlarından sıyırmak, öte yandan orta öğretimde verilen modern kültür ve bilgileri akıl ve iman münasebetini ayarlayacak (ve düşündürecek) bir tarzda hazırlamak lâzımdır. Eğer biz «aydınlanma» yı aşarak Kant'tan beri gelişen garp düşüncesine nüfuz edebilirsek, ilim ve din savaşını lehimize halletmek yoluna girmişiz demektir. Bu da orta öğretimde din dersleri kadar müsbet bilgi ve kültür derslerinin de ayarlanmasına bağlıdır. Bilme, düşünme ve inanmanın birbirini aşan sahaları arasındaki münasebeti göstermek her türlü skolastik zihin buhranından çocukları kurtarabilir.

Yusuf Ziya Yörükân'ın kitabı bu yolda atılmış önemli bir adımdır. Merhum Profesör meseleleri, a) İslâm doktrinine, b) hareketler, fiiller ve ahlâka ait olarak iki gurubu ayırmaktadır. Kitap sade türkçe ile modern zihniyetle yazılmıştır. Aynı çığırda daha birçok kitaplar bunu takip etmelidir. Her birinde yazarının yetişme tarzı ve hususi görüşüne göre bazı farklar olabilir. Kitaplar çoğaldıkça öğretmenlerin seçme ve öğreniciye tavsiye etme imkânları da artar. Yeter ki bu kitaplar gerçek duygusundan mahrum, mücerret bir mefhumculuk, İslâmın ana kaynaklarına doğrudan doğruya inemiyen skolastik tevilcilik içinde kalmasın. Genç ruhlara nüfuz edebilecek bir kalb ve vicdan terbiyesinin silâhlarına sahip olsun.

Kitabın yayınlanması işinde lütuflarını esirgemiyen Sayın Dekan Ord. Prof. Sabri Şakir Ansay'a ve tashihini doğrudan doğruya üzerine alan merhumun asistanı Yaşar Kutluay'a yayın komisyonu adına teşekkürü borç bilirim.

İ ç i n d e k i l e r

1. MÜSLÜMANLIK VE HAZRET-İ MUHAMMED	11
İslâm Dini, Tevhid Dini	11
Peygamberlikten Önce Hazret-i Muhammed	13
Peygamberlik	15
Peygamber Medine'de	19
2. İSLÂM DİNİNDE DELİL	24
Dört Delil	24
Kur'an-ı Kerim (Kitap)	25
Kur'an'ın Tespiti	27
Kur'an ve İslâmî İlimler	28
Kur'an'ın Tefsiri	29
Tefsirler ve Tefsirciler	31
Hadis ve Sünnet	33
Hadis Kitapları ve Hadisçiler	35
Ashab (Peygamber'in Arkadaşları)	38
Ümmetin İcmaı	40
İçtihad ve Kıyas	41
Dini Hükümler Ne Suretle Çıkarılır?	44
3. İSLÂM DİNİNDE İMAN	46
İman Nedir ?	47
İlk Farz : Allah'ı Bilme (Marifetullah)	49
Allah'a İnanmak	50
Allah'ın Sıfatları	52
Meleklerle İnanmak	54
Peygamberlere İnanmak	54
Tanrı Elçisi Hazret-i Muhammed'e İnanmak	56
Allah'ın Kitaplarına İnanmak	58
Dört Kitap	59
Kur'an-ı Kerim'e İnanmak	62
Âhirete İnanmak	64
Kadere İnanmak	66
Hayır ve Şer Allahtandır	68
4. İSLÂM DİNİNDE İBADET	69
İbadet Nedir ?	70
Mükellef (Görevli) Olmak	73
Görevlilik Hükümleri	75
İslâm İbadetlerinin Başı : Paklık	81
Abdest ve Teyemmüm	83
Namaz	85
Oruç	90
Kaza ve Kefaret	92
Zekât ve Sadaka	93

	Zekât ve Sadaka Meseleleri	96
	Hac	97
	Kurban	100
5.	İSLÂM DİNİNDE FAZİLET	102
	Dini Hükümlerde Hikmet ve Maslahat	103
	Ferde ve Umuma Ait Maslahatlar	105
	Hak ve Vazife	108
	Lâyiklik	110
	Dinde Kolaylaştırma ve Genişletme	112
	Amelî Farzlar	114
	Haramlar	126
	Nezir, Vasiyet, Vakıf	133
	Dayanışma, Yardımlaşma ve Birleşme	134
	Cami ve Cemaat	136
	Ezan ve Kamet	137
	Cuma Namazı ve Hutbe	137
	Bayram Namazı	141
	Vitir Namazı	142
	Namaz Meseleleri	143
	Cenazeye Karşı Vazifeler	145
	Mevlid Kandili	147
	Kutlu Günler, Bayramlar ve Hayırlı Geceler	150
	İslâm Ahlâkı	153
	İslâm Ahlâkının İlkeleri	155
	Sakıncalar	159
	Zühd ve Takva	162
6.	İSLÂM DİNİNDE TARİKAT VE MEZHEPLER	164
	Tasavvuf	165
	Tarikatçılık	167
	Tarikatçılığın Mahiyeti	169
	İslâm Dininde Ruhanilik Yoktur	172
	Mezhepler	174
	İslâm Âlemine Bir Bakış	178
	Türklerin Müslümanlığa ve Medeniyete Hizmetleri	181
7.	KİTABÎ DİNLER VE MÜSLÜMANLIK	187
	İslâm Dininin Dinler Arasındaki Yeri	189
	Müslümanlığın Genel ve Ebedilik Esasları	190
	İslâm Dininin Diğer Bazı Özellikleri	192
	Müslümanlığın Bazı Faydaları	195
8.	EKLER	197
	Fatiha Suresinin Tefsiri	197
	Namazda Okunacak Sureler ve Dualar Hakkında	202
	Kur'an-ı Kerim'den Bazı Âyetlerin Türkçe Mealleri	204
	Kur'an-ı Kerim'in Sonlarındaki Namaz Sureleri	205
	Namazda Okunan Dualar	206

MÜSLÜMANLIK VE HAZRET-İ MUHAMMED

Müslümanlar arasında «din», Tanrı müessesesi olarak, Peygamber tarafından bildirilen ve insanlar tarafından inanılıp güdülen doğru yol mânasına gelir, ve Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, peygamberlere indirilen kitaplara, ve ahiret gününe inanma esasına dayanır. Allahın son olarak kurduğu ve Tanrı elçisi Hazret-i Muhammed'in bütünüyle bildirdiği dine İslâm dini, Müslümanlık denir. Düşünerek kendi iradeleleriyle hak ve hayır olduğuna inandıkları iman, ibadet ve amel bildirilerini kabul ederek doğru yolu tutanlara ise, Selâmete ermiş, Müslüman denir.

Müslüman, ahiret gününe ve insanların hareketlerinden sorumlu olduklarına inanır ve Müslümanlık, dünyada nizam ve saadeti, ahirette ise selâmeti temin eden ilâhî bir zâbitadır. İnsanları manevî bağlarla birbirlerine bağlar, kardeş eder; insan haklarının çiğnenmesini önler; fertlerden birbirlerinin hürriyetlerine riayet etmelerini ister; onların vazife hislerini ve işe bağlılıklarını sağlar. İnsanları sevmeyi, milletini yükseltmeyi, memleketini korumayı ve aileye bağlılığı telkin eder; büyüklere itaati, arkadaşlara saygıyı, küçüklere sevgiyi, zayıflara acımayı öğütler. Bu sebeple Müslümanlık, insanlar arasında düzen ve iyi ahlâk kurmak, cemiyeti hurafelerden temizlemek, fertleri olgun kişi haline getirmek, cemiyeti bayındırlık ve esenlik içinde yaşatmak ve insanları Allah'ın birliği, tevhid inancı üzerinde birleşmeğe götürmek amacını güder.

İslâm Dini, T evhid Dini

Tevhid dini olan İslâm dininin temelleri Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, kitaplara ve ahiret gününe inanmaktır. Bunlara, imanın rükünleri denir. İslâmın buyrukları, yaşamak için çalışmak, ilim tahsil etmek, iyi ahlâk ile bezenmek, haramdan sakınmak, vatani savunmaktır. İslâm ibadetleri, namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek, haccetmektir. Bu buyrukla-

ra İslâmın farzları denir. İmanın rükünleri ile İslâmın farzları, İslâmın binasını teşkil ederler. Önce bir özet olarak şunu bilelim ki, Müslümanlığın bütünü bir arada toplayan söz, «Allah'tan başka Tanrı yoktur. Muhammed Allah'ın kulu ve resulüdür» sözüdür. Buna, «tevhid kelimesi» denir. Bu sözün «Tanıklık ederim ki, Allah'tan başka Tanrı yoktur ve tanıklık ederim ki, Muhammed Allah'ın kulu ve resulüdür» tarzındaki ifadesine de «şehadet kelimesi» denir. Bu söz Müslümanlığın alâmetidir; bu tevhid veya şehadet kelimesini kim söylerse Müslüman olur. Şehadet bilip bildirmek, tanıklık etmek mânâsınadır. Tevhid, birlik, Allah'ın bir olması demektir. İslâm Peygamberi Hazret-i Muhammed'in bütün hayatı Allah'ın birliğini kabul ettirmeye çalışmakla geçmiştir. Bu sebeple İslâm dinine, tevhid dini (birlik dini) de denir.

Tanrı tarafından gelen bütün kitabî dinler, Allah'ın birliği temeli üzerine kurulmuştur. Bu dinlerin iman esasları da biridir. Ancak devirler değiştikçe dinlere, dinî olmıyan unsurlar karışmış olduğu için yeni ihtiyaçlara göre Allah yeni peygamberler göndermiş ve dinini yenilemiştir. Allah'ın son olarak gönderdiği peygamber, peygamberlerin sonuncusu olan (hatem-ül-enbiya) Hazret-i Muhammed'dir. Kendisine Milâdın 609 uncu yılında Kur'an âyetleri nazil olmağa başlamış, «Ya Muhammed, yaradan Rabbinin adını (dinini) ilân et» emri verilmiştir. Yirmi üç yılda zamanın ihtiyacına göre nazil olan âyetlerle İslâm dini onun hayatında kemale ermiş, ve Kur'an-ı Kerim'de: «Dinini zi kemale erdirdim ve size olan nimetimi tamamladım» (Bakara), buyurulmuştur.

İslâm dinini iyice öğrenmek için önce bu dinin peygamberi Hazret-i Muhammed'in hayatını, yetiştigi muhitin durumunu ve halka Müslümanlığı ne suretle bildirdiğini bilmemiz gerekir. Tarihte hayatı tamamiyle bilinen tek peygamber Hazret-i Muhammed'dir. Onun doğumundan ölümüne kadar bütün hayatı vesikalar ile malûm olduğu gibi, peygamberlik devrinde Müslümanlığı nasıl yaydığı da günü gününe bellidir. Kuran-ı Kerim âyetleri nerede ve niçin nazil olmuştur, Peygamber nerede, ne gibi sözler söylemiştir, dinî esaslar nasıl bir sıra ile anlatılmıştır, Peygamber ne kadar uğraşmış ve nasıl muvaffak olmuştur? Bun-

ları öğrenmek, din esaslarını ve farzlarını yerli yerince ve daha iyi kavramayı temin edecektir.

Peygamberlikten Önce Hazret-i Muhammed

İslâm dininin peygamberi Hazret-i Muhammed, 570 yılında Mekke şehrinde doğmuştur. Mekke, Arap yarımadasında, ticaret yollarının kavşak noktasında bulunan bir ticaret ve ziyaret şehridir. Ziraate elverişli arazisi olmadığı için halkın hemen hepsi ticaretle geçinir, kervanlarla komşu memleketlerden mal alıp satardı. Diğer taraftan eski zamanlardan beri hürmet edilen Kâbe'nin burada bulunması, ayrı ayrı putlara tapmakla beraber, Mekke halkının ve çevresindeki kabîlelerin sene de bir defa Kâbe'yi ziyaret etmelerine sebep oluyordu. Kâbe Kur'an'a göre, yeryüzünde yapılmış en eski ibadethaneydi. İbrahim peygamber ile oğlu İsmail, burasını yenileyip zemzem kuyusunu kazmışlardı. Oraya sığınmış olan kimselere ilişilmez, ziyaret aylarında harbedilmezdi.

Mekke ve civarındaki çeşitli Arap kabîleleri hep Hazret-i İsmail soyundan geldiklerini iddia ederler. Bunlar arasında Kureyş adlı kabîle, diğerlerine üstünlüğünü kabul ettirmiş ve kabîlenin büyükleri Kâbe'ye hizmet, zemzem kuyusunu muhafaza etmek gibi şerefli vazifeleri üzerlerine almışlardır. Büyük iş ve fikir adamları hep bunlardan çıkmıştır. Kabîlenin kurucusu Kusey'in soyundan gelen Abdullah ile, onun kardeşi ve yardımcısı Zühre'nin soyundan gelen Âmine'nin evlenmelerinden, Hazret-i Muhammed dünyaya gelmiştir. Daha doğmadan babasını kaybettiği için, dünyaya yetim olarak gözlerini açmıştı. O zamanın âdetleri üzere, emzirilmek için Halime adında bir süt anneye verilerek onun yanında altı yaşına kadar kalmış, sonra annesinin yanına getirilmişti. Âmine oğlunu, akrabalarına göstermek için Medine'ye götürdü; kendisi orada hastalandı ve geri dönerlerken yolda hastalığı ağırlaştı ve Ebva denilen yerde öldü. Muhammed daha altı yaşındayken anne sevgisinden de mahrum kaldı, baba yadigarı olan Ümmü Eymen, onu dedesi Abdulmuttalib'in yanına götürdü.

Abdulmuttalib, torununu pek severdi; Kureyş'in reisi ol-

duğu için elinde kullanabileceği büyük imkânlar vardı. Daima halkın iyiliği yolunda çalışan, içki içmiyen, bazı geceler Hıra adlı dağa çıkarak Allah'ın büyüklüğünü düşünen bir adamdı. Âmine'den iki sene sonra o da öldü. Sekiz yaşında olan Muhammed'i amcası Ebu Talib yanına aldı. Kardeşinin oğlunda diğer çocuklarda görülmiyen bazı haller görüyor, onu günden güne daha çok seviyordu. Gerçekten, sevimli bir hali, temiz bir yüzü vardı. Kendi yaşındaki çocukların oyun tekliflerine karşı onlara daha faydalı işlerle uğraşmalarını söylüyor, daha o zamanlar sık sık düşünceye dalarak çevresine faydalı olmağa çalışıyordu.

Ebu Talib onu yanından ayırmamak için, yaptığı ticaret seyahatlerinde beraberinde götürüyordu. Böylece 12 yaşında iken Suriye'yi, daha sonraları Yemen'i, Necid ve Ahsâ taraflarını gördü. Daha bu yaşlarda insanların sefaleti, ahlâkın bozukluğu, bâtil akideler ve gelenekler onu düşündürüyordu. Memleketin hiçbir tarafında emniyet yoktu, halk birbirine düşmüştü. Din namına, insan eliyle yapılan putlara veya taş parçalarına tapılıyordu. Kadınlar her haktan mahrum idiler. Yeni doğan kızlar canlı canlı gömülüyordu. Tam mânasiyle cahillik hüküm sürüyordu. Fırsat bulunca bir kabîle öbürünün mallarını ve çocuklarını yağma eder, bazan kabîleler birleşerek uzun harplere girişirlerdi. Her yıl Mekke'de kurulan Ukâz panayırında çıkan kavgaların uzaması ve fena neticeler vermesi üzerine, daha 20 yaşlarında olan Hazret-i Muhammed'in teklifiyle, Mekke'deki tanınmış ailelerin reisleri bir araya gelerek Mekke arazisinde bulunan fertleri korumaya, tecavüze uğrayanlar için de mütecavizlerden tazminat almaya and içtiler. Buna tarihte «Büyüklerin yemini» adı verilmektedir. Hazret-i Muhammed bu gibi hareketlerle kendisini etrafa çok sevdirmiş, herkesin saygı ve güvenini kazanmıştır. Anlaşmazlıkları halletmesi için ona baş vurulur ve yola gidenler kıymetli mallarını ona emanet bırakırlardı. Onun için kendisine «El-emin» (Güvenilir adam) lâkabı verilmiştir.

25 yaşında iken Kureyş asîlzadelerinden ve akrabasından Hatice hesabına Suriye'ye bir ticaret seferi yaptı. Yüksek idaresi, doğruluğu ve başarısı herkesin takdirini çektiği için Hatice bütün işlerini ona devretti. Bir müddet sonra zekâsı ve gü-

zel ahlâkı ile tanınmış olan Hatice ile Hazret-i Muhammed evlendiler. Hazret-i Muhammed bundan sonra ticaret seferlerine devam etti. Bu seferler, halkın ıstırapları, ihtiyaçları üzerinde onun müşahedelerini arttırıyor ve seyahatlerinde arkadaşlarının kendisine olan hayranlıklarının kuvvetlenip yayılmasını sağlıyordu. Kureyş'in fikir adamları «Bu gencin şanı büyük olacak» demeğe başladılar. Kâbe'yi tamirde ve Hacer-i Esved'in yerine konulmasında onun reyine baş vurdular. Kabîleler arasındaki ihtilâfları ona hallettiriyorlardı.

Hazret-i Muhammed 35 yaşına gelmişti. Bu sıralarda ticaret işlerinden ziyade kendisini halkın ve memleketin halini düşünmeğe hasrediyordu. Geceleri çok defa uyumaz, tefekkür daldı. Kendisinde, şimdiye kadar sezmediği haller görüyordu, bazı anlarda kulağına sesler gelmeğe başlamıştı; bazan sü-kûn içinde düşünmek için Hıra dağına bir köşesine çekiliyordu. Onun bu halini bilen eşi Hatice, onunla beraber Hıra dağına çıkar, bir melek gibi çevresinden ayrılmazdı.

O zamanlar, Zeyd, Varaka gibi bazı mütefekkirler de eski inançlardan vazgeçerek biraz sükûn bulmak, düşünmek ve ibadetle vakit geçirmek için dağ kovuklarına çekiliyorlardı. Lâkin bunlar, yalnız kendilerini düşünüyor, Hazret-i Muhammed ise kalbini Tanrıya bağlıyor, fikriyle insanlığı kurtaracak çareler arıyordu. Burada o, kâinatın, görünmiyen, fakat büyüklüğü ve kudreti her tarafı saran Tanrısını düşünüyor, insanlığın kurtuluşu için ona yalvarıyor, gözyaşları döküyordu.

P e y g a m b e r l i ğ i

Hazret-i Muhammed kırk yaşına girmişti. Düşünceleri rüyalarına aksediyor, gördükleri olduğu gibi çıkıyordu. Bu hal altı ay devam etti. Bu sırada bir ay Hıra dağında tefekkür içinde yaşadı. Ramazan ayının sonlarına doğru bir gece sabaha karşı açıkça sesler duymaya başladı. Bu, Cebrail'in sesiydi (1). Ona «ikra» (oku) diyordu. Bu hitaptan ürperen Hazret-i Peygamber cevap veremedi, Cebrail, «Yaradan Tanrının adını oku,

(1) Cebrail, Tanrı kulu mânâsıdır. Hazret-i Peygamber'e Kur'an âyetlerini getiren ferîştenin adıdır. Buna Ruh ul-Emin, Namus-u Âzam gibi adlar da verilir. Meleklerin büyüklerindedir.

insanlara tebliğ et» diye devam etti. Peygamber dehşet içinde kalmıştı. Sabahleyin evine döndü, karısı Hatice'ye, beni ört, diyerek yattı. Kalkınca olanları anlattı. Hatice, amcası oğlu Varaka adlı ihtiyar bilgine giderek vaka hakkındaki fikrini sordu. Varaka, mukaddes kitapları iyi bilen bir adamdı; Hazret-i Muhammed'in Tevrat'ta geleceği bildirilen son peygamber olduğunu söyledi ve Peygamberi tebrik etti.

Böylece , okuyup yazmayı ve Allahı tanıtmayı bildiren ilk âyetle Hazret-i Muhammed'e peygamberlik gelmiş bulunuyordu. Artık Cebrail'in kendisine tekrar gelmesini beklemeye başladı. Bu bekleyiş biraz uzun sürdü. Bir gün Hıra'dan dönünce kendisinde vahyin ilk geldiği zamanki halleri hissetti, üstünü örtüp yattı. Gelen ses, kendisine, memuriyetini ve peygamberliğini herkese ilân etmesini emrediyordu: «Ey örtünen insan kalk, inzar et! Tanrını tazim et, üstünü başını temizle, kötülükten sakın!» Hazret-i Muhammed kalktı, davet olunduğu vazifeyi yapmaya başladı.

İlk Müslüman olan, Hazret-i Hatice'dir. O ilk Müslüman olmakla kalmamış Hazret-i Peygamber'e vazifesinin en güç olduğu zamanlarda yardım etmiş, müşkül anlarında onu teselli etmiştir. Peygamberin amcası Ebu Talib'in oğlu Ali, o zaman çocuk idi. Hazret-i Muhammed'in evinde büyüyordu. Peygamberin ailesiyle namaz kıldığını görünce hemen onlara katıldı. Peygamberin evlâtlığı Hârise oğlu Zeyd ve sadık arkadaşı Ebu Bekir ilk iman edenlerdendirler. Ebu Bekir, sözü geçen ve sayılan bir zat olduğu için, çevresindeki uyanık adamları yeni dine davete başladı. Böylece Osman, Zübeyr, Talha, S'ad, Abdurrahman gibi Kureyş gençleri, Abdullah İbn-i Mes'ud, Erkam, Said ve zevcesi Fatma, Ammar ve annesi Sümeyye ilk Müslümanlar cemaatine katıldılar.

Peygamberliğin dördüncü senesinde gelen: «Emrolunduğun şeyi izhar et, müşriklerden yüz çevir, biz müstehzilere karşı sana kâfiyiz» âyetiyle Hazret-i Muhammed, İslâmı açıktan açığa tebliğe memur edildi. Bunun üzerine bütün Kureyş kabîlesini Safâ tepesinde topladı, onları dine davet etti. Birkaç gün sonra hazırlattığı bir ziyafette kendi soyundan (Haşimî) olanları topladı. Onlara da Tanrıdan gelen emirleri tebliğ etti.

Müslümanların sayısı kırkı bulmuştu. Peygamber bir gün Kâbe'de Allahın birliğini açıktan açığa söyleyince, Mekkeliler bunu Kâbe'deki putlara tecavüz sayarak Peygambere hücum ettiler. Hâris kendini siper ederek şehit oldu fakat Peygambere kurtardı. İslâmda ilk şehit Hâris'tir. Böylece, Müslümanlara eziyet devri başladı. Hele fakir ve köle olan Müslümanlara pek feci işkenceler yapılıyor, bunlar bazan güneşin en yakıcı saatlerinde kızgın kumlara yatırılıyor, kamçılarla dövülüyor ve canavarca öldürülüyorlardı. Yüksek sınıfa mensup olan Ebu Bekir, Osman gibileri de türlü işkencelere maruz kalıyorlardı. Peygamberimize yapılanlar ise bunların hepsinden şiddetliydi. Peygamberliğin beşinci senesinde Müslümanların sayısı elliye yükselmiş, çektikleri sıkıntı aralarındaki kardeşlik bağlarını bir kat daha kuvvetlendirmişti.

Mekkelilerin günden güne artan tazyikleri sonunda, Peygamber, ashabı için selâmet bir yer düşünmeğe mecbur kaldı ve onlara Habeşistan'a gitmelerini tavsiye etti. İlk sene on beş kişilik, ikinci sene daha büyük bir kabile hicret etti. Gidenciler, orada Hıristiyan olan imparatorun iyi kabul gördüler. Kureys reisleri Habeşistana bir hey'et göndererek Müslümanların iadesini istedilerse de reddedildiler. Peygamberliğin altıncı senesinde Hamza ve Ömer gibi iki kuvvetli adamın iman etmesi, Müslümanların yüzünü güldürdü. Artık bu iki cengâverle kuvvetleri bir kat daha arttığı için Müslümanlar Kâbe'de cemaatle namaz kılmağa, ibadetlerini açık olarak yapmağa ve Kur'anı yüksek sesle okumağa başladılar. Buna karşı Kureys reisleri Peygambere yolundan alakoymak için türlü çarelere başvurdular. Ona, para, mevki vaadetteler, ikna edemediler, tehdit ettiler, korkutamadılar.

Peygamberliğinin onuncu senesinde de hamii ve müdafii amcası Ebu Tâlib ile karısı Hz. Hatice vefat etti. Hazret-i Peygamber bu kayıplardan son derece müteessir oldu. Bu sebeple bu seneye mahzunluk yılı denir.

Ebu Talib'den sonra Haşimîlerin reisi Ebu Leheb oldu. Ebu Leheb, Peygambere amcasıdır, fakat Ebu Süfyan'ın hemşiresi Ümmü Cemil ile beraber Müslümanlığın en azılı düşmanlarından. Bunlara beddua olarak «Tebbet yedâ» suresi nazil ol-

muştur. Bu sebeple Peygambere yapılan eza ve cefa arttırıldı. Mekke'de Hz. Muhammed ve Müslümanlar büyük zorluklar içerisinde bulunuyorlardı, kendilerine hayat hakkı bile tanınmak istenmiyordu. Kureyşliler Müslümanlara boykot ilân etmişlerdi. Müslümanlar Ebu Tâlip mahallesinde kuşatılmışlardı. Peygamber bir aralık Tâif taraflarına seyahat etti. Kureyşlilerin teşviki ile burada en acı ıstıraplara katlanmak zorunda kaldı. Mekke'ye dönünce durum daha kötüleşti, Ebu Bekir Yemen'e gitmek için yola çıktı. Fakat çileleri artık dolmuş ve hakkın zafer kazanacağı anlar yaklaşmıştı. Peygamber, hac için Mekke'ye gelen kabîleleri dine davet ederken Medinelilerle temas etti. Bunlar kültürlü, açık fikirli insanlardı. Yapılmak istenilen inkılâbın mahiyet ve lüzumunu tamamen anladılar, Müslüman olarak Medine'ye döndüler, oradakilere yeni dini ve Peygamberi anlattılar. Birçok kimseler Müslüman oldu. İkinci sene birçok Medineli Müslüman, Peygamberi Mekke'de ziyarete gelerek ona, bütün fena huyları, bâtil inançları, cahillik devrindeki âdetleri terkedeceklerine dair söz verdiler.

Peygamberin Mekke'deki tebliğleri, halkı düşündürmek, bu suretle de Allahın birliğini ve ahiret akîdesini kabul ettirmektir. Dünya nizamı da bu iki esasa dayanır, akıl işleyince bâtil akîdeler, kötü âdetler ve hurafeler kalkar, medeni hayat başlar. Putperestlikle mücadelenin ve kabîle asabiyetini kaldırmanın amacı budur. İnsanları ümmet fikrine, mefkûre birliğine ulaştıran yol da budur. Medineliler, Müslümanlığın bu ruhunu kavradılar. Medine'de aşiret kavgaları onları zayıf düşürmüş ve Yahudiler, Medine'de birer sığıntı halinde iken, hâkim duruma geçmişlerdi. Müşriklik dini ise onları parçalamakta idi. Hz. Muhammed'in tebligatı birliğe götüren, şuurlu ve doğru bir yoldu. Fikir, tam mânasiyle kurtarıcı mahiyetteydi ve süratle Medine'de yayıldı.

Peygamberliğinin on üçüncü senesinin hac mevsiminde Mekke'ye gelen Medineli Müslümanlar, Hz. Muhammed'i kendi memleketlerine davet ettiler. Akabe adlı yerde toplanarak Peygamberi koruyacaklarına, İslâm talimatına riayet edeceklerine, doğru olan her şeyde ona uyacaklarına and içtiler. Bunu Kureyşliler kendileri için bir felâket saydılar ve Medine'ye göç

etmeyi önlemek için tertibat aldılar. Peygamber 622 senesinin Nisanında aileleriyle beraber Medine'ye göç etmelerini tavsiye edince, Müslümanlar, kimsenin dikkat nazarını çekmeden üçer beşer göçe başladılar.

P e y g a m b e r M e d i n e ' d e

Mekke'den Medine'ye ilk göç eden Ebu Seleme Abdullah ve diğer Müslümanlar, can korkusuyla gizli giderlerken, Hz. Ömer Kâbe'nin önünde Kureyşlilere hitapla, «Dinlerinin bâtil ve böyle şeylere inanmanın akılsızlık olduğunu» söylemiş ve «Ben hicret ediyorum, kendine güvenen beni takibetsin» diyerek yola çıkmıştır. Mekkeliler, Hz. Muhammed'in yalnız kalmasından istifade ederek kendisini öldürmek çarelerini ararlarken o da yol hazırlığında bulunuyordu. Nitekim Kureyşiler, Hz. Peygamber'i öldürmek için evine girdikleri vakit yatağında Hz. Ali'yi buldular ve Peygamber'in Ebu Bekir'le yola çıktığını anlayınca hemen yollara takipçiler çıkartarak Hz. Muhammed'i getirene yüz deve vadettiler.

Hız. Peygamber ve Ebu Bekir, yolda birçok maceralar geçirdikten sonra, 622 Haziranının 28 inci günü Medine'ye vardılar. Sonradan Müslümanlar, İslâmın yükselmeye başlamasının başlangıcı olan bu tarihi takvim başı olarak kabul etmişlerdir. Gerçekten de hicret, İslâma yeni bir yükselme ve ilerleme ufku açmış, ondan sonra yeni bir hayat başlamıştır. Bundan dolayı tarihçiler bu devre Yeni Devir yahut Medine Devri adını verirler.

Hız. Peygamber şehre girince coşkun gösterilerle karşılandı. Ebu Eyub Halid-il Ensarî'nin evine inerek orada ziyaretleri kabul etti. O güne kadar Yesrib olan şehrin adı, Peygamber Şehri mânasına gelen Medinetünnebi'ye çevrildi. Etrafı açık bir şehir olan Medine'de Yahudiler ve çeşitli Arap kabîleleri yerleşmişlerdi. Bunlar arasında da sürekli bir geçimsizlik vardı. Hız. Peygamberin teşrifiyle bu geçimsizlikler ortadan kalkmış, Yahudilerle bir anlaşma yapılmış ve halkın çoğu din kardeşliğiyle İslâm bayrağı altında toplanmışlardı.

Peygamber, Medine'de ilk iş olarak hem ibadet, hem de toplantı yeri olmak üzere bir mescit, mescidin bir tarafında ailesi

için odalar, mescit avlusunun bir köşesinde de evi olmayanların oturmaları için bir sofa yaptırdı. Bu sofa aynı zamanda bir dersaneydi. İlk büyük İslâm müçtehidleri ve hadîsçileri, uzak yerlerde yeni yapılan camilere gönderilen imamlar buradan yetişmiştir. Yine bu sıralarda Hz. Muhammed, Mekke'den hicret eden (muhacir) lerin hayatlarını temin için, onlarla Medineni Müslümanlar (Ensar) ı kardeş yapmış, her Medineni, bir muhacir kardeşini evine alarak malının yarısını ona vermişti.

Medine'nin manzarası değişmişti. Medineni zenginlerden birçoğunun menfaatleri elden gitmişti. Bu gibi menfaat peşinde koşanlar, Yahudilerle elbirliği yaptılar. Bunlar, Müslümanlarla yüzyüze gelince, «Biz sizdeniz» derler, fakat arkadan fesat karıştırırlardı. Başlarında Übey oğlu Abdullah'ın bulunduğu bu kimselere «Münafıklar» adı verilmiştir. Bunlar, Hz. Muhammed'in hareketlerini Kureyşlilere bildirirler ve Müslümanları içerden parçalamaya çalışırlardı. Kureyşliler, Medine civarındaki kabîleleri tahrike ve Yahudilerle elbirliği yapmaya kalkıştılar. Kureyşlilerin tahrik ettiği küçük topluluklar Müslümanlara gizli gizli tecavüze başladılar. O zaman: «Sizinle harbedenlerle Allah yoluna harbedin, tecavüz etmeyin» âyeti nazil oldu. Hz. Peygamber şehir civarına küçük keşif müfrezeleri göndererek bu tecavüzleri önlemeğe çalıştı. Bir taraftan da etraftaki kabîlelerle müzakerelere girişerek onlarla anlaşmalar yapmaya başladı.

Kureyşliler, Müslümanları ortadan kaldırmak için bir ordu meydana getirmeğe karar verdiler. Mekke'yi terkeden Müslümanların mallarını satıp elde ettikleri servetle büyük bir kervan ve ordu hazırladılar. Bedir'de yapılan harpte Müslümanlar, üçte bir sayıda olmalarına rağmen galip geldiler. Bu savaşı tahrik eden ve antlaşmalarına riayet etmeyen civardaki bazı Yahudi kabîleleri tedip edildi. Bu arada, namazda kible olarak Kudüs yerine Kâbe'ye dönülmesi ve ramazanda oruç tutulması gibi dinî emirler geldi.

Kureyşliler, Bedir'in intikamını almak için ikinci bir ordu hazırladılar. O zamana kadar Arabistan'da görülmemiş - 3.000 kişilik - bir kuvvetle geldiler. Uhud'da yapılan harpte, önce Müslümanlar dağıldı. Peygamber'in dışı kırıldı, Cafer gibi birçok şehidler verildi. Peygamberin vurulması ve ordunun bozulması

gösteriyor ki, Allah, harbde iyi tedbir almıyan, iyi hazırlanmıyan ve kumandanın sözünden çıkan askere başarı vermez, aralarında peygamber bulunsa da... Fakat neticede Müslümanlar toparlanmış, pek az sayıda oldukları halde düşman kaçmak zorunda kalmıştı. Bu savaştan sonra, Hz. Peygamber her tarafa keşif müfrezeleri gönderiyor, İslâm aleyhinde bir hareket olduğunu haber alır almaz daha önce davranarak buna imkân bırakmıyordu. Hz. Peygamber, bazı kabîle reislerinin kızlarıyla evlenerek onların Müslüman olmalarını da sağlıyordu (2).

Mekkeliler, artık son bir gayretle yeniden harbe karar verdiler. Bütün kabîlelerin yardımı ile bu defa 10.000 kişilik bir ordu ile Medine'yi kuşattılar. Şehir, etrafına hendek kazılarak savunuldu. Onun için Hendek Savaşı adı verilen bu harbde Mekkeliler yine yenilip çekildiler. Bu harbin sonunda Kureyşin güveni kırıldı. Hakkın günden güne zaferini ve Müslümanlarla uğraşmanın tehlikeli olduğunu görmeye başladılar ve Kureyşin genç münevverleri birer birer Müslümanlar safına geçtiler.

Hâdiseler Müslümanların sayısını çoğaltmağa hizmet etti ve Hz. Peygamber «Artık sıra bize geldi, bundan sonra Kureyş bizim üzerimize gelemez» dedi. Hz. Peygamber, altı yıldanberi Mekke'den ayrı düşen muhacirlerin ısrarıyla Mekke'yi sulh yoluyla ziyarete (3) karar verdi. Kalabalık bir gurup halinde Mekke'ye yaklaşmalarından çekinen Kureyşliler, şehrin dışında Müslümanları silâhla karşıladılar. İşte, ölüm dirim biatı (Biat-ı Rıdvan) burada yapılmış ve Kureyşliler bir antlaşma imzalamaya mecbur kalmışlardır. Hudeybiye'de yapılan bu antlaşmaya göre, Müslümanlar Mekke ziyaretini bir sene sonraya bırakacaklar, Mekkelilerden bir kimse Medine'ye gelirse geri verilecek, Medine'den belenler geri verilmeyecekti. Bu antlaşmanın madde-

(2) Hz. Peygamber'in çok evlenmiş olmasının sebebi Hristiyan tarihçilerin dedikleri gibi, kadına düşkün olmasından değildi. Zira böyle olsaydı, 25 yaşından 50 yaşına kadar olan ömrünü kendinden 15 yaş büyük olan Hz. Hatice ile geçirmemesi gerekirdi. Bu evlenmeler, mahallî âdetlerle izah edilebilir. Nitekim din teessüs edince, Mekke fethinden sonra Peygamber asla evlenmemiş ve bu sıralarda herkesin istediği kadar evlenme usulünün kaldırıldığına dair âyetler gelmiştir.

(3) Bu ziyarete «umre» denir. Hac aylarında olmayarak Kâbe'yi ziyaret etmek demektir.

leri ağır görünürse de, neticeleri önemlidir. Çünkü bununla Ku-reyş, İslâmın bir varlık olduğunu resmen kabul ediyordu. Medine'den gidenler Mekke'de serbestçe faaliyette bulunabilecek, Mekke ile dostça münasebetler başlayacak ve Güney Arabistan'la temas edilecekti. Gerçekten, bu hal pek çok kişinin Müslüman olmasına yol açtı. Bilhassa Mekke'nin meşhur iki kahramanı, Halid İbn-i Velid ve Amr İbn-il-Âs bu anlaşmayı müteakip Müslüman oldular.

Hicretin yedinci senesinde Müslümanlar aleyhinde tertipler hazırlayan ve tecavüzlerde bulunan bazı kaleler alındı, kabîleler yola getirildi, İran ve Bizans'a, İslâma davet için elçiler gönderildi. Bir elçiyi öldürdükleri için Suriye'ye ordu sevk edildi. Bu sırada Mekkeliler, Hudeybiye Antlaşmasını bozdular. Hz. Peygamber, on bin kişilik bir ordu ile Mekke'ye yürüdü. Hemen hiç muharebesiz Mekke'yi fethetti. Bir zamanlar kendisini öldürmek için Mekke'de tertipler yapanlar, şimdi onun affına sığınıyorlardı. O, düşmanlarına insanca muamele edip umumî af ilân etti. Büyük bir hutbe okudu, Ebu Cehil'in oğlu İkrime ve Ebu Süfyan gibi İslâm düşmanları imana gelerek kuvvetli birer Müslüman oldular.

Hz. Peygamber fetih'den sonra Mekke'de kalmadı. Oraya vali, imam ve müezzin tâyin ederek Medine'ye döndü. Bu esnada Yemen, Bahreyn, Hadramut'a kadar olan yerlerden gelen kabîle mümessilleri Müslüman oluyorlar, imana gelmeleri için mektup yazılan emirler müsbet cevap veriyorlardı. Hemen hemen bütün Arap Yarımadası Müslüman olmuş bulunuyordu. O sırada nazil olan: «Allahın fetih ve nusreti geldiği, insanların akın akın Allahın dinine girdiğini gördüğün gün Allaha dua et, mağfiret iste, O, tevbeleri kabul eder» suresi, artık Allahın dininin tamamiyle yerleştiğini ve sonrası için Allaha yönelmek gerektiğini bildiriyordu.

Bundan sonra Peygamber, Medine'deki son iki yılını huzur içinde dinî ahkâmı tebliğ ile geçirdi. Peygamber, Arap Yarımadası'nda gayelerinden birine ulaşmış, birlik kurulmuştu. Hicaz'da puta tapmak (müşriklik) ilga edilmiş ve müşriklerin Mekke'de Kâbe'yi ziyaretleri menedilmişti. Bunlar Kâbe ziyaretini çirliçiplak ve haykırarak gayrı ahlâkî bir surette yapıyorlardı.

Şarap ve kumarın her çeşidi haram kılındı. Bilhassa yeni Müslüman olan illerden alınacak verginin, zekât'ın miktarları tâyin edildi. Son yılda da hacetmek farz kılındı.

Hicretin onuncu senesinde, hac zamanında Hz. Peygamber, Kâbe'de toplanan yüz binden fazla Müslümana hitabetti. Bu hutbesinde Müslümanlığı hulâsa ederek onlara nasihat etti. Tefecilerin halkı ezmelerini yasak etti. «Ben size Kur'an ve Sünnet, iki kaynak bırakıyorum, bunlara sarılın, eshabımdan ayrılmayın, tefrikaya düşmeyin. Bundan sonra artık buluşamayız, hazzır olanlar hazır olmyanlara bildirsın; şahit ol Yarabbi!» diyerek sözünü bitirdi.

Hacdán sonra «Artık dininizi kemale erdirdim ve nimetimi size tamamladım» âyeti nazil oldu. Artık peygamberlik vazifesi bitmiş oluyordu.

Hz. Peygamber, bu veda haccından sonra hastalandı. Buna rağmen mescide girip Müslümanlara nasihatlar vermeye devam etti. Hastalığı ağırlaşınca yerine imamlığa Hz. Bekir'i vekil bıraktı ve 8 Haziran 632 günü, öğle üzeri hayata gözlerini kapadı.

Hz. Muhammed öldü. Fakat insanlara getirdiği büyük medeniyet ve saadet yolu olan İslâm dinini hayatında ebedileştirdi. Bu dinin büyük iki kaynağı Kur'an ile Hadis'i ümmetine emanet bıraktı. Peygamber'in eshabı bunlara lâıyk olduğı şekilde hizmet ettiler, toplandılar, karar verdiler, içtihad ettiler ve gelecek nesillere örnek oldular.

İSLÂM DİNİNDE DELİL

Müslümanlıkta akla büyük kıymet verilir. Peygamberimiz, aklı olmıyanın dini bulunmıyacağını söylemiştir. Kur'an-ı Kerim'de: «Yaşıyan, sağlam delile dayanarak yaşasın» (Enfal 42) buyurulmuş ve çok yerde de «düşününüz, tefekkür ediniz» tarzında emirler verilmiştir. Bu yüzden Müslümanlıkta akıl, delillerin delili sayılmaktadır.

Allah'ın varlığı ve birliği inancına akılla yükseliriz. İslâm dininin kaynağı olan Kur'an'dan hükümler çıkararak, akıldır. Peygamberin hadîsidir diye ileri sürülen sözün hakikaten Peygambere ait olup olmadığını araştıran da akıldır. İcmada, yeni bir mesele karşısında «hüküm böyledir» diye oy birliğine varmak, kıyasta zamanın ihtiyacına ve ahvalin icabına göre içtihad etmek, gene akıl ile olur. Görülüyor ki, deliller aklın kullanılmasıyla delil olur ve dinde aklın almadığı şeyler hususunda baskı yoktur. Nitekim, Kur'an-ı Kerim'de: «Dinde zorlama yoktur» (Bakara 286) buyurulmuştur. İslâm dini, bâtil şeyleri ortadan kaldırmak ve hurafeleri atmak için gelmiştir. Peygamberimiz, Müslüman olmak için gelen bedevilere, önce bâtil akîdeleri ve cahillik âdetlerini bırakacaklarına dair söz aldıktan sonra Müslümanlığı bildirmiştir. Bu sebeple, aklın sarmadığı şeyleri dinde varmış gibi göstermek isteyenler, dine fenalık etmek istiyorlar!

D ö r t D e l i l

İslâm dini Allah'ın emriyle kurulmuştur. Bunun için de dinin ilk kaynağı Tanrı Buyrukları, Kur'an-ı Kerim'dir. Buna Kitabullah da denir. Kur'an Hazret-i Peygamber'e indirilmiştir ve Peygamber de Tanrı buyruklarını en iyi anladığı ve onları din olarak halka bildirmiş olduğu için, dinin ikinci kaynağı Peygamber'in sözleri (Hadîs) dir. Buna, Peygamberin işlerine ve hallerine de şamil olmak üzere Sünnet adı verilir. İslâm dininin birinci derecede kaynakları bu ikisi, Kitap ile Sünnet'tir.

Kitap ile Sünnet ve bunların nasıl anlaşılıp tatbik edildiği

Peygamberi görüp ona uyanlardan, Peygamberin yakın arkadaşlarından (Ashap'tan), bunları gelecek nesillere nakleden şahitlere (Tabiin'e) intikal etmiş ve böylece nesilden nesile her devrin Müslümanlarına bildirilmiştir.

Dinin temellerini ve hükümlerini yakından öğrenmiş, İslâm ruhunu ve amaçlarını akıllarını kullanarak derinden anlamış olan Müslüman büyüklerinin birleşip, «Bu kanun veya madde böyledir» diye kabul ettikleri hükümlere «Ümmetin İcmaı», kendi akılları ile düşünüp Müslümanlık ruhuna uygun bir surette yaptıkları içtihadlara da «Kıyas» denir. Ümmet tarafından yapılan icma ile kıyas ise İslâm dininin ikinci derecede kaynaklarıdır. Şu halde kaynaklar, Kitap, Sünnet, İcma ve Kıyas olmak üzere dört oluyor. Bunlardan ilk ikisi Allah'a ve Resulüne aittir. Bunlar dinde hiç değişmeyen temel kısımlardır. Diğer ikisi de bu dini kabul eden ümmete aittir, zamanın ihtiyaçlarına ve çevrenin şartlarına göre Müslümanlığın ihtiyaca uygunluğunu ve genişliğini sağlar. Bu iki çeşit kaynak İslâm'ın bütünlüğünü ve birliğini, her zaman tatbiki mümkün olan genelliğini, başka dine ihtiyaç bırakmayan son din olmasını temin eder. Bu kaynaklara «Naklî deliller» veya sadece «Dört delil» de denir. Şu ciheti iyice bilelim ki Müslümanlıkta bu dört kaynağın dayandığı başlıca delil akıldır. Çünkü bu kaynaklardan mâna ve hüküm çıkararak odur. Allah'ın varlığını, Kur'an'ın Tanrı buyruğu olduğunu, Peygamberin gerçekliğini önce aklımızla bulur, tasdik ederiz. Bunun için Müslümanlıkta ilk farz aklımızı kullanmak, Allah'ı ve Hakkı bulmaktır. Nitekim Müslümanlığın hitabı da akıldır.

Kur'an-ı Kerim (Kitap)

Kur'an, Allah tarafından Peygambere insanları doğru yola götürmek için indirilmiş, her türlü şüpheden uzak bir kitaptır. Bu kitaba Kelâm-ı Kadîm, Furkan gibi adlar, hak, hikmet, azîm ve kerim gibi sıfatlar da verilir (4).

(4) Kur'an, toplam mânasınadır. Kur'an-ı Kerim, derece derece sıralanan surelerin toplamına denir. Diğer taraftan Kur'an, iman, hayat ve ahiret haram ve helâl konularını ve peygamber kıssalarını bir araya topladığı için de bu mânaya sahip olur. Kelâm-ı Kadîm, Allah'ın sözü; Furkan, ayırıcı demektir, Kur'an, hakkı batıldan ayırdığı için bu ad verilmiştir.

Kur'an âyetleri Milâdın 609 uncu yılında vahiy suretiyle Peygambere gelmeye başlamış ve 23 yıl, vakit vakit, ihtiyaca göre gelmekte devam etmiştir. Âyetler beş on âyet birden veya küçük sureler halinde gelmiştir. İlk gelen âyet, «Rabbini oku», son gelen âyet «Allah'a varacağınız günden sakınınız» âyetidir. Yani ilk emir, nereden ve niçin geldiğini düşünmek ve okumak, son gelen emir de nereye ve nasıl varılacağını düşünmek ve iyiliğe çalışmaktır. Arada diğer âyetler gelmiş ve Hazret-i Peygamber ilk sure Fatiha ve son sure Nâs suresi olmak üzere Kur'an'ı tertiplemiştir (5).

Kur'an'da 6200 küsur âyet ve 114 sure vardır. Âyetlerin ve surelerin bir kısmı Mekke'de ve bir kısmı da Medine'de gelmiştir. Mekke'de gelen âyetler, hurafelerle, taassupla ve cahillikle mücadele eder. İnsanları düşünmeğe sevk eder. Bir Allah'a imana davet eder. İnsanların ahirette sorumlu olacaklarını ve ahiret ahvalini anlatır. Medine'de gelen âyetler ise ibadetlere, helâl ve harama, insan hak ve vazifelerine dairdir. Bunlarda insanları alıştırmak için verilmiş olan emirlerin sonraları kaldırılıp yenilerinin konulduğu görülür. Bütünüyle bildirilecek olursa, gelen âyetler, bir bakıma tefekkürü emretme, insanın maneviyatını sağlama, dünya ve ahiret saadetine ulaşma yolunu gösterme ve ibret verici kıssalar bildirmek konularında verilmiştir. Ve insanların kıyamete kadar gerek hâlîka, gerekse mahlûka, millette ve vatana karşı vazife ve sorumluluklarını genel çizgileriyle bildirmek, insanları dünyada ve ahirette mesut kılmak amacını gütmektedir.

Kur'an-ı Kerim mukaddestir; apdestsiz tutulmaz, besmelesiz okunmaz. Okunması ibadettir; para ile okunması ise caiz değildir. Türkçesinden okunabilir; Kur'an'ı anlıyarak okumak, muhakkak ki daha sevaptır. Kur'an-ı Kerim veya tercümesi,

(5) Vahiy, Peygamberin kalbine Allah tarafından doldurulmuş olan mânadır. Doğrudan doğruya kalbe gelmek ve Cebrail vasıtasıyla bildirilmeğe, açık vahiy denir. Vahiy, bundan başka, sadık rüyada bir şeye muttali olmak ve Peygamberin içinden gelmek mânasına gelir ki, buna da gizli vahiy denir. Âyet, belge, alâmet ve ibret mânasınadır. Kur'an-ı Kerim'de başlı başına bir fikir ifade eden her cümleye âyet denir. Sure, derece ve kale mânasınadır. Kur'an-ı Kerim'de âyetlerin bir bütün teşkil edecek şekilde birleşmelerine sure denir.

temiz ve yüksek bir yere konur; onu sevmek ve saymak dinini, Allah'ını ve Peygamberini saymakla birdir. Kur'an-ı Kerim, Peygamber zamanında yazıya geçirilmiş, hafızlar tarafından ezberlenmiş, bütün şahitler tarafından ittifakla nakledilmiş, bizzat Peygamberimiz tarafından hareket ve söz halinde tatbik ve tefsir edilmiş, ve tahriften korunmuştur. İfadesinin tesiri, az kelime ile çok mâna ifade etmesi, daima fikre hitap etmesi, akıl ve ilim ile beraber yürümesi, iman, ibadet ve amel konularını içine alması, eşini getirmekten herkesi âciz bırakması onun özelliklerindedir. Şu halde Kur'an nedir, diye sorulunca, onu şöyle tarif etmelidir: Kur'an, Allah tarafından Hazret-i Muhammed'e indirilip Hz. Muhammed tarafından insanlara açıkça ve tamamiyle bildirilen ve ashabın şahitliği, hafızların ezberlemesi ve mushaflarda yazılı olmasıyla bütünlüğünde hiç şüphe olmayan, Müslümanlığın bütün esaslarını veren din kitabıdır.

K u r a n' ı n T e s p i t i

Kur'an-ı Kerim, Peygamberin hayatında yazılmış, ezber edilmiş ve ölümünden altı ay sonra toplanmış ve mushaf haline getirilmiş, birçok milletler Müslüman olunca da Osman zamanında nüshaları çoğaltılarak etrafa gönderilmiştir. Bu suretle de Kur'an'ın her yerde birliği sağlanmış, bozulmadan ve değişmeden korunmuştur. Peygamber zamanında âyet nazil olunca vahiy kâtipleri âyetleri deri ve yaprak gibi şeyler üzerine yazmışlar ve bir sandık içine koymuşlardır. Bunlar hafızlar tarafından da ezberlenmiş, bütün sahabelere ilân edilmiş, onlardan da yazanlar ve ezberliyenler olmuştur. Hayatının son günlerinde bir ramazanda, Hz. Peygamber Kur'anı ezberden mukabelede (6) okumuştur. Bilhassa vahiy kâtibi Zeyd İbn-i Sabit'in Peygamber huzurundaki Kur'an hatmine arza-i ahîre denir (7).

Peygamber vefat edince yeni âyetlerin gelmesi ihtimali kal-

(6) — Mukabele'nin Türkçesi karşılaşma'dır. Hafızlar camide yüzünü cemaata dönerek karşışarşıya okudukları için bu şekilde Kur'an okumaya mukabele denilmiştir.

(7) Arza-i ahire hafız olanın son defa Peygamber karşışında Kur'anı hatmetmesi mânasınadır.

madı. Peygamberin kâtiplerinden olan hâfızlar bir araya getirildi, Kur'an bütünüyle ve dikkatle toplandı ve toplanan sahifelere Mushaf denildi. Muaz İbn-i Cebel, Zeyd İbn-i Sabit, Hazret-i Ali, Ubey İbn-i Kâb ve Abdullah İbn-i Mes'ûd gibi büyükler ise Peygamberin hayatında başlayarak Kura'nı tamamen yazmışlardı. Hafızlar heyetine bunlar da dahil oldular. Bu hey'etin tasdik ettiği nüsha bütün ashaba okundu. Umumî ittifaktan sonra nüsha Halife Ebu Bekir'in yanında muhafaza edildi. Bu kutsal emanet Ömer'in vefatında Peygamberin zevcesi Hafsa'ya geçti. Halife Osman zamanında İran, Bizans, Kafkas cephelerinde, Azerbaycan ve Ermenistan ordularında her ilden gelen askerlerin Kur'an'ı okuma tarzlarında bazı kelimelerde ihtilâflar görülünce, bu gibi farkların ortadan kaldırılması için esas nüshayla karşılaştırmalar yapıldı. Peygamberin telâffuzu (Kureyş lehçesi) esas tutularak lehçe farkları giderildi.

Hicretin 25 inci yılında nüsha Kûfî yazı ile yazılıp çoğaltılarak etrafa gönderildi. Bunun özelliği yazının her lehçeye göre okunmasına elverişli olmasıdır. Bugün dahi, Kur'an-ı Kerim'i yedi veya on kıraat üzerine okuyanlar vardır. Kur'anın noktalanması, harekelenmesi ve işaretlenmesi daha sonra yapılmıştır ve ilk defa Hz. Ali'nin işaretleri üzerine talebesi Ebul Esvet Düelî tarafından nokta ve hareke konulmuştur. Ondan sonra kıraat imamları diğer işaretleri koymuşlar; bu kıraat imamlarından en meşhuru İmam-ı Halil (Vefatı H. 170), hemze ve şeddeleri koymuştur. Bu yüzden, Kur'an'ın imlâsı, kıraati, tecvidi, harflerin mahreci ve aşere rivayeti hakkında ilimler vücuda geldiği gibi, bu okuma farkları, Kur'an'ın tefsiri bahislerine, Kur'anı derinleştirme ve inceleme keyfiyetlerine de tesir etmiştir (8).

Kur'an ve İslâmî İlimler

İslâm dünyasında tefekkür, ilim ve medeniyet Kur'an ile başlar. Arabistan'da Hz. Peygamberden önceki devreye Cahiliyet devri denirdi. Peygamberin ahvalini yazmak, hadîsleri top-

(8) Kur'an-ı Kerim'in Peygamber zamanındaki yazısı ile bugünkü Mushaflardaki yazı birbirine benzemez. Zamanla en iyi şekil kabul edilmiştir. Buna göre Kur'an'ı yeni harflerle yazmakta hiçbir mahzur yoktur.

lamak, Kur'an'ın lûgatlerini araştırmak, edebiyatını yapmak, mânalarını incelemek, ve tefsir yapmak, İslâm'da ilk fikir hareketlerinin başında gelmiştir. Yalnız Kur'an üzerine yazılan ve Kur'an âyetlerini izah ve tefsir için kurulan ilimlerin sayısını anlamak için «Mevzuat ul-Ulûm» gibi ilim konularını veren kitaplara bakmak bize bir fikir verebilir. Bu ilimlerin başında tefsir, hadîs, siyer, fıkıh (ibadetler, Allah'a karşı vazifeler, insanların birbirine karşı hak ve vazifeleri), ilm-i kelâm (İslâm akaidi), İslâm felsefesi gibi ilimler gelmektedir. İlim konularının incelenmesi ve araştırılması için de, usul-ü fıkıh, mantık, psikoloji, felsefe, tasavvuf, dinler ve mezhepler tarihi gibi ilimler bunlara eklenmiştir.

Bu ilimlerden hadîs, ilm-i rivayet ve usul-ü hadîs ilimleri yalnız Müslümanlara mahsustur. Metinlerden ahkâm çıkarmak için kurulan usul-ü fıkıh ilmi de İslâm'da doğmuş bir ilimdir. Bugün hukuk mantığı ve hukuk felsefesi adı altında yeniden diriltiğe çalışılmaktadır. Tefsir ilmi eski dinlerin mukaddes kitaplarına yazılmış şerhlerde de görülmektedir. Ancak İslâm'daki tefsir ilmi büsbütün başkadır. Kur'andaki her hüküm, edebiyat, tarih, felsefe, akaid, hukuk ve meşhur tâbiriyle 18 fenne tatbik suretiyle açıklanmaktadır.

K u r ' a n ' ı n T e f s i r i

Tefsir, örtüyü açmak, Kur'an âyetlerinin iyice anlaşılması için kelimenin gerçek mânalarını arayarak bunlardan maksadın ne olduğunu açıklamaktır. Bir âyeti tefsir etmek, bu âyet nerede, ne zaman ve ne sebeple gelmiştir, nasıl bir hüküm ifade eder, âyette emir varsa özel bir emir midir, genel mi, yeni bir hüküm tesisi için mi, evvelki hükmü kaldırmak için mi gelmiştir, bunları araştırmak demektir. Kelimelerin lûgat mânaları nelerdir, bu mânaların tazammun veya şümül, hakikat veya mecaz, işarî veya iltizamî, açık veya kapalı veya ihtimalli olma bakımından durumu, nedir, ve buna göre zan mı yoksa kesinlik mi ifade eder ve Peygamber, bu âyeti nasıl bir mâna ve maksat için kullanmıştır, bunu izah eden diğeri bir âyet var mıdır, varsa birinci hükmü daraltmış veya kaldırmış mıdır ve ilâh, gibi hususları araştırmak ve incelemek demektir. Bu işleri yapmak

için Arap lûgatini iyice bilmek, Peygamberin tefsiri veya hadislerini ve o zamanın içtimaî durumunu kavramak ve ona göre hüküm çıkarmak icabeder. İşte tefsir ilminin önemi buradan gelir.

Kur'an-ı Kerim'in tefsiri olduğu gibi, bir de tevilî vardır. Tevil, bir şeyin kökünü aramak, onu aslına götürmektir. Kelimelerin birçok mânaları olur, asıl kelimenin kökü hangi mânaya konulmuş, âyette o mânalardan hangisi alınmıştır, bunlardan kelimenin asıl mânasını arayıp bulmak, âyeti tevil etmektir. Bir âyeti tevil etmek için, zahir mânanın maksud olmadığını bilmesi, asıl mânanın maksud olduğunu gösteren delilin bulunması şarttır. «Ahirette mizan vardır», sözünden maksat, Allah'ın herkesin iyi ve kötü işlerinin ne kadar olduğunu tartacağıdır, denilirse, bu tevil olur; herkesi amellerinden sorumlu tutacağıdır veya adaleti yerine getireceğidir, denilirse, bu da tefsirdir. Birincide asıl mâna araştırılmış, ikincide ise maksad açıklanmıştır.

Bir âyetin, mânasından ve maksadından başka suretle tefsir veya teviline tağyir (değiştirme) denir. «Allah ölüden diri çıkarır» âyetinden, yumurtadan yavru çıkarır, mânası tevil, kötü babadan hayırlı evlât, cahilden âlim çıkarır, mânası tefsir olur. Eğer, bu âyet, ölüler dirileri idare eder mânasınadır, denirse, bu, tağyir olur, eğer, bir insan ölürse ruhu başkasına geçer demektir, denirse bu da hezel olur; tağyir değiştirmek, hakikatta olmayan şeyi var göstermektir (9). Bazı kimseler Kur'an'da batınî mânalar vardır derler, ve kelimenin tazammun ettiği mânaların dışına çıkarlar, bu tağyirdir. Kur'an'daki «evliyaullah» sözünün mânası, Allah'ın emirlerini yerine getiren ve fenalıklardan kaçınan kimselerdir ki, sadık müslümanlar mânasınadır. Bu kelimeyi mürşid veya yatır mânasına almak hezeldir. Evet, Kur'an-ı Kerim âyetlerinin bir takım hikmetleri ve

(9) Mevcut kanunlardan bir madde selâhiyetli olanlar tarafından tevil edilir, buna kanunun ruhuna uyma denir. Fakat tefsir, kanunu yapanların hakkıdır. Bu sebeple Kur'an'ın tefsiri Kur'anla veya hadislerle yapılır. Bir kanun maddesinin mânasını kanunun ruhuna aykırı vermek tağyir, kanunda gizli mâna vardır demek ise hezeldir. Hezel bir fikri hakikat ve mecaz mânalarında başka şekilde ciddi olmayan mânalarda kullanmaktır.

özellikleri (havas denilen manevî tesirleri) daha vardır ki biz bunların hangisi Kur'an'da bildirilmiş ise onları biliriz. Kur'an'da açıklanmayan havasdan ve mânalardan bahsetmek, Kur'an'ın tevil ve tefsir âlimlerince reddedilmiştir.

T e f s i r l e r v e T e f s i r c i l e r

Kur'an-ı Kerim tefsirlerinin birçok nevileri vardır. Bunlar devir devir genişlemiştir. Tefsir için birinci kaynak, Kur'an'ın bizzat kendisi, ikinci kaynak hadîsdir. İlk tefsirci Hz. Peygamberdir. Peygamberin sahabeleri de Kur'an âyetlerini çok defa diğer âyetlerle tefsir etmişlerdi. Ebu Bekir, Ömer, Ali, Abdullah İbn-i Mes'ud bunlardandır. Hazret-i Ayye'ye bir âyetin mânası sorulduğu zaman, diğer bir âyet okur ve sorulan âyetin mânasını böylece açıklardı. Abdullah İbni Abbas'tan rivayet edilen ve basılmış bulunan tefsir bu nevidendir. Kur'an'ı Peygamberin hadîsleriyle tefsir edenler de çoktur. Tefsirin bu nev'i, Peygamberin vefatından sonra bütün sahabeler tarafından tutulmuş olan yoldur. Meşhur Buharî'nin ve Müslim'in hadîs kitaplarındaki, tefsire dair olan birer cilt bu nev'idendir. Bu nev'in en büyük örneği Taberî'nin 30 ciltlik basılmış olan eseridir. Bu tefsircilerin üçü de Türktür.

Bu tefsirlerden sonra Kur'an âyetlerinden çıkan hükümleri açıklayan ve akaid meselelerini izah eden tefsirler yazılmıştır. Bunların başında Semerkantlı Ebu Mansur Matürîdî'nin «Tevîlât-ı Kur'aniye» adlı, basılmamış fakat kütüphanelerde nüshaları bulunan meşhur eseriyle Horasan'ın Rey şehrinde yetişmiş olan ve Cessas adıyla meşhur Ali oğlu Ahmed'in «Ahkâmul-Kur'an» adlı eseri gelir. Belh'li Meysere oğlu Atâ ve Semerkantlı Ebulleys bu neviden büyük tefsirler yazmışlardır. Kur'an'ın hadîslerle tefsir edildiği, akaidi, ahkâm meselelerini izah etmek suretiyle tefsirler yazıldığı sırada Kur'an'ın lûgat ve edebiyatını inceliyerek tefsir yazanlar da pek çoktur. Bunların başında Deylem'li Yahya gelir. Yazdığı tefsirin adı «Maanî» dir. Bu tefsirciye Arap lûgatının hükümdarı adı verilmiştir. Bir de Bega-vî diye meşhur olan Ferrâ vardır ki Horasanlıdır, «Mealimut-tenzîl» adlı tefsiri yazmıştır. Bunların en tanınmışısı Zemahşerî, Harzemli Mahmud'dur. Zemahşerî'nin «Keşşaf» adındaki

tefsiri üzerine şerhler yazılmış ve bunlar basılmıştır. Bu tefsirlerden sonra Horasan'ın Tus şehrinde doğmuş olan Gazalî Ebu Hamid Muhammed'in 40 ciltlik «Yakuttuttevil» adlı tefsiriyle mantık ve felsefe bahislerini içine alan bir tefsir nevi ortaya çıkmaya başlamıştır ki, bu nevi tefsirin en meşhuru yine Horasan'da Rey şehrinde doğmuş olan İmam Fahreddin Razi'nin «Tefsir-i Kebir»idir.

Nesefîlerle başlayan ve «Medarik» adlı tefsirin müellifi Abdullah ile «Ekmel» ve «Teysir» adlı iki tefsir yazmış olan Ömer Nesefî ve İmam-ı Razi'nin «Tefsir-i Kebir» ini hulâsa eden Burhaneddin Mehmet Nesefî gibi zatlar tarafından yazılmış tefsir nevi ise, Kur'an-ı Kerim'i başta edebiyat, akaid, fıkıh gibi ilimler olmak üzere kıraat, esbab-ı nüzul, nasih ve mensuh, cedel(10)kı-sımlarını içine almak ve fakat, iki üç cildi aşmamak üzere yazılmış tefsirlerdir. Bunlarla genel mânada tefsir yazmak usulü ortaya çıkmıştır ki, nevin en ünlü eseri Kadı Beydavî (Abdullah İbn-i Ömer) nin «Envarüttenzil» adlı iki ciltlik tefsiridir. Bu tefsir halen dünya üniversitelerinde Zemahşeri'nin «Keşşaf»ı kadar muteberdir. Gerek «Keşşaf»a ve gerekse «Beydavî»ye birçok şerhler ve haşiyeler yazılmıştır. «Beydavî»nin dört büyük ciltlik «Şehzade», sekiz ciltlik «Konevî» gibi birçok şerh ve haşiyeleri Osmanlı Türkleri tarafından yazılmıştır. Kanunî'nin devrinde Şeyhulislâm olan Ebussuud efendinin «İrşadolakluselim» adlı tefsiri de «Beydavî» sisteminde yazılmış ve onun kadar itibar kazanmıştır. Mısır üniversitelerinde okunan tefsir budur. Bu tefsirin de «Akhisarlı» ve «Mukaddesî» gibi şerhleri vardır.

Kur'an-ı Kerim üzerine yazılan tefsirlerin bir nevi de Kur'an'da zühd-ü takva ve ahlâk konularını esas tutarak nefsi ter-

(10) Kıraat, tecvidi de içine alan, Kur'an'ın okunuşundan bahseden ilimdir.

Esbab-ı nüzûl, her âyetin nerede, niçin ve ne zaman nâzil olduğunu gösteren ilimdir.

Nasih ve mensuh, Allah tarafından Kur'an âyetiyle verilen bir emrin zamanla değiştiğini, birincisinin kaldırılarak yenisinin muteber olduğunu gösteren ilimdir.

Cedel, mübahase, mantık, kelâm ve fıkıh usulleri gibi muhakemeye dayanan ilmin adıdır.

ıbiye etmek ve soflilik yolunu tutmak için yazılmış tefsirlerdir ki, bunların en ünlüsü Muhiddin-i Arabî'nin tefsiridir. Şeyh Bedreddin-i Simavî'nin tasavvufî ve felsefî iki ciltlik bir tefsiri, ve Sadreddin-i Konevî'nin yine sofiyane bir Fatiha tefsiri vardır. Bursalı İsmail Hakkî'nın «Ruh ul-Beyan» adlı tasavvufî ve ahlâkî bir tefsiri vardır. Bu tefsirde hikâyeler eserin kıymetini düşürmüştür. Osmanlı tefsircilerden Molla Fenarî, Molla Güranî, Molla Husrev, Kemal Paşazade, Karamanlı, Beypazarlı, Ankaralı tarafından yazılmış, sure sure tefsirler vardır. Bunlardan Yasin tefsiri, Fatiha suresinin, Amme suresinin tefsirleri meşhurdur. İleride Fatiha tefsiri münasebebiyle bu hususta izahat verilecektir.

Kur'an-ı Kerim'in yalnız lûgat mânalarını göstererek yapılan tefsir, Celâleyn tefsiri ile Saruhanlı tefsirleridir. Celâleyn tefsirinin birkaç tane şerhi vardır ve bunlar Arapçadır. Farsça yazılmış birçok tefsirler bulunduğu gibi Türkçe yazılmış, Arabçadan Türkçeye çevrilmiş tefsirler de vardır. Fatih'in emriyle Musannifek tarafından Farsça yazılmış büyük bir tefsir meşhurdur. Türkçe yazılmış pek eski tefsirler olduğu gibi, tercüme edilmiş olanlar da vardır. Kadı Beydavî'nin bir Türkçe tercümesi Antalya kütüphanesindedir. Son yıllarda Kur'an-ı Kerim'in birkaç tane tercüme ve tefsiri yapılmıştır. Bunların en güzel ve güvenilir olanı, İsmail Hakkî İzmirli'nin «Maani-i Kur'an» ve sekiz cild üzerine yazılıp felsefe ile karıştırılmış olanı da Elmalılı Hamdi Yazır'ın «Kur'an Dili» adlı tefsiridir.

H a d î s v e S ü n n e t

Hadîs sonra olmuş şey mânasınadır. Yeni bir fikir ifade eden söze hadîs denilmesi bundandır. Peygamberin her sözü yeni bir fikir olduğu için, hadîs denilince paygamber sözleri anlaşılır. Daha sonraları Hz. Muhammed'in işlerinden ve hallerinden bahseden söze hadîs veya sünnet denilmiştir. Sünnet, kişinin görünüşüne ve gidişine denir. Allah'ın sünneti, Allah'ın, hikmeti (kanunu); Müslümanların sünneti, iyi adamların hayır işleri; Peygamber'in sünneti, onun hayatta gidişi ve dinde tuttuğu yol demektir. İşte, Kur'an'dan sonra İslâm dininin ikin-

ci derecedeki kaynağı olan sünnet budur. Peygamber'in söylediği sabit olan hadisleri ve Peygamberin halini ve işini bildiren sözleri içine alır. Bu gibi hadislerden hüküm çıkarılır ve bunlar Kur'an'ın verdiği prensipleri tefsir eder, ekseriya da yeni bir hüküm ifade ederler. Bilhassa, Kur'an'da hükmü bulunmayan yeni bir mesele çıkınca, Peygamberin nasıl yeni bir hüküm verdiğini gösterirler ve bu suretle dinde genişlik, ve kolaylık yapılmasını ve ümmetin ona göre hareket etmesini sağlarlar. Şu halde hadislerin amacı: Yerine göre Kur'an'ı tefsir etmek, hükümlerin nasıl tatbik edildiğini göstermek, yeni bir hâdise karşısında yeni bir hüküm vermek, ve çıkacak yeni meseleler karşısında ileri hamleler yapmanın yolunu göstermektir. Hadis kelimesinin sonradan olmuş şey ve yeni fikir mânalarına gelmesine bakılırsa, sünnet de Peygamberin devrinde beliren ihtiyaçlara karşı Peygamberin gidişini ifade eder, bundan hadisin ve sünnetin önemi anlaşılır. Bu cihetle İmam-ı Malik Peygamberin sünneti Medine örfüne (âdetlerine) göre dir, binaenaleyh Medine şehrinin örf ve âdetlerini kaynak olarak almak gerektir, der. İmam-ı Azam Ebu Hanife ise Medine bir sitedir, sitenin örf ve âdetleri bir milleti idare edemez. Bu sebeple medenî ihtiyaçları millet bünyesine göre tanzim etmek, kıyaslamaya ve içtihadı önem vermek lâzımdır, der. Biri hadislerin zahirine diğeri mahiyetine göre hareket ediyor.

Hadislerden birer kaynak olarak faydalanmak için hadisin muhakkak olarak Peygamber'den nakledildiğini araştırmak lâzımdır. Bunun da usulü vardır. Evvelâ hadisin ifade ettiği mânanın akla, yaradılış kanunlarına ve hâdiselerin tarih sırasına aykırı olmaması, Kur'an'da mevcut bir hükme zıd bulunmaması ve Peygamber'in bir yerde ihtiyaca göre ifade ettiği bir hükmü diğeri bir yerde kaldırmış olmaması gibi hususların bilinmesi şarttır. İkinci olarak isnad ve rivayet usulüne uygun olması şarttır. Sonra bazı hadisler tam Peygamber'in sözü olarak (metni ile) değil de hatırdaki kalan mânayı ifade şeklidirler. Veya Peygamberden evvelâ bir kişi nakletmiş, ikinci bir kimse bunu teyit etmemiştir. İmam-ı Azam, bu gibi hadisleri kaynak olarak kabul etmez. Hadis âlimleri, hilâfet, hükümet ve siyaset hakkında nakledilen hadislere de asla itibar etmezler. Mezheplere, tarikatlara, sofilere ve gelecek zamanda ola-

cak şeylere dair hadislere de itibar yoktur. Çünkü bunlar Peygamber zamanında yoktu. Güvenilen hadisler Peygamberin ahlâkına ve tarihine dair olanlardır ki, bunlar bir hüküm ifade etmez. Hüküm ifade edenlerin de ibadetlere ve Kur'an'da mevcut iman esaslarını açıklıyanlarına güvenilir. Tabiatıyla hadis usulüne uymaları şartıyla...

Hadislerden hüküm çıkarmanın da usulü vardır. Meselâ hadisleri ezbere bilenler akaide dair bir hadîsten yeni bir hüküm çıkaramaz, hukuk ilmini iyi bilmeyen bir adam hadîsten bir hukuk meselesi ortaya atamaz. İşte bunlardan dolayı hadis ve sünnet konusu üzerine birçok ilimler kurulmuş ve birçok kitaplar yazılmıştır. Yalnız hadis rivayet eden adamların kimler olduğunu, bilgin ve doğru adam olup olmadıklarını aramak için hadisçileri sınıf sınıf ayırmışlar, her birinin hakkında nasıl adamlar olduklarını gösterir eserler yazmışlardır. Bu yüzden İslâm âleminde bir sözün sıhhati nasıl incelenir, bir söz ne gibi şartlar altında rivayet edilir, hadisçilerin tenkidi, hadislerin tenkidi, bir sözden hüküm çıkarma usulü gibi bir takım ilimler çıkmıştır ki, bu ilimler insan zekâsını işletmek bakımından çok mühimdir, ve İslâma mahsustur. Bu yüzden İslâm dini tarihi ve büyük âlimlerin tarihi en ince noktalara kadar tesbit edilmiştir. Bu incelemeler ilk defa ihtisas bölümleri denilen, ilimde derinleşme usulünü doğurmuştur. Bir hadîste müçtehidlerin, hadisçilerin, akaidçilerin görüşleri ayrı olabilir, hiçbir zaman bir müçtehid çıkardığı bir hükümde tarafdarlık etmiş değildir, hiçbir hadisçi şöyle bir fikir vermek için bir hadis uydurmuş olamaz, çünkü fikir ve içtihad onun sahası dışındadır. Hadis uyduranların kötü niyeti derhal anlaşılır. Bu sebeple bütün uydurma hadisler, israiliyat denilen hurafeler, kendiliğinden sırtır. Bunları göstermek için de ciltlerle eserler yazılmıştır.

H a d i s K i t a p l a r ı v e H a d i s ç i l e r

Hadislerin yazılıp toplanması Hicretten yüz yıl sonra başlamıştır. Peygamber zamanında hadislerin Kur'ana karışması ihtimali bulunduğu için yazılması cihetine gidilmemiştir. Sadece Peygamberin mektupları, hutbeleri, ve etrafa gönderdiği me-

murlara verdiği talimat yazılmıştır. Ömer'in oğlu Abdullah ve Cabir gibi Peygamber'in müsaadesiyle hadisleri işitince yazıp saklayanlar, Peygamberin vefatından sonra Abbas oğlu, Cübeyre oğlu ve Hz. Ali gibi yazarlar ve söyleyip yazdıranlar vardı. Ancak bunlar, hadisten sayfeler ve parçalar halinde yazılmıştı. Emevîlerden Ömer İbn-i Abdülâziz (V. 720), hadisçilerden bunların toplanmasını istedi. Zührî (V. 742) gibi birkaç zat hadisleri toplu bir halde yazmaya başladılar. İbn-i İshak (V. 766) Peygamberin hayatına ait olanları topladı. İmam-ı Malik de (710-793) «Muvatta» adında meşhur olan büyük hadis kitabını vücade getirdi. Bu kitap bütün din konularını, ahlâk, ibadet ve hukuk kısımlarını içine alan bir medenî kanun mahiyetindeydi. Harun Reşid bütün mahkemelerce bu kitap hükümlerinin tatbikini emretmek istemiştir. İmam-ı Malik içti-had hürriyetine mani olur diye bu teklifin önüne geçti. İmam-ı Malik, Zührî'nin talebesi ve İmam-ı Şafii'nin hocasıdır.

İmam-ı Şafii'nin meşhur talebesinden İmam-ı Ahmed İbn-i Hanbel ise hadiste en büyük kitabı yazmıştır, buna «Müsned» adı verilir. «Müsned», usulü dairesinde Peygambere nisbet edilen hadislere verilen isimdir (11). «Müsned» adı altında İmam-ı Ebu Hanife'ye nisbet edilen bir kitap daha vardır ve mühimdir. Fakat bu eser bizzat Ebu Hanife tarafından yazılmış değil, onun rivayet ettiği hadisleri toplamışlar ve kitaba «İmam'ın Müsnedi» adını vermişlerdir. «Müsned» adı altında birçok hadis kitapları daha vardır. Hadis kitaplarına Peygamberin sünnetlerini bir arada toplaması bakımından «Sünen» «Sünnetler» adı verilir. «Sünen» adı altında meşhur olan kitaplar Ebu Davud, Tirmizî, Nesâî ve İbn-i Mace tarafından yazılmış dört meşhur eserdir. Buharî'nin yazdığı «Sahih» ve Müslim'in yazdığı «Camii Sahih» adındaki iki eserle birlikte hepsine birden altı kitap (kütüb-ü sitte) denir. Bu altı kitap, Kur'an'dan sonra en itibarlı ve en doğru olduğunda söz birliği edilmiş ana kaynaklardır. «Sahih», Buharalı İsmail oğlu Mehmed'in (H. 194-256) top-

(11) Sened, isnad, müsned kelimeleri hadis ilminde çok geçer. Sened, dayanak, dayanılacak delil, sınımlanacak kuvvet demektir. Isnad, bir sözü kimden çıktı ise ona dayatmak, meselâ hadisin Peygamber'e ait olduğunu senedlerle göstermektir. Müsned ise, sahibine senedlerle isnad olunmuş olan hadis demektir.

ladığı 4000 hadîsi içine alan kitaptır ki, bundaki hadîsleri 600.000 hadîsten ayırmış ve bu eseri 16 yılda vücade getirmiştir. «Buhari»de hadîsler sınıflara ayrılmış, iman, ilim, paklık, ibadetler, İslâm hukuku, ceza hukuku, vasiyet, miras, cihad, Peygamberin ahlâk ve sıfatları, gazaları, sahabeler hakkındaki hadîsler, Kur'anın tefsiri, haram ve helâl, yemin ve nezir, ahlâk ve tevhid bahisleri birer kitap halinde yazılmış ve birçok defalar basılmıştır. Yalnız metin sekiz cilttir. «Buharî»nin her biri on ciltten fazla olmak üzere birçok şerhleri vardır. Antepî Aynî'nin şerhi on bir cilttir. Bu kitaplardan Müslim (V. 261 H. de) tarafından yazılmış olanı «Sahih-i Cami» adını taşır. Buharî'nin «Sahih» i büyüklüğündedir. Bunun da birçok şerhleri vardır. Bu iki kitaba «Sahiheyn» «İki Sahih» adı verilir. Âlimlerimiz Kur'an'dan sonra din meselelerinde kaynak olmak bakımından en güvenilir, doğru kitabın bu ikisi olduğunda söz birliği etmişlerdir.

Bu zatlar kitaplarına aldıkları hadîsleri çok incelemişler, doğru olup olmadıklarını aramışlar, bunları diğer hadîslerle karşılaştırmışlar, hadîs nerede söylenmiş, niçin söylenmiş, kimler rivayet etmiş, rivayet edenler hadîsi birbirlerinden ne suretle almışlar, bunlar hadîs ilminde tanınmış adamlar mıdır, hangi ilimlere vakıf idiler, bu araştırmada doğruluğuna kanaat getirdikleri hadîsleri almışlardır. Meselâ Buharî, bir hadîsi bir zattan işitmek kâfi değildir, o adamı iyice bilmek, bilgisini ve şahsiyetini tartmak lâzımdır, der. O, bir hadîsin ayni vechile iki zat tarafından nakledilmesini de şart sayar. Hadîsi rivayet eden kimsenin, o hadîs konusunda uzman olmasını, eğer hadîste vaka varsa onu gözleriyle görmüş olmasını arar. Meselâ, Hz. Ayşe Peygamberin zevcesi olduktan sonra gördüğü şeyleri anlatırsa bunlar muteberdir. Fakat Mekke'de geçmiş bir vak'ayı anlatırsa bu onun bir mütalâası olmaktan ileri gidemez, der.

Müslim'in hadîslerinde koyduğu usul de Buharî'ninkilere benzer. Bir hadîs, Buhari'ye göre doğru, yani onun usulüne göre sabit olur da müçtehide göre o hadîs sened sayılmıyabilir. İşte bu sebeple birçok hadîs kitapları yazılmış olduğu halde sened olarak kullanılan hadîsler pek azdır.

Bu iki hadîs kitabı hakkında verdiğimiz izahat diğer hadîs kitapları hakkında da doğrudur. Bu hadîs kitaplarından başka birçok muteber ve meşhur hadîs kitabı daha vardır «Dârkutnî», «Dârimî» ve «Taberânî» gibi. Bu kitapların müelliflerinin çoğu Buhara, Semerkant ve Horasan taraflarında yetişmişlerdir ki, bu husus Türklerin bu ilme olan hizmet derecesini gösterir.

Şurasını kaydedelim ki, hadîs ilminin birçok neveleri vardır. Bunları bilmek başka, hadîslerden hüküm çıkarmak da başkadır. Hadîsçilerin çoğu ezberciliğe önem verirler ve bu sebeple biraz taassuba kapılırlar, hadîslerden hüküm çıkarmak, ise zekâ ve ihtisas işidir. Hadîsçilerle hukuk bilginleri ve akaid uzmanları birçok hükümlerde birbirlerinden ayrılırlar. Ancak hem Kur'an, hem hadîs, hem de fıkıh ve akaid ilimlerini cemetmiş müctehidlerin hükümleri kuvvetli olur. Bu sebeple her önüne gelen «hadîste böyledir» diye bir hüküm çıkaramaz. Böyle bir hüküm çıkarmak için hadîs ve hadîsçiler hakkında etraflı bilgiye sahip olmak gerektir.

A s h a b (P e y g a m b e r i n A r k a d a ş l a r ı)

Ashab (sahib, sahabî veya sahabe) dost ve arkadaş demektir. Peygamberi görüp onunla görüşen ve ona tanıklık eden Peygamber devri Müslümanları mânasında kullanılır.

Hz. Muhammed'e ilk iman eden Ebu Bekir Sıddık, ile Zeyd İbn-i Harise, kadınlardan Hatice, Ümmü Eymen ile çocuklardan Ali ve Fatıma'dır. Ebu Bekir Sıddık, o zamanın gençlerinden Osman, Zübeyr, Sad, Said, Talha, Abdurrahman gibi gençleri Peygambere getirip Müslümanlar cemaatına katmış, bir müddet sonra Ömer, Hamza, Cafer, Mus'ab, Ammar, Esma ve Ayşe gibi erkek ve kadın Müslümanlar cemaate katılmışlardı. Bunlar Peygamberin hayatında ilk dostlarıdır. Onunla beraber Allah yolunda ve insanlık için çalıştılar. Vefatında da onun yolunda yürüdüler, her bakımdan onun mümessilleri oldular. Peygamberin sahabeleri çoktur, herbiri Müslümanlık için bütün kuvvetleriyle çalışmış ve çok fedakârlıklarda bulunmuşlardır. İslâm Ümmetinin birinci devri bunlarla başlar.

Hz. Muhammed'in en büyük başarısı bu arkadaşlarını bi-

rer âlim, birer kumandan ve birer vali olabilecek seviyede yetiştirmesidir. Bunlar kanunlar vazetmişler, içtihadla bulunmuşlar ve Müslümanlığı etrafa götürmüş ve yerleştirmişlerdir.

Ebu Bekir ile Osman birkaç defa bütün mallarını din uğrunda feda etmiş, Ömer'le Ali Peygamber için birkaç defa hayatlarını tehlikeye atmışlardır. Bunlar, hazarda ve seferde Peygamberin yanından ayrılmazlardı. Müseylime, Esvedî Anesî gibi sahte peygamberleri ve Peygamberin vefatında isyan eden bedevileri islâh eden Ebu Bekir; Müslümanlığı İran'a, Mısır'a ve Bizans sınırlarına kadar genişleten Ömer'dir. Osman zamanında ise Müslümanlar Hind'e ve Türkistan'a girmiş ve İslâm medeniyeti her tarafta kabule mazhar olmuştu. Hükûmet teşkilâtı bunlar zamanında kurulmuş ve birçok şehirler tesis edilmiştir.

Hız. Ali, Peygamber zamanında büyük bir kahraman, üç halife devrinde ise büyük bir âlim ve müşavirdi. Kendisi halife olunca siyaset yapmaya tenezzül etmemiş, lâıyk görmediği valileri azletmiş ve kendinden evvel başlayan ihtilâl devam etmiş, orduların bir kısmı kabîle reislerinin nüfuzu altında kalmış, Şiîler ve Hariciler yüzünden kuvvetleri parçalanmış ve bu yüzden onun zamanı dahilî harplerle geçmiş olmakla beraber, fikir münakaşaları ve din meselelerinin tartışılması onun zamanında başlamıştır.

Sahabelerin her biri bir müçtehitdi. Her biri, her türlü fedakârlığı göze alır ve Müslümanlığı yükseltmek gayesini güderdi. Bu devirde en geniş mânada fikir ve vicdan hürriyeti vardı. Sahabelerin birleştikleri hükümlere icma, ayrıldıkları fiıklere İçtihad denir. Bunlar İcmaa olduğu kadar içtihadla da hürmet ederlerdi. Ashabdan sonraki devre Tabiin devri denir. Bunlar, Peygamberin şahitleri olan sahabelerden Müslümanlığı olduğu gibi nakletmişlerdir. Bunların tuttuğu yola, Peygamber Sünnetinin Yolu (Ehl-i Sünnet) denildi. Bu devirde Hasan Basrî, İmam Zührî ve onlardan sonra İmam-ı Âzam Ebu Hanife, İmam-ı Malik gibi büyükler yetişmiştir. Bunlar icma, içtihad, kıyas gibi kaynakları usule bağladılar ve bu esaslarla Müslümanlar büyük bir medeniyet kurdular. Kur'an ve hadîs Peygamber zamanında, icma ve kıyas Ümmet devrinde mey-

dana gelmiş ve bu kaynaklardan Müslümanlık büyük terakki-ler kaydetmiştir.

Ü m m e t i n İ c m a ' ı

Ümmet, bir peygamberin sahabeleri veya cemaati mâna-sınadır. İcmada birleşmek, bir hükümde söz birliği etmek-tir. İslâm cemaatinin veya bilginlerinin herhangi bir zamanda bir araya gelip bir madde hakkında karar vermelerine ümme-tin icma-ı denir. Peygamber'in vefatından sonra halkın topla-nıp Ebu Bekir'i halife seçmesi ve Peygamber'in cesedinin nereye defnedileceği hakkındaki müzakere sonunda vefat et-tiği odanın içine defnedilmesine karar verilmesi, ümmetin ic-masının ilk örnekleridir. Peygamber zamanında mevcut olma-yan ve zamanın icabına ve cemiyetin ihtiyacına göre doğmuş olan meseleler ve hâdiseler karşısında nasıl bir yol güdülmesi gerektiğini tâyin eden kuvvet, ümmetin icma'ı (cumhurun rey-i) dir. Hz. Peygamber'in : «Müminlerin iyi gördükleri, Allah indinde de iyidir» sözü bu gerçeği anlatır.

Kur'an-ı Kerim'de (fa'tebiru) «Ey akıl sahipleri, düşünerek hükmediniz». buyurulmuştur. Ancak icma, amelî ve idarî meselelerde yürür. Meselâ Hz. Peygamber namazı şu rükün-lerle ve böyle eğilerek secdeye yatarak, günde beş vakit kılar ve kıldırırdı, bütün sahabeler bunu aynı suretle nak-letmişlerdir. Bu bir icmadır. Hz. Peygamber kendisine bir ha-life tâyin etmemiştir, bunu halkın oylarına bırakmıştır. Bu da bir icmadır. Bu bakımdan icma rey-iâm usulü demek olur. Ço-ğunlukla verilen kararlar da icmaa dahil olur.

İcma, aklî bahislerde ve itikada dair olan meselelerde yü-rümez. Çünkü doğruyu bulmak için birinci vasıta akıldır. Ak-lımızla Allahın varlığını ve Peygamberin hak olduğunu kabul edince, Kur'an'da gösterilen esasları kabul ederiz. Kırk elli kişinin bir araya gelip bir akaid sistemi veya bir din kurması icma olamaz. Bu yüzden Peygamber zamanında icma yoktu. İlâhî vahiy kesildikten sonradır ki, ümmetin iradesi onun ye-rini tuttu. Katî hüküm olmıyan meselelerde, amelî ve tatbikî sahada icma suretiyle verilen kararlar dinde birinci derecede önem kazandı. Fakat rey ve içtihad Peygamber devrinde var-

di. Peygamber bile içtihad ettiği meselelerde bazan kendi reyini bırakarak ashabının reyine katılmıştır. Bizzat kendisi arkadaşlarını içtihadı teşvik eder ve onları alıştırırdı. Sahabelerin Peygamber devrinde ve Peygamberden sonra çıkan hâdiseler karşısında kendi oylarıyla karar verdikleri çok defa görülmüştür. Bunlar, ihtiyaç ve maslahat karşısında din âliminin veya müftinin içtihadı gitmesini âmirdir. Gerçi içtihad, çok defa fikir ayrılığına sebep olur. Ancak ümmetin ihtilâfı da rahmettir. Fikir hürriyetinden hiçbir zaman zarar gelmez. İlim, alenî oldukça artar, fikirlerin çarpışmasından hakikat doğar.

İ ç t i h a d v e K ı y a s

İçtihad, kişinin bütün kuvvetiyle çalışması, ceht etmesi demektir. Dinde içtihad bir Müslümanın nasıl hareket edilmesi gerektiğini bilmediği dinî mesele karşısında kendi reyini ile karar vermesi veya bir âlimin bütün bilgilerini usul dairesinde kullanarak yeni bir mesele karşısında bir hükme varmasıdır. Peygamber devrinde Kur'an ve hadîs Müslümanlığı kurmakta ne derece müessir olduysa icma ve içtihad da Müslümanlığı genişletmekte o derece önemli olmuştur. Çünkü Peygamber zamanında hükümlerin ihtiyaca göre ve tedricen kurulmuş olması, ondan sonraki zamanlarda çıkan meseleler hakkında öylece İslâm ruhuna uygun, zamanın icabına ve halkın ihtiyacına göre hüküm verilmesine yol açmıştır. Bu devirde ümmetin iradesi ve âlimlerin içtihadları dinî hareketi devam ettirmiştir.

Peygamber zamanında onun yakın arkadaşları uzun müddet Peygamberin yanında terbiye edilmiş, Müslümanlığın maksat ve gayesini iyice kavramış oldukları için bunlar dinde rey ve içtihad sahibi olmuşlardı. Meselâ Peygamber, Muaz'ı Yemen'e gönderdiği zaman ona şöyle sormuş :

Karşına, Kitapta ve sünnette bulamadığın bir mesele çıkarsa ne yaparsın ?

— Reyimle içtihad ederim.

Cevabımı alınca da Peygamber onu takdir etmişti. Necid

taraflarına Amr. b. Âs'ı gönderdiği zaman ona da ihtiyaca göre içtihad etmesini emretmişti.

İçtihadın birçok neveleri vardır. Bedir muharebesinde Mekkelilerden birçok esirler alınmış, Peygamber, kendi içtihadıyla, bu esirleri fidye mukabilinde serbest bırakmıştı. Halbuki Ömer, «bunlar Müslümanlara çok zulmetmişlerdi, yine de yapacaklardır, bunları bırakmalıyım» içtihadında bulunmuştu. Sonra Kur'an âyetile Peygamberin içtihadının hata olduğu bildirildi. Bir defa Ebu Ubeyde, 200 kişilik bir kuvvetle devriye gezmeye memur edilmişti. Bunlar deniz kenarında ölmüş bir balık buldular ve Ebu Ubeyde «bu et yenir» hükmünü verdi. Sonra bu balıktan bir parçasını tuzlayarak Peygambere getirdiler, o da yedi. Demek ki yeni içtihad edilen bu hükmü Peygamber kabul etti. Bir gün Peygamber, Müslümanlar ikinci namazını Kureyza topraklarında kılsınlar emrini verdi. Ashabın bir kısmı Medine'de kılıp yola çıktı. Bir kısmı yolda, bir kısmı da vakit geçtiği halde Kureyza toprağında kıldı. Peygamber, onların içtihadlarını kabul etti. Çünkü bunların bir kısmı emre, bir kısmı maksada göre hareket etmişlerdi. Bir adam sahrada namaz kılmak ister fakat kiblenin ne tarafta olduğunu bilmezse kendi reyi ne tarafa hükmederse o tarafa namaza durur. Bu da içtihadın bir nevidir.

İçtihadın bir nevi de kıyastır. Kıyas, bir şeyi benzerine uydurmak mânâsındadır. Delil olarak kullandığımız kıyas ise, bir madde hakkında mevcut olan bir hükmü aynı vasıfları taşıyan diğer bir maddeye tatbik etmektir. Bu, bir hükmün sebeplerini araştırarak ondan yeni bir hüküm çıkarmaktır. Meselâ şarap hakkında Kur'an'da haramdır diye bir hüküm var, rakı hakkında yoktur. Rakının haram olup olmadığını anlamak için, şarabın haram kılınmasının, sebepleri araştırılır, bunların rakı için de geçerliği tesbit edilir. Buradan haram hükmünde de birleşeceklerine dair bir kıyasta bulunulur. Keza, Peygamber camiye iyi kokular sürünerek giderdi, Bunun sebebi etrafındakilere hoşluk vermektir. Buna kıyas ile, camiye giderken kolonya sürmenin müstehab olduğuna hükmedilir.

Bu misaller açıkca yapılmış kıyaslardır. Bir de kıyasın gizli olanı vardır. Meselâ, bir insan harman veya tırpan zamanı

orucunu tutamazsa, müsait zamanda onu kaza eder, buna ce-
vaz vardır. Çünkü uzun yolculuğa giden kimsenin oruç tut-
mamasına ve müsait zamanda kaza etmesine izin vardır. Lâkin
tırpan, uzun yolculuğa benzemez, burada kıyas şöyledir: Kur'-
an-ı Kerim'de, Allah size kolaylık gösterir ve güçlük emret-
mez, buyurulmuştur. Peygamber de dinde güçlük yoktur,
buyurmuştur. Bu esas üzerine dinî hükümler kurulmuştur. O
halde ramazanda harman yapan adam dayanamazsa, başka
zaman orucunu tutmasına müsaade vardır. Meselâ, bir kadın
odasında yalnızken akrabasından olmayanların yanına girip
oturması yasaktır. Bunun sebebi, fenalığa vesile olmak ihti-
malidir. Lâkin bu ihtimal kalkarsa yasak ta kalkar. Bu, dola-
yısıyla bir kıyastır ki ulemadan bazıları bu gibi kıyası kabul
etmezler. Genel olarak kıyası, içtihadı ve icmaı kabul etmeyen
mütaassıblar vardır. Dinin dünya durdukça devam etmesi
için bu gibi içtihadların farz olduğunu unutmamak icabeder.

Birçok âlimler bir memleketin örfü ve âdeti ne ise ona uy-
mak lâzımdır, derler. Kur'an'da ve hadîste örfe ve âdete daya-
nan hükümler vardır. Örf ve âdet değıştikçe hüküm de değışir,
derler. Meselâ cuma hutbesinden maksat halka vazetmektir.
Bir zaman halkın çoğu Arapça bilirmiş, hutbe Arapça oku-
nurdu. Şimdi herkes Türkçe bilir, hutbenin Türkçe okunma-
sı şarttır. Aksi takdirde maksat hasıl olmaz. İşte bizi iyiliğe
götüren ve Müslümanlara kolaylık gösteren ihtiyaca uygun
hükümleri her zaman bulup çıkarmak için Müslümanlık bize
kıyas ve içtihad gibi iki kaynak vermiştir ki, bugün müftü
unvanını taşıyan zatların vazifeleri bu kaynaklardan fayda-
lanarak dinî hükümleri yeni ihtiyaçlara göre işlemek, ilmin
ve medeniyetin artmasına çalışmak ve halkı çalışmaya ve fa-
zilete teşvik etmektir.

Fetva, sorulan bir müşkülü çözmek için verilen cevap de-
mektir. Bu gibi cevapları yazmaya selâhiyetli olan kimselere
de müftü denir. Müftü, zamanın ilimlerini bilmek ve cemi-
yetin ihtiyaçlarını takdir etmekle mükelleftir. Esef olunur ki,
cehalet yüzünden «İçtihad kapısı kapalıdır, kıyası geçmiş bü-
yük imamlar yapardı, başka kimse yapamaz» denilmiş ve di-
nimizin bize emanet ettiği bu kıymetli çalışma yollarını bırak-
mışız. Gerilemede bunun büyük payı olmuştur.

Dinî Hükümler Ne Suretle Çıkarılır?

«Boy abdesti almak farzdır», kutrban kesmek vaciptir», «kumar oynamak haramdır», dediğimiz zaman dinî bir hüküm vermiş oluruz. Bu hükümleri nereden ve nasıl bir usul ile çıkarıyoruz?

Dinî hükümlerin kaynaklarının Kur'an, hadîs, ümmetin icma'ı ve müçtehidin kıyası olduğunu ve bunlara dört delil denildiğini ve bu yüzden Müslümanlığın her zamanın ihtiyacına cevap verdiğini görmüştük. Bu hükümleri çıkarmanın usulü vardır. Bunun için önce bilgimizi ve muhakememizi kullanır, araştırmağa başlarız. Bu hükmü bildiren eğer âyet ise ne zaman ve ne maksatla nazil olmuştur? Acaba sebep belirli bir vak'a mıdır, bu hüküm doğrudan doğruya mı gelmiştir, yoksa önce var olan bir hükmü kaldırmak için mi gelmiştir? Bunun hikmeti ve gayesi nedir; ihtiyaç, kolaylık, zaman ve âdet değişmesi gibi bir müessir var mıdır? Bu emir özel midir, genel midir, bir şarta bağlı mıdır, muvakkat bir hüküm müdür, ve vücub için midir, müsaade için mi, bunlar araştırılır. Eğer hükmü çıkardığımız delil hadîs ise hadîsi inceleriz. Önce bu hadîsin hükmünü aklımızla tartarız. İslâm ruhuna ve Kur'an hükümlerine uyup uymadığına bakarız. Buna hadîsin dirayeten incelenmesi denir. Sonra, gerçekten hadîsi Peygamber söylemiş midir, kimler rivayet ediyor, hadîsi tespit eden ile Peygamber arasında ne kadar zaman geçmiş ve bu hadîsi nakleden adamlar, güvenilir, âlim ve doğru adamlar mıydı, bunları araştırırız. Buna da hadîsin rivayeten incelenmesi denir. Ondan sonra da hadîsin nerede söylendiği, sebebi nedir, maksat nedir, başka mânaya ihtimal var mıdır, yeni bir hüküm kurmak için mi söylenmiştir, gibi hususları araştırırız, ondan sonra onun verdiği hükmü kıymetlendirmiş oluruz.

İcma ve kıyas hakkında da bu araştırma ve incelemeleri yaparız. Bir hâkim mahkemede hüküm vermek için nasıl önce şahitleri dinler, delilleri araştırır, kanun maddesinin sebebini, maksadını ve kanundaki kelimelerin tazammun ve şümülünü araştırır ve ona göre hükme varırsa, bir din âlimi, müçtehid veya müftü de aynı veçhile yukarıda gösterdiğimiz bu

araştırmaları yapıp ondan sonra mesele hakkındaki kararını verir. Bütün bunlar dinde akıl ve mantığa ne kadar önem verildiğini gösterir. Bu kaynaklarda dayanılacak bir delil bulunmadığı takdirde sahabelerin yaptıkları gibi reyle içtihadı gidilir veya örflere müracaat edilir, istihsan (güzel yapma) denilen gizli kıyasa gidilir. Zamanın ve yerin icapları ve maslahat ne ise onlar araştırılır, zamanın değişmesiyle hükümlerin değişeceği, muhitin ve halk ruhunun seviyesi, göz önüne alınır ve yeni çıkan mesele karşısında kolaylaştırıcı ve genişletici olmak üzere karar verilir. İctihadın ve fetvanın, dinî hükümlerin, delillerden çıkarılmasının usulü budur.

İSLÂM DİNİNDE İMAN

İslâm Dinine göre, dünya kuruluşundan beri hak din biridir. Bu dinin temelleri : Kâinatı yaratan bir Allah vardır, ondan başkasına ibadet edilemez, insanlar için hayırlı yolu gösteren Odur, bu yolu bildirmek için peygamberler gönderir, insanlar kendi akılları ile iradeleriyle peygamberlerin getirdiklerine inanırlar, ve bundan dolayı sorumludurlar. İyiler mükâfat görür, kötüler cezasını çeker. İbrahim'in, Musa'nın, İsâ'nın ve Muhammed'in bildirdikleri din, budur. Bu dinin bir iman tarafı vardır, insanın maneviyatını yapar, hiçbir zaman değişmez. Bu, Allah'a, Peygamberine, kitaplarına, meleklerle ve ahirete inanmaktır. Bunlara inanmadıkça din olmaz. Bir de amel tarafı vardır. Kişinin hareket tarzlarını düzenler. Bu da Peygamber'in Allah tarafından getirip bildirdiği buyrukları yerine getirmektir. Dinde amel iki türdür. Biri tanrı haklarını yerine getirmek ve Allah'ın nimetlerine karşı şükretmek, buna ibadet denir. Diğeri insan haklarını yerine getirmek ve bu yoldaki Tanrı buyruklarını tutmaktır, buna da fazilet yahut dar mânasıyla «amel ve ahlâk» denir. Bundan böyle çok kere «ibadet» sadece ibadet olarak, «fazilet» de amel ve ahlâk olarak geçecektir.

İbadet ile fazilet değişir, her Peygamber'in zamanındaki ihtiyaca göre tâyin edilir. Musa dininde namaz, İsa dininde yortu çoktur. Müslümanlıkta namaz beş vakittir, oruç da bir aydır. Musa dininde başka milletten birini dolandırmak yasak değildir. Fakat cumartesi günü iş görmek ve okunmuş suda yıkanmak yasaktır. İsa'da şarap içmek, kumar oynamak yasak değildir. İslâm dini bunları ihtiyaca ve zamana göre değiştirmiştir. Müslümanlıkta başlıca iki ibadet, namaz ile oruç emredilmiş, memleket idaresine yarayacak ve fakirleri koruyacak bir esas olmak üzere zekâtı ve zenginlerin, yol kolaylığı buldukları takdirde, ömürlerinde bir kere Mekke'de toplanıp Kâbe'yi ziyaretleri farz kılınmıştır. Fazilet için de Müslümanlık, bir, insanlar arasındaki münasebetleri tanzim

gayesini gütmüş, kumar, içki, hırsızlık, namussuzluk gibi kötülükleri yasak etmiş; diğeri, kişinin kendi nefsinı temizlemesini amaç edinmiş, itaat, adalet, doğruluk gibi ahlâkî emirler vermiştir.

Bu izaha göre İslâm dini son din olarak ve Peygamber Muhammed Mustafa da peygamberlerin sonuncusu olarak biri iman diğeri amel (ibadet ve fazilet) olmak üzere iki cepheden ele alınır, biri insan maneviyatını yapan iman, diğeri, insanları kemale ulaştıran ibadet ve fazilet. Birincisi her dinde aynıdır. İnsan aklına hitabeder. İkincisi dinin özelliğini teşkil eder, hükümler zamana ve mekâna, ihtiyaca ve maslahata göre tanzim olunur. Son din olan Müslümanlığın, bu bakımdan, ibadet ve ahlâkî hususi önemi haizdir.

İ m a n N e d i r ?

İman, itikat ve islâm kelimelerinin lûgat mânalarında az çok farklar bulunduğu halde (12), din bakımından bunlar, kalp ile tasdik, dil ile ikrar mânasına gelirler. İman akıl ile olur, itikat kalb ile olur, islâm amel ile olur diyerek bunların arasında bazan fark da gözetilir. Kilise Babalarının, «muhal olduğu için inanıyorum» yahut «anlamak için inanıyorum» tarzındaki telâkkileri Hıristiyanlıkta temel ve yaygın olan bir düşüncedir. Müslümanlar ise, anhyorum ve onun için inanıyorum, derler. Kalb ile tasdikinde de mânası budur. Bir şeyi düşünüp anlamadan onun hakkında bir hüküm verilemez. Bilmiyerek bir şeyi tasdik etmek, başkasına uymak (taklid) dir. Müslümanlıkta imanda taklid caiz değildir, amelde taklid caizdir. Bu suretle iman, düşünüp anlayarak tasdik etmek ve inancını ölüm tehlikesi olmadıkça meydana vurmaya ve ikrar etmektir. Kişi inancını dile getirmediğçe onun hakkında mümin muamelesi yapılmaz. Demek ki imanda iki cüz vardır. Biri tasdik, bu, iman

(12) Türkçede iman, inanmak, itikat, bağlanmak; islâm, itaat etmek ve selâmete ermek (kötülüklerden kurtulmak) dır. Akide, inanılıp bağlanmak demektir. Bu kelimenin çoğulu akaid gelir ki, iman konusuna giren meseleden bahseden ilmin adıdır. Bir de ihsan, vardır ki, bir şeyi gereği gibi iyice yapmak mânasınadır, iyi kalplilik demektir ve İslâm ahlâkının esasıdır.

kökü, diğeri ikrar, bu da, mümin olduğunu bildirmenin şartıdır. Müslümanlar arasında imanın iki cüz'den (tasdik ile ikrar) rükünlerinden ibaret olmadığını, üçüncü bir cüz'ün (amel) in de imanda dahil olduğunu söyleyenler vardır ki (13) bu surette namaz kılmak, gûnahtan sakınmak imanın şartı olur. İmanı bu suretle anlayanlar mutaassıplardır. Allah'ın emirlerini yerine getirmek ve yasak ettiklerinden kaçınmak Müslümanlığın farzlarındandır. Lâkin farzı terkedenler günahkâr olur, imandan çıkmaz. İmanı terkedenler dinden çıkarlar. İman amelsiz makbuldür ama amel imansız makbul olmaz.

İmanın şartı : âkil ve baliğ olmaktır. Akli başında olmayan, erginlik çağına ulaşmıyanlar hiçbir şeyle yükümlü olmazlar. İmanda aklın şart olması, akli kullanmanın Müslümanlıkta temel olduğunu gösterir. Kişi, Müslümanlığı anadan ve babadan öğrenir, inanır ve ibadetlerini göreneğe göre yaparsa, böyle imana toptan (icmalî) iman denir. Böylelerinin kalbinde Allah'ın varlığına ve İslâm dininin hak olduğuna kanaat vardır. Bu iman tamdır. Fakat Müslümanlıktaki farzları, haramı ve helâli yerli yerince ve delilleriyle bilirse, böyle imana genişçe (tafsilî) iman denir. İmanın bu nev'i daha sağlam ve daha kâmil-dir. Çünkü yalnız imanı değil bütün farzları bilerek yapar ve farz olan bilgiyi de elde etmiş ve yerine getirmiş olur. İmanın bu nev'inin de dereceleri vardır. İnsan ne kadar bilgin olursa imanı o derece mükemmel, ahlâkı düzgün ve ibadetleri esaslı olur.

İman geniş oldukça insanın maneviyatı yüksek, iradesi sağlam ve kalbi o derece huzur içinde olur. Böylelerinde Tanrı ve Peygamber sevgisi, memlekete ve millete bağlılık kuvvetli olur. Tanrı sevgisi, insanı Tanrının yarattıklarını sevmeğe, Pey-

(13) Meselâ bugün Hicaz kıtasındaki Müslümanlar (Vahhabiler veya Hanbeliler) amel imanda dahildir, namazını kılmayan, oruç tutmıyan veya içki içen kâfir olur, derler. İran'daki Şiiler arasında da amel imanda dahildir diyenler çoktur. Hattâ bunlara göre bir adamın günah işlediğini görünce derhal müdahale edip onu men etmek farzdır. Men etmiyen dininin emrini yerine getirmemiş (kâfir olmuş) olur. Bu akide, memlekette anarşi tevlid eder ve ekseriya hükümete isyan ile neticelenir. Halbuki, ben Müslümanım diyene, sen Müslüman değilsin, denemez. Şehadet getiren, tevhid kelimesine inandım diyen herkes Müslümandır.

gamberin sevgisi Müslümanları sevmeye götürür. Bu suretle tevhid dininin gayesi olan birlik husule gelir.

İmanın ne olduğunu anladıktan sonra, imanın konularını da arayalım. Nelere iman ediyoruz : Şüphe yok, bu kainatı ve bizleri var eden Allah'a, meleklerine, Allah'ın emirlerini bildiren Peygamberlere, kitaplara, ve insanların yola gelip gelmediklerine göre, ahirette ceza ve mükâfat göreceklerine inanırız. Bu esaslarla din tamamlanır. Müslümanların Amentü'sü budur. «Amentü billahi ve melâiketihî ve kütübihî ve rusûlihî vel-yevmil-âhiri» diye meşhur olan imanın temel kuralları bunlardır. Kur'an-ı Kerim dahi iman esaslarından bunları saymaktadır. Gerçi «amentü» kurallarında bir de kader'e (alın yazısı), yani hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna iman esası da vardır. Ancak Müslümanların çoğu, şer Allah'a nisbet edilemez, insanların kendi iradeleri vardır, mukadderatlarını kendileri tâyin ederler, derler. Bu yüzden bu esas Ehl-i Sünnet'in esasıdır. Bunu kabul etmeyenlere kâfirdir demeye hakkımız yoktur. Bu cihet, yeri gelince izah edilecektir.

İ l k F a r z : A l l a h ı B i l m e (M a r i f e t u l l a h)

İslâm dininde iman, ibadet ve fazilet ilkelerinin hepsi bilgiye dayanır. Hepsinde ilim başta gelir. Kur'an-ı Kerim: «Bil, düşün, tefekkür et», emirlerini verdiği gibi, Hz. Peygamber de : «Kadın erkek her Müslümana ilim tahsili farzdır», buyurmuştur. Müslümanlıkta insanlar her hususta müsavi oldukları halde ilim bakımından derecelere ayrılır. Kur'an-ı Kerim «bilenle bilmeyen müsavi olur mu hiç» buyurmuştur ki, bu, ilme verilen değeri gösterir. Bu sebeple insanın, hiç kimseden bir şey öğrenmemiş, dağ başında tek başına kalmış dahi olsa, kendi akıyla düşünüp bir yaratıcının var olduğunu bilmesi (marifetullah) farzdır. Bu farza karşı hiçbir mazeret kabul edilmez. Esasen Müslümanlıkta cahillik mazeret değildir. İnsanın namaz kılariken hangi namazı kıldığını, kıldığı namazın farz mı, sünnet mi olduğunu ve namazın kaç rekât olduğunu bilmesi icabeder. Din, bilgiye bu derece önem verir.

Hz. Peygambere ilk gelen âyet, ilmi ve kalemi içine alan (ikra) suresinin ilk âyetleridir. Bu da ilim ve tahsilin önemini belirtir.

İlim iki türlüdür. Birisi hiç tahsil etmeden Allah vergisi olan ilimdir. Bu peygamberlere mahsustur. Bizim Peygamberimize ümmî denilmesi, ilmi başkasından öğrenmediği içindir. Halbuki kendisi Medine'ye geldiği zaman ashabın bir kısmını Yahudilerden okuyup yazma öğrenmeğe memur etti. Peygamber'in kâtibi olan Zeyd İbn-i Sabit gibilerine de İbranice ve yabancı dil öğrenmelerini emretti. Nitekim, «İlim Çin'de de olsa onu arayınız», buyurmuştur. Diğeri ise tahsil ile olan ilimdir, bu farzdır.

Kişinin dünyada kendi işlerini çevirecek kadar okuyup yazma öğrenmesi farz-ı ayındır. Memleketi uygarlığa ulaştırmak, savaşlarda düşmanlara üstün gelmek için gerekli ilim ve feneri öğrenmek ise farz-ı kifayedir. Bunun için bir kimse kendine gerekli bilgileri tahsil etmezse günahkâr olduğu gibi, milletçe diğer devletlerden geri kalmayacak kadar ilim tahsil etmedikçe, bütün millet günahkâr olur.

A l l a h ' a İ n a n m a k

Allah, başlangıcı, sonu olmıyan, yeri göğü, her şeyi yaratan ve yalnız kendisine tapılmasını isteyen eşsiz zatın adıdır.

Yoktur tapacak, Tanrıdır ancak, sözü (14) de bu anlamı verir. Kur'an-ı Kerim'de «Fa'lem ennehu lâ ilâhe illâallah-Bil ki O, kendisinden başka hiçbir tapacak bulunmıyan eşsiz bir Allah'tır», buyurulması da bunu gösterir.

Yine Kur'an-ı Kerim'de, «Kul huvellahü ehad», suresi de Allah'ı bize çok iyi anlatır : «De ki, O öyle bir Allah'tır, birdir, hiçbir şeye muhtaç olmayıp her şey Ona muhtaçtır; doğmamış ve doğurmamıştır ve hiçbir şey Ona eş olamaz» (15).

(14) «Lâ İlâhe İllâallah» sözünü Cevdet Paşa «Yoktur tapacak, Çalaptır ancak», diye tercüme etmiştir. Süleyman Çelebi, «Birdir Allah andan artık Tanrı yok» der.

(15) Bir gün, Müşriklerden, Hıristiyan ve Yahudilerden birkaç kişi toplanarak Hz. Muhammed'e gelmişler: «Ya Muhammed senin Allahı bize tarif etsene», demişler. Hz. Muhammed, bu sureyi okumuş. Bu sureden, «hiçbir şey Ona eş olamaz», sözü Müşriklere, «doğmamış doğurmamıştır» sözü Hıristiyanlara. «hiç bir şeye muhtaç olmayıp her şey Ona muhtaçtır» sözü Yahudilere cevaptır. «Bir'dir» sözü de Müslümanlıktaki tevhid

Allah'ın Rabbülâlemîn (bütün ^{şey}exlenlerin eğiteni), Rahman (her nimeti veren), Rahîm (merhameti çok), Hak (hakikat, doğruluk, adaletle herkesin hakkını veren), Halik (yoktan var eden) gibi güzel isimleri vardır. Bunlara Esmâ-i Hüsnâ denir. Bu isimlerin her biri Allah'ın bir sıfatını göstermektedir. Allah'ın isimleri ve sıfatları çoktur. Zâtı birdir, zâtının adı Allah'tır. Türkçede Tanrının, Çalap, Yaradan, Koruyan, Yücelerden yüce, Ulular ulusu gibi isim ve sıfatları kullanılır.

Biz Allah'ın nasıl bir varlık olduğunu, zâtı ve hakikatı nedir, bunu bilmeyiz. Aklımız buna yetmez. Bunun için biz Allah'ı eserlerinden anlar ve sıfatlarıyla anlatırız. Aklımızla düşünür, bu varlıkların ve varlıklardaki düzenin nereden geldiğini araştırırız. Her şey bir düzen içinde gidiyor, hiçbir şey kendiliğinden meydana gelmiyor. Kimi canlı, kimi akıllı, bir kısım varlıklar göklerde, bir kısmı engin denizlerde, bir kısmı da yerin altında, bunları yaratan, bunlara hayat, nizam veren kimdir, bunu arar, ve her şeye gücü yeten ve bunları yaratmağı ve idare etmeğı bilen, hiçbir yardımcıya muhtaç olmayan bir yaratıcının işi olduğu kanaatine varırız. Düşüncelerimizi derinleştirdiğimizde anlıyoruz ki, bu yaratıcının varlığı kendiliğinden, herşeyi bilen, görüp gözeten o, onun başlangıcı ve sonu yoktur.

Zaman ve mekân yok iken, yer gök yok iken o vardı. Onun için âcizlik ve eksiklik düşünülemez. O, bütün kemal sıfatlarıyla bezenmiş, her şeyi nizama ve düzene koymuş, insana da akıl, duygu ve irade vermiştir. İşte Allah'ı böylece Allahın sıfatlarıyla düşünür buluruz. Kur'an-ı Kerim'de de Allah böyle anlatılmaktadır (16).

Bu kadar kudretli ve kemal sıfatlarıyla bezenmiş olan Al-

esasını gösterir. Yani bu sure hem Müslümanların inandığı Allah'ı bildirir, hem de diğer dinlerdeki Allah hakkındaki yanlışlıkları cevaplandırır. Hem sorucuların her birine gereken cevabı verir. hem de az kelimeyle çok mâna ifade eder. Soruları soranlar, kötü niyetle hareket etmişlerdi, Peygamber ise temiz yürekle cevap verdi. Bu sebeple sureye «İhlâs» suresi denilmiştir.

(16). «Kur'an-ı Kerim'den Âyetlerle İslâm Esasları» adlı kitabımızın (İstanbul : Milli Eğitim Basımevi, 1953) 7-9 uncu sayfelerinde Allah'ın varlığı, birliği, sıfatları bahsindeki Kur'an âyetlerinin türkçelerini okuyunuz.

lah'ın yardımcıya ihtiyacı olur mu, eşi benzeri var mı, bunu düşünürüz, eğer Allah'dan başka ilâh olsaydı, demek ki Allah ona muhtaç imiş, mühtaç olan, Allah olamaz. Bu da bizi Allah'ın birliği inancına götürür. İşte Müslümanlığın tevhid dini olması bu inançtan ileri gelir. Müslümanlıkta bütün iman temellerinin dayanağı da budur.

A l l a h ' ı n S ı f a t l a r ı

Allah'ın pek çok sıfatları vardır. Allah deyince ilk önce Allah'ın varlık (vücut), birlik (tevhid), tapılacak tek zat olmak (mabud) gibi sıfatları aklımıza gelir. Bu sıfatlar olmadıkça zihnimizde Allah anlamı kurulamaz. Bu konuda biraz daha düşündüğümüz zaman Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacı olmadığını ve başlangıcı, sonu bulunmadığını, dilediğini yapıcı, her şeyi bilici, hayat verici, affedici, rızık verici ve... olduğunu görürüz. Bunların her biri bir sıfattır ve bu sıfatlar saymakla bitmez. Sonsuz olan bir varlığın şüphesiz sıfatları da sonsuzdur. Kur'an-ı Kerim'de, Peygamberin hadislerinde bu sıfatlardan yüz kadarı geçmektedir.

Bunların hepsini kavramak güç olduğu için, İslâm büyükleri ilim yolcularına kolaylık olmak üzere sıfatları sınıf sınıf ayırmışlardır. Doğrudan doğruya Allah'ın zatını ilgilendiren sıfatlar zat sıfatları, zatından gayri varlıklara taallük eden manevî sıfatlarına da sübut sıfatları, var etme ve iş görme sahasına taallük eden zahirî sıfatlara da fiil sıfatları demişlerdir.

Zat sıfatları şunlardır: Varlık (vücut), birlik (vahdaniyet), evveli yok (kadîm), âhiri yok (bâkî), mahlûklardan benzeri yok (hadîste muhafelet), varlığı kendinden (kâim binefsihi). Bu sıfatlar, eşi yok, sonu yok gibi olumsuz kelimelerle ifade edildiği için bunlara selb sıfatları da denir. Bunlar yalnız Allah'ın zatını ilgilendirir, diğer varlıklara taallük etmez. Bu sıfatları burada birer birer tahlil edecek değiliz. Çünkü var olmak nedir, Allah'ın varlığı ile diğer varlıkların farkı nedir; evveli yok, sonu yok, sonsuz nasıl olur, bu konular felsefe ve kelâm bahisleridir. Bunun gibi, Allah'ın birliği ne demektir? Bu, Allah iki değildir mânasına mıdır, yoksa hayrı da şerri de yaratan Allah'tır, arada vasıta yoktur, mânasına mıdır? Yoksa Allah'dan başkasına iba-

det edilmez mânasına mıdır? Yoksa Allah'ın sıfatları yoktur, zatı vardır, o da birdir, demek midir? Bu fikirlerin her birinde hakikattan hisse vardır. Çünkü Allah her bakımdan birdir ve bu mesele İslâm dininin ana meselesidir.

Sübut sıfatları şunlardır: Allah diridir (hayat), bilici (ilim), işitici (semî), görücü (basar), söyleyici (kelâm), dileyici (irade), gücü yetici (kudret). Bu yedi sıfat Allah'ın esyaya taallük eden ve fiilî olmayan sıfatlarıdır. Bir de bunların yanında, Allah'ın dilediğini yapar, yaratır, gıda verir, affeder, azap verir gibi sıfatları vardır ki, hâdiselere taallük eden bu gibi sıfatlarını biz iş görme (tekvin) sıfatı adıyla bir sıfat sayarak sübut sıfatları içine alırız. İşte Allah'ın sübut sıfatları sekizdir denilmesinin sebebi budur.

Bu sıfatları Allah'a isbat etmenin büyük önemi vardır. Çünkü Allah bilir dediğimiz zaman, bilgi nedir, Allah'ın bilmesi bizim gibi bir şeyi görüp, onu zihnimize almak suretiyle anlamak mıdır? Halbuki her şey Allah'ın önünde. Şu halde hiçbir şey onun ilminden dışarı kalmaz. Allah'ın iradesi, kudreti de böyle; onun iradesi de bizimki gibi mi, bu dünyada hâkim olan Allah'ın iradesi midir, insanların ellerinde bulunan kudretin hududu nedir; bunlar önemli meselelerdir. Allah'ın kelâm sıfatı da çok düşündürücüdür. Allah'ın kelâmı bizimkiler gibi harf ve hece cinsinden değildir. Kur'an, Allah kelâmıdır diyoruz. Burada kelâm, zihinde dolaşan fikir, veya kalbe doğdurulan mâna gibi bir şeydir. Bu sebeple Allah kelâmı İbrahim'e Aramî, Musa'ya İbranî, Muhamme'de Arabî diliyle gelmiştir. Bu meseleden ikinci derecede meseleler doğuyor. Kur'an tercümesine Kur'an denir mi, ve bununla namaz kılınır mı, görülüyor ki Allahın sıfatları konusu çok önemlidir. (17)

Allah'ın sevgi ve şefkat sıfatlarına cemal sıfatları, gazab ve ceza sıfatlarına celâl sıfatları denir. Hayır sıfatları, mâna sıfatları, nefsî sıfatlar gibi tabirler de vardır. Bu sıfatlar içinde en önemlileri zat ve sübut sıfatlarıdır.

(17). Allah'ın ilim, kudret ve kelâm sıfatları hakkındaki Kur'an-ı Kerim âyetlerini görmek için «Kur'an-ı Kerim'den Âyetlerle İslâm Esasları» adlı kitabımızın 10 uncu sahifesine bakınız. Bu gibi bahislere felsefe tahsilinden sonra dalmak doğru olur.

Meleklerle İnanmak

Allah'ın göze görünmiyen, lâtif bir takım kulları vardır ki bunlar Allah'a itaatten dışarı çıkmazlar. Kendilerinde erkeklik ve dişilik yoktur. İstedikleri şekilde görünürler. İnsanların yapabildikleri işler üstünde işler yaparlar.

Ceneb-ı Allah bunların her birine birer vazife vermiştir. Vazifelerinden ayrılmazlar. Bunların aralarında büyükleri bulunur. Bunlar, Allah ile peygamberler arasında elçilik ederler. Esasen melek elçi demektir. Kur'an-ı Kerim'de melekler şöyle anlatılmaktadır: «Allah indindekiler, Allah'a ibadette kibirlilik ve yorgunluk göstermezler; gece gündüz, hiç gevşemeden tesbih ederler, sözünün önüne geçmezler, ve Allah'ın emriyle iş görürler» (Enbiya Suresi 19, 26).

Cebrail hakkında da şöyle bir âyet vardır: «O, Kur'an-ı senin kalbine Allah'ın izniyle indirmiştir» (Bakara 97). Kur'an-ı Kerim'deki bu iki âyet meleklerle nasıl iman edileceğini gösterir. Meleklerin büyüklüğü şöyledir, kanaatları böyledir, şu kadar sayısı vardır gibi aklın kabul etmeyeceği şeyler dinde yoktur. Çünkü meleklerin mahiyeti ve kılıkları bize bildirilmemiştir. Meleklerle imanın İslâm esaslarına girmesi Kur'an âyetlerinin Cebrail vasıtasıyla nazil olmasından ileri gelir.

Melek (ferişte) fikrini tevil etmek veya bunu telsiz gibi şeylerle izah etmek isteyenler bulunmakla beraber, bunlar meleklerin mahiyetini aramak kabilindedir. Biz buna memur değiliz.

Peygamberlere İnanmak

Peygamber, doğru yolu göstermek ve Tanrı buyruklarını halka bildirmek için insanlar arasından Allah'ın seçip insanlara gönderdiği kâmil insana denir (18). Peygamber göndermekten

(18). Arapçada peygamber kelimesinin iki karşılığı vardır. Biri (resul) diğeri (nebi) kelimeleridir. Resul, elçi, nebi, haberci demektir. Peygamber kelimesi de Farsçada haber götüren demektir. Türkçede yalavaç kelimesi, resul karşılığıdır. Bazı âlimler nebi, kendisine kitap gelmiyen peygamber, resul, kendine kitap inmiş olan peygamberdir, diye iki kelimenin mânaları arasında fark görürler. Türkçede bu fark gözetilmemiş, her iki mâna için de Peygamber kelimesi kullanılmıştır.

maksad, insanları hurafelerden ve batıl akîdelerden kurtarmak, onları nurlandırmak, medeniyete ulaştırmak, dünyada dirlik ve âhirette esenlik sağlamaktır.

Peygamberlerin vazifeleri insanlara yaradanı, yaratanın bildirdiklerini ve buyruklarını, niçin yaratıldıklarını tanıtmak, onları tefekküre, ilme ve çalışmaya sevk etmek, hayata yeni hamleler getirmek ve milleti birliğe götürmek, çalışanları ve iyileri müjdeleyip sapıklarla mücadele etmektir. Bu vazifeler peygamberlerin yüksek iradeli, deha sahibi, gayretli ve cesur, her türlü fedakârlığı esirgemeyen zatlardan seçilmesini gerektirir.

Peygamberlerde peygamber olmazdan önce aranılan vasıflar şunlardır: Hiçbir zaman doğruluktan ayrılmamak (sada- kat), herkes tarafından güvenilir olmak (emanet), her şeyi derinliğine anlamak (fetanet), güzel ahlâk sahibi olmak, hata işlememek (ismet), peygamber olduktan sonra ise bu vaziyet-lerden başka Tanrının bildirdiklerini ümmetine açıkça ve tama- miyle bildirmek (tebliğ) dir.

Peygamberler, peygamber olmadan önce dahi batıl bir dine tâbi olmazlar. Bunlar hattâ meleklerden daha makbul insan-lardır. Her peygamber kendi milletine gönderilmiştir. Nuh Mezopotamyalılara, Hud Ad kavmine, Salih Semud kavmine, Yunus Asurîlere, İbrahim Aramîlere, Musa İbranîlere, İsa Ya- hudilere gönderilmiştir. İsa, Musa dininde haram olan bazı şey-leri helâl kılmış, cumartesi tatilini, hahamlık ve kâhinlik gö- revlerini ve diğer bazı âdetleri kaldırmış olduğu için Yahudiler tarafından kabul edilmemiş ve dini, ölümünden üçyüz yıl son- ra genelleştirilmiştir.

Peygamberlerin sayısı malûm değildir. Kur'an'da bunlar- dan 25 tanesinin adı geçer. İlk peygamberler, Âdem, Şit, İd- ristir. Yahudi peygamberleri İshak, Yakub, Yusuf, Harun, Da- vut, Süleyman, Eyüp, Zülkifl, İlyas, İlyesa', Zekeriya, ve Yah- ya'dır. Tevrat'ta bu isimlerden başka birçok peygamber ismi daha vardır. Kur'an-ı Kerim'de «Size adlarını ve kıssalarını bil- dirmediğim birçok peygamberler vardır» denilmektedir. Bu sebeple Müslüman âlimlerinin çoğu Hintte çıkan Buda, Çin'de Konfüçyüz ve Tao, İran'da Zerdüş ile Mani, Yemen'de Hz. Mu-

hammed'den 50 sene önce çıkmış olan Sinan oğlu Halid gibi din ve ahlâk kahramanlarını peygamber saymışlar ve İslâm feylesofları, Sokrates'i de peygamberler arasına sokmuşlardır. Kur'an-ı Kerim'de Üzeyr, Lokman ve Zülkarneyn isimleri de geçer, lâkin bunların peygamber oldukları kesin değildir. Hızır'ın peygamber olduğu ve sağ olduğu ağızlarında dolaşıyorsa da, Hızır'ın adı Kur'an'da yoktur. Hızır'ın, Eflâtun'la beraber hâlen yaşamakta oldukları da doğru değildir. En büyük ve son Peygamber Hz. Muhammed olduğu için, eğer yaşasaydı onun yaşaması gerekirdi. Allah'ın kanunu değişmez.

Peygamberlerin mucizeleri vardır. Kur'an-ı Kerim'de Musa'nın kerameti ve asası bulunduğu, İsa'nın hastalara şifa verdiği yazılıdır. Hz. Muhammed'in kendisi bir mucize göstermemekle beraber, kendisine nazil olan Kur'an bir mucizedir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de : «Eğer bu Kur'an'ın Allah tarafından geldiğinde şüpheniz varsa bir mislini siz de getirin» denilmek suretiyle Kur'an'ın bir mislini getirmekten herkesi âciz bıraktığı bildirilerek mucize olduğu gösterilmektedir.

Yukarıda adları geçen peygamberlerden yalnız dinî kitaplar bahsetmektedir. Tarih ilmi bunların hayatını ve eserlerini tamamiyle aydınlatamamıştır. Meselâ Hazret-i Musa'nın hayatı yalnız Tevrat'ta, ve Hz. İsa'nın hayatı da, İncil'dedir. Tarih bunlardan bahsetmiyor. Hem tarihin bütün vesikalariyle, hem din kitaplarının katî delileriyle ispatladığı peygamber Hz. Muhammed Mustafa'dır. Batılı tarihçiler diyor ki: Hz. Muhammed'in hayatını iyice öğrenmeliyiz, zira peygamberlerden yalnız onun hayatı tarihidir. Din nedir, nasıl kurulmuştur, bunları ancak peygamberinin hayatını bilmekle öğrenebiliriz.

T a n r ı E l ç i s i

H a z r e t - i M u h a m m e d ' e İ n a n ı m ı z

Hazret-i Muhammed'e tanıklık getirmenin formülü şudur: «Tanıklık ederim ki, Muhammed Allah'ın kulu ve elçisidir» (Kelime-i şehadet). Kur'an-ı Kerim'de diyor ki: «Ey Muhammed biz seni şahit, mübeşşir ve nezir, Allah'ın izniyle Allah'a davet eden ve etrafa nur veren bir meşale olarak gönderdik» (Ahzab 46).

Hazret-i Muhammed'in doğumu, dünya ehemmiyetinde bir inkılâbın başlangıcı olması bakımından bütün Müslümanlar tarafından tes'îd edilir. Onun hayatı, çalışmaları ve başarısı, tarihî ve dinî vesikalarla bilinmektedir ve hakikaten mucize sayılmağa lâyıktır. O, hayatında Müslümanlığı tebliğ etmiş, âyetler yazdırıp ezberletmiş, dini tamamlamış, tatbik etmiş ve bu büyük emaneti kendilerine bırakacağı sahabeleri bizzat yetiştirmiştir. Bunun için kendisi peygamberlerin efdali ve sonuncusu (Hatemul Enbiya) dir.

O, peygamberlik vasıflarını haiz olmakla beraber diğer peygamberler gibi bir insandır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de kendisine hitaben: «De ki, ben sizin gibi bir insanım» (Kehf 11) buyurulmuştur. Bu sebeple biz peygamberleri Allah derecesine çıkarmaktan sakınıyoruz. Hz. Muhammed'den sonra peygamber gelmeyeceği için onun bildirdiği din geneldir. Dünya durdukça devam edecektir. Bu sebeple İslâm dini en geniş ve her zamanın ihtiyacını sağlayacak bir din, ve Peygamber de âlemlere rahmettir. Hz. Muhammed bütün insanlara gönderilmiştir. Nitekim daha ilk peygamberlik yıllarında Habeşistanlı Bilâl, Rum diyarında Süheyb, Fars'dan Selman, Kıbt kavminden Mariye gibi meşhurlar Müslümanlar arasında görülmektedirler. Kur'an-ı Kerim'de, «Bütün insanlara» (Kâffetenlinnasi) (Nisa 28) buyurulmuştur.

Hz. Peygamber dine davet ettiği kimselere mucize göstermemiş, aklınızı işletin, söylediklerimi düşünün, doğruluğunu kabul ederseniz iman ediniz demıştır. Kur'an-ı Kerim'de : «Onlara de ki ya Muhammed: Size, Allah'ın hazineleri benim elimdedir demiyorum, gaybı da bilmiyorum; sonra meleşim de demiyorum. Ben ancak bana vahyolunan şeye uyuyorum; söyle gören ile görmeyen eşit olur mu hiç? Düşünmüyor musunuz?» (En'am 50) buyurulmuştur.

Hz. Muhammed'in başarısı hakikaten pek büyük olmuştur. Cahil bir kavim içinden geliyor. Bu kavim kabîle kabîle ayrılmış, birbirlerine düşman, her türlü kötü âdetlere dalmış bulunuyor. Peygamber bunları ıslâh ediyor, birleştiriyor, cahil olanlar onun himmetiyle âlim, hâkim, vali veya kumandan olacak bir dereceye ulaşıyor. Yaratılan bu âlemde herkes manen ve madde-

ten yükseliyor. Batıl itikat ve kötü âdetler kalkıyor ve yerine bir İslâm medeniyeti kuruluyor Yavaş yavaş bu medeniyet maddî ve manevî inkişaf göstererek birçok milleti bir birlik etrafında topluyor! Şüphesiz bunlar bir mânada mucizedir. Nitekim diğer peygamberlerin mucizeleri gelmiş geçmiş olduğu halde Kur'an devamlı bir mucizedir. Hiçbir tarafı değişmeğe uğramadan olduğu gibi durmaktadır. Biz Hz. Muhammed'e böyle inanırız. Peygamberin bu anlattığımız mânada olan mucizeleri üzerinde durup düşünürüz. Bununla beraber Peygamberin bazı önceden tahminleri olmuştur. Bunları çok yerde yanlış tefsir ederler, biz bunlara Kur'an-ı Kerim'de olduğu gibi işaret edelim:

İranlılar Bizan'sa galebe etmişlerdi. Bunu ileri sürerek Mekke müşrikleri, «bakınız Allah'a inananlar mağlûp oldular» diyorlardı. Kur'an-ı Kerim'de Rumların İranlılara yedi sene sonra galebe edecekleri bildirilmiştir (Rum Suresi). Bu da aynen çıkmıştır. Hudeybiye Sulhu pek ağır olmuştu. Bunu bazı Müslümanlar hoş görmemişlerdi. Bir sene sonra kan dökmeden Mekke'nin fethedileceğine dair âyet geldi (Fetih Suresi), ve bir sene sonra da Mekke fethedildi. Bazı İsrailî eserlerde Âdem'in çamurdan yapılp ruh üflendiği söyleniyor. Halbuki Kur'an-ı Kerim'de insanların pek eski mazileri vardır, o devirden hiçbir şey bildirilmiş değildir. (Dehr Suresi); insanın yaratılışı safha safhadır, en sonunda en güzel şekli almıştır (Secde 6); yine Kur'an-ı Kerim'de arzın ve seyyarelerin bir arada olup sonradan ayrıldıkları (Enbiya 30), yazıldığı gibi, seyyarelerde canlıların bulunduğu da (Şura 29) bildirilmiştir. Mamafih birçok cahil insan, Âdem'in zevcesi Havva'nın, Âdem'in sol kaburga kemiğinden yaratıldığından ve dünyanın öküz boynuzu üzerinde veya balık üstünde bulunduğundan bahsederler. Bu hurafeler Kur'an'a tamamen muhaliftir.

Allah'ın Kitaplarına İnanmak

Kitap yazılı sahifelerin dikilmiş ve toplu bir hale getirilmiş olanına denir. Sahife, yazılmış yaprak demektir. Çoğulu suhuf'tur. İki kab arasında toplanmış sahifelere de mushaf denir. Ulu Tanrı insanlara buyruklarını ve yasaklarını bil-

dirmek ve onları doğru yola götürmek için elçilerine kitaplar göndermiştir. Bu kitapların gerçekliğine inanırız.

Âdem, Şit, İdris, Nuh, İbrahim gibi peygamberlere gelenler, bir sahife, on sahife ve nihayet elli sahife olduğu için bunlara suhuf denir. Musa, Davud, İsa ve Muhammed'e gelenler büyük oldukları için bunlara kitap adı verilir. Bununla beraber Kur'an-ı Kerim, sahifelerin eskilerine Suhuf-u Ulâ dediği gibi, Suhuf-u İbrahim ve Musa demek suretiyle Musa'ya nazil olan kitaba da Suhuf demiştir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'e de Mushaf denilir.

Her peygambere zamanının ve ümmetinin ihtiyacına göre buyruklar verilir, zaman ve yer değişince evvelki hükümler kaldırılarak yenileri gelirdi. Eski zamanlarda yazı pek azdı, bu yüzden kitaplar unutulur, ağızdan ağıza nakledilirken değiştirilirdi. Bunların imana dair esasları hep birdir. İbadetler, haram ve helâl hükümleri ise zamana ve ihtiyaca göre değiştirilirdi. Nitekim Kur'an-ı Kerim içinde (23 senede) kaldırılan (mensuh) hükümler vardır. Bu kitaplardan tahrife uğramamış ve peygamberi zamanında yazılmış olan Kur'an-ı Kerim'dir.

D ö r t K i t a p

Allah tarafından gönderilmiş olan sahife ve kitaplardan Tevrat, Zeb,ur, İncil ve Kur'an adını taşıyan dördüne Büyük Kitaplar veya Mukaddes Kitaplar adı verilir. Yahudiler İsa'ya gelen İncil'i ve Hz. Muhammed'e gelen Kur'an'ı kabul etmezler. Bu sebeple, kabul ettikleri, İsa'dan evvelki Yahudi peygamberlerin kitaplarına Ahd-i Atik (eski vasiyetler) adını verirler. İncil ile Hristiyanların mukaddes tanıdıkları bir takım mektuplar ve vahiyelere de Ahd-i Cedid adı verilmiştir.

Bu kitaplar hakkında biraz bilgi edinmemiz için önce şu ciheti bilelim ki, Müslümanlara göre bu dört kitap Allah kelâmıdır ve bunların içine tarih ve hal tercümesi gibi şeyler karışmaz. Yahudilere göre ise peygamber, büyük kâhin mânasınadır. Davud ile oğlu Süleyman ise büyük hükümdar (melik) dirler. Kâhinlerin ve meliklerin hal tercümelerine, milletlerinin tarihlerine, hattâ büyük hâkimlere aid tarihler, bunların şiirleri,

ilâhileri Yahudilere göre mukaddes kitaba dahildir. Bu arada Musa'ya gelen on emir ve Musa dininin âdetleri kitaba serpiştirilmiştir.

Hiristiyanlara göre ise peygamber İsa, Allah'ın oğludur. Onun nerelere seyahat ettiğini neler söylediğini, mucizeleri, nasıl öldürüldüğü, ve ölümünden sonra kimler tarafından görüldüğü hep İncil'e dahildir. Hattâ İncil'de ilk Hiristiyan propagandacıların Korentlilere, Romalılara ve Makedonyahlara yazdıkları mektublar ve İsa'dan çok sonra yaşamış olan Yuhanna'nın vahyi, yine Mukaddes Kitap içindedir. Tevrat'ta pek az olarak Allah (Yahova) «şöyle emretti» denilmektedir. Zebur'da kâmilen şiirler ve ilâhiler vardır. İncil'de ise İsa'dan bahseden hikâyeler arasında onun sözleri bildirilir, «Allah dedi» yerine «İsa dedi», denilir.

Görülüyor ki, Müslümanların kitap anlayışı ile Yahudilerin ve Hiristiyanların mukaddes kitap anlayışı birbirinden farklıdır. Bununla beraber gerek Yahudiler ve gerek Hiristiyanlar vahyi kabul ederler. Bizde vahiy, Allah tarafından Peygamberin kalbine ilham edilen mâna demektir ki, bazen melek vasıtasıyla, bazan da doğrudan doğruya kalbe doğmak suretiyle olur.

Tevrat'ta yazıldığına göre Musa'ya bulutlar içinden melek görünür, bazan bir çalılık içinden ateş görünür ve oradan ses gelir, bunun gibi diğer Yahudi peygamberlerine de vahiy geldiği Tevrat'ta anlatılmaktadır. İncil'deki Yuhanna'nın vahyinde ise ilk âyette: Allah'ın ona verdiği ve kendi meleği vasıtasıyla gönderip kulu Yuhanna'ya beyan ettiği vahiydir, denilmektedir. Hal böyle iken Tevrat'ta ve İncil'de mevcut âyetler vahiy eseri olarak verilmiş olmayıp, başka şahısların ağzından nakil suretiyle verilmektedir. Kur'an'da ise her âyet Allah kelâmıdır. Orada Peygamber'in sözü de yoktur. Şayet Peygamberin söyleyeceği bir şey olursa, «Söyle ya Muhammed», diye âyet vahiy eseri olarak Allah'ın emriyle başlar.

Bu açıklamadan sonra bu dört kitabın içindekilerden de bahsedelim: Tevrat beş cüz (sıfır) dır. Birincisine Tekvin denir. Kâinatın ve mahlûkların nasıl yaratıldığından bahseder. Bu kısımda ilk âyet şudur: Allah ilk olarak göğü ve yeri yarattı.

Yer boş ve karanlıktı. Sular üzerinde Allah'ın ruhu hareket ederdi. Allah, nur olsun dedi, nur oldu. Allah nurun iyi olduğunu gördü, nuru zulmetten ayırdı. Ve Allah nura gündüz ve zulmete gece adını verdi. Akşam sabah oldukça birinci gün oldu. Bu suretle devam eden Tekvin kısmı, Yusuf Peygamber zamanına kadar Yahudilerin tarihini anlatır. Bundan sonra Huruç sıfırı gelir. Bunda Yahudilerin Mısır'dan nasıl çıktıkları anlatılır. Üçüncü sıfır Lavilyolardan bahseder. Bunlar Musa'nın kardeşi Harun neslinden gelen kâhinlerin, hahamların salâhiyetlerini ve vazifelerini bildiren kısımdır. Bundan sonra Âdâd sıfırı gelir ki bu Yahudilerin nüfus sayımından bahseder. Burada aynen «Harun'un oğulları, yani kâhinlik etmek için tahsis ve mesh edilen kâhinlerin isimleri şunlardır», diye birçok isimler, Yahudi kabîleleri, bunların cedleri, yerleri, hal tercümeleri anlatılmaktadır. Tevrat'ın beşinci cüzüne Tesniye adı verilir. Asıl Musa'nın hayatı ve millete verdiği emirler ve nihayet ölümü burada anlatılır. Tevrat burada sona erer. Bundan sonra hâkimler, melikler, eski ve yeni tarihler, nihayet Davud'un şiirleri ve Süleyman'ın güzel sözleri, Babil esaretinde söylenen şiirler ve birçok peygamberlerin hikâyeleri yazılmaktadır. Bunlarla Ahd-i Atik sona ermiş olur.

İncil'e gelince, Hıristiyan kiliselerince kabul edilen birçok İncil'ler vardır. Bu İncil'ler Hz. İsa'dan yüz sene sonra yazılmağa başlanmış, çoğu da Yunanca ve Lâtince yazılmıştır. Bunlar sonradan Hz. İsa'nın dili olan İbraniceye çevrilmiştir. Nitekim Musa'ya nazil olan Tevrat'ın bugüne kadar gelmiş olan nüshaları Musa'dan en az bin sene sonra Babil esareti devrinde yazılmıştır. Hıristiyanlık, Kostantin tarafından resmî bir din olarak ilân edilince bu İncil'ler toplanmış, çoğu yakılmış, bir kısmı papalık hazinesinde saklanmış ve dört tanesi halkın okunmasına açık bırakılmıştır. Bu İncil'lerin birincisi Metta'nın İncili'dir. Şöyle başlar: «İbrahim oğlu, Davud oğlu Mesih İsa'nın soyunun kitabıdır. İbrahim İshak'ı tevlit eyledi, İshak Yakub'u, Yakup Yehuda'yı tevlit eyledi... Mettan Yakubu tevlid eyledi, ve Yakup Meryemin zevci Yusuf'u tevlid eyledi, ve merkumeden Mesih denilen İsa tevellüd eyledi...» Bu İncil'de İsa'nın soyundan başlatılarak ölümünden sonraki devre kadar hayatı yazılıdır. Luka'nın İncili ise şöyle başlar : «Ey faziletli Teofilos, ibtidadan gözleriyle

görenlerin, ve kelâmın hademesi olanların, aramızda yakinen müsellemler olan nesnelere bize nakletmiş olduklarına göre...», denilerek Yahudi meliki Herodos'un günlerinde Zekeriya namında bir kâhinin bulunduğunu söyleyerek İsa'nın yine hayatı zikredilmektedir. Diğer iki İncil daha zikredilir, sonra a'mal-i rûsul, İsa'nın havarilerinin faaliyetleri ve hayatları, bunların etrafa gönderdikleri mektuplar ve sonunda Yuhanna vahyi yazılarak Ahd-i Cedid sona erer.

Müslümanlar bütün peygamberlerin hak, bu dört Kitab'ın Allah kelâmı olduğuna inanırlar. Şu kadar ki, Tevrat'a sonradan Telmud adıyla yazılmış tefsirlerden ve tarihlerden birçok kısımlar karışmış ve Tevrat tahrif edilmiştir. İncil'in de aslı zayıf olmuş, Luka İncili'nin başında söylendiği vechile sonradan işitenler tarafından yazılmıştır. Bunlara da hayatlar ve hikâyeler karışmış ve mektuplar eklenmiş olduğundan Cenab-ı Allah bunları nesh etmiş ve doğrusunu Kuran-ı Kerim'de bildirmiştir. Tevrat'ın da İncil'in de tefsirleri vardır. Tevrat'ın Telmud adını taşıyan tefsirleri bir takım hikâyelerden ve felsefi tefekkürlerden bâhisdir. Bugünkü Yahudiler Tevrat'tan ziyade Telmud ahkâmına tâbidirler. Hıristiyanlar ise Tevrat'ın bazı hükümlerini kabul ederler ve ruhban meclislerinin verdikleri kararları din esasları olarak kabul ederler. Ellerdeki Tevrat'ta cennet ve cehennemden bahis yoktur. İncil'de ise, helâl ve haramdan, Tanrı buyrukları ve ibadetlerden bahis yoktur. Fakat burada ahlâk konusu pek mükemmel anlatılmaktadır. Hıristiyan ahlâkı kişinin şahsiyetini feda etmesi, dünyadan feragat etmesi ve birbirlerini sevmeleri temellerine dayanır. Tevrat'ın gösterdiği ahlâk ise kişinin menfaat peşininde koşması, dünya için çalışması ve milletine bağlı olması temellerine dayanır. Birisi manevî, diğeri maddî olan bir ahlâk sistemi getirmiştir. Müslüman ahlâkı orta yolu, adaleti esas olarak almak, maddiyat ile maneviyatı beraber yürütmek, hem dünyayı hem âhireti gaye edinmek temellerine dayanır. Musa ile İsa ahlâklarını birleştirip, kemale erdirir.

K u r ' a n - ı K e r i m ' e İ n a n m a k

Kur'an-ı Kerim vahiy suretiyle âhir zaman peygamberi Hz. Muhammed'e nazil olmuştur. Dört büyük kitabın sonuncu-

su ve efdalıdır. Baştan başa Tanrı kelâmıdır. Peygamber'in hayatında kâtipler tarafından yazılmış, hafızlar tarafından ezberlenmiş ve halka tebliğ edilerek yayınlanmıştır. İçinde bir kelime dahi değişmemiştir. Peygamberimiz zamanında Medine'de nasıl yazılmışsa bugün dünyanın her tarafında öyledir. Kur'an-ı Kerim'in içinde insanların dünya durdukça gerek Hâlîka ve gerek mahlûka karşı yapacakları insanî ödevler gösterilmiş ve insanları ilerletmek, esenlik içinde yaşatmak yolu açıklanmış ve böylece Kur'an her zamanda, her yerde doğru yol gösteren bir nur olmuştur. Bu yüzden onun her sözünün hak olduğuna, tahrif ve taklid edilmekten masun kaldığına inanır ve onu dinde birinci derece kaynak olarak kabul ederiz.

Kur'an-ı Kerim'in içindeki konuları bir bakıma beş kısma ayırabiliriz. Birinci kısım, din esaslarına ve özel olarak Allah'ın birliğine ve başka tanrı olmadığına ve âhîret hallerine dairdir. İkincisi ahlâka, Allah sevgisine, insan sevgisine, kötü âdetlerin kaldırılmasına dairdir. Üçüncüsü ibadetlere, Allah ile kul arasındaki hukuka dairdir. Dördüncüsü haram ve helâl, yasak ve buyruk hükümlerine ve insanların birbirine karşı olan hukukuna dairdir. Beşinci eski peygamberlerin ibret verici halleriyle eski milletlerin başına gelen iyi ve kötü halleri bildiren mânalı kıssalara dairdir. Bunlar, ibadetler ve kıssalar kısmı diye sıra halinde değil, bir yerde imana, ibadete, arkadan bir kıssaya sonra ahlâka ait vecizeler halinde verilmiştir. Mekke'de din, iman esaslarına ve ahlâka dair âyetlerin pek çoğu, Medine'de ise ibadetler, ameller gösterilmiş ve bunlar kıssalarla kuvvetlendirilmiştir. Bu sebeple Mekke'de nazil olan âyetler sert kısa ve kesin, Medine'de nazil olan âyetler ise uzun, anlaşılması kolay ve cazip bir halde nazil olmuştur.

Kur'an-ı Kerim'in ibaresi son derece fasih, edebî ve mânası da o derece geniş ve derindir. Hakkında birçok tefsirler yazıldığı halde, üzerinde düşünülünce yeni yeni tefsirler ve hükümler çıkarılmaktadır. Bu bakımdan o hem lâfzı hem mânasıyla dünya durdukça devam edecek olan bir mucize sayılmaktadır. Kur'an'ın içindekileriⁿⁱ bilmeyenler onu çölde çıkmış ve sadece o zamanın ahvaline göre yazılmış bir kitap sanırlar. Kur'an batıl fikirlerle mücadele eden ve insanları medeniyete

ve saadete götüren bir eserdir. Onun mucize olması cehalet içinde bulunan bir çölde gelip bütün dünyaya rehber olacak hakikatları ihtiva etmesindedir. Bu sebeple Kur'an'ı iyice anlayıp üzerinde düşünmeden menfi hükümlere saplanmak yanlış bir yoldur (19).

Â h i r e t e İ n a n m a k

İnsanlar bu dünyada iyi veya kötü, işledikleri işlerin ceza veya mükâfatını âhiret gününde göreceklerdir. Zulme uğruyanın ahı yerde kalmayacak, iyilik edenlerin işi boşa gitmeyecek, her hak yerli yerini bulacak, herkes kendi yaptıklarından sorumlu olacaktır. Ceneb-ı Allah insanları boş yere yaratmamış ve onları başı boş bırakmamıştır. Onlara akıl, irade ve kudret vermiş ve doğru yolu gösteren peygamberler göndermiştir. İnsanların düşünür ve dilediklerini yapabilir olmaları,

(19). İngiliz âlimlerinden meşhur Abdullah Gülyam Efendi, Müslümanlığı ve Kur'an'ı iyice tetkik etmiş ve neticede Müslüman olarak «Din-i İslâm» adında bir kitap yazmıştır. Bu kitap milyonlarca basılmış ve İngilizce bilen Müslüman memleketlerinin mekteplerinde okutturulmuştur. Türkçeye de meşhur âlim Mahmut Esat Efendi tarafından tercüme edilmiştir. Bu kitapta Abdullah Gülyam Efendi: «Kur'an'ın üstünlüğü pek açıktır. Burada Allah daima hürmetle anılır ve Allah'ın şanına yaraşmayan hiçbir şey görülmez, Tevrat'ta görülen yakışıksız bazı hikâyeler ve ahlâka mugayir hareketlerden Kur'an'da hiçbir eser yoktur. Kur'an'dan başka hiçbir kitap bir ümmet teşkil etmiş değildir. Kur'an'ın ahlâkı hayalî bir ahlâk değil, hayati bir ahlâktır. Ve ahkâmını kuvvetle muhafaza etmiştir», diyor (1314 baskısı, S. 101). Yine kitapta batı filozoflarının Kur'an hakkında mütalâaları nakledilmektedir. Goethe'den şu parça nakledilmiştir : «Kur'an'a sathî bir nazarla bakan kimse, ilk defa onun hakikatlarına muttali olamaz, dikkat ettikçe güzelliklerine ve hevî olduğu hikmetlere ve inceliklere hayran kalır» (S. 83). Carlyle'dan birçok parçalar nakledilmiştir. Carlyle diyor ki : «Kur'an'ın birinci hassası mevsukiyeti ve doğruluğudur. Kur'an'ın neresine baksam, yüksekliği gözümde büyür. Bu bir meziyettir ki bütün meziyetleri camidir» (S. 82). Edmond York diyor ki, «Kur'an-ı Kerim Hıristiyanların elinde bulunan Tevrat'tan çok farklıdır. Çünkü bu Tevrat'ta akaide dair bir meslek olmayıp, başlıca hikâyeler, tasvirler, şairane ifadeler, sofiyane hisler, ahlâk ve aklın kabul etmeyeceği bir takım ilâveler vardır» (S. 85). Bu kitapta Müslümanlığın vasıflarını ve Kur'an'ın büyüklüğünü tasvir eden birçok faydalı bahisler vardır. Bundan başka Müslümanlık aleyhine söylenmiş sözlere de ilmi cevaplar verilmektedir.

onları diğer hayvanlardan ayıran başlıca vasıflarıdır. Bu vasıflarıyla insanlar yaptıkları işlerden sorumludurlar.

Bu dünyada insanların hak yediği ve fenalık ettiği görülebilir. Bu işleri dünyada cezasız kalabilir, lâkin Allah âdildir, kimsenin hakkını kimsede bırakmaz, onu âhirette soracak, hak yerine gelecek ve günahkâr cezasını görecektir. Allah insanlara doğruluğu emir, sapıklığı yasak etmiştir. Buyurduklarının yerine getirilmesini ve yasaklardan sakınılmasını ister. İtaatliyi itaatsizden ayırır. Bu yüzden Allah'ın adaleti yerini bulacak ve büyük mahkeme kurulacaktır. Buna din günü, hesap günü denir. Ulu Tanrı dünya âlemini yoktan var ettiği gibi, bu dünya sona erince bu dünyada olup bitenlerin hesabını sormak ve karşılığını vermek için âhiret gününü (ulu günü) yaratıp, iman edenleri cennete, etmeyenleri cehenneme, tamuya koyacaktır. İman edip de günahkâr olanlar günahının cezasını çekecek ve yine cennete kavuşacaklardır. Hülâsa bu dünya bir sınav yeridir. İnsanlar öldükten sonra, kıyamet (yeniden kalkma) gününde yeni bir hayata kavuşacaklardır. Sınavda iyi belge alanlar cennete ulaşacak, fena belge alanlar tamuya düşecektir. Biz âhiret gününe böyle inanırız.

Âhirete inanma akidesi her dinde vardır. Tevrat'ta âhiretten bahis vardır; cennet, cehennem bahsi yoktur. Mecusilerde cennet, cehennem en büyük akidelerdendir. Zaten onların esas akideleri nur ve zulmet esasına dayanır. Hıristiyanlarda âhirete, cennet ve cehenneme, hesap ve sorguya iman esastır. Bazı dinlerde insanların öldükten sonra ruhları tenasuh suretiyle başka hayvanlara gider, günahkârlar yılan olur, fazilet sahipleri insan olurlar. Bu akideler Hind dinlerinden gelmez. Yine tenasuh akidesini güdenler içinde : İnsanların öldükten sonra eğer kötülük yapmışlarsa fena ruhlar haline girdiklerini ve insandan insana bir müddet dolaştıktan sonra nihayet, iyilik yapmışlarsa ruhlarının yıldızlara çıktıklarını söyleyenler vardır. Bu akide de eskiden yıldızla tapan ve her insanın bir yıldızı vardır diyen Sabii dininden gelmez. Müslümanların akidesi açıktır. Allah şüphesiz ki mutlak surette âdildir. Halbuki bu dünyada adaletin tam olarak yerine gelmediği görülüyor. Şu halde bu adaleti yerine getirmek için Allah'ın ulu günü vardır. O gün her hak yerini bulur. Bu dü-

şünüş insanları dünyada iyi harekete, birbirini saymıya, fazilete götüren en büyük âmil olmak itibariyle âhiret inancı dünyanın düzenini kurar. Bunun için de Hz. Peygamber, «dünya ahiretin tarlasıdır, ne ekersen onu biçersin» buyurmuştur.

Kur'an-ı Kerim'de : «Sizi boş yere yarattığımızı mı ve artık bize dönüp gelmiyeceğinizi mi sanıyorsunuz? Her hakkı hak eden ve her şeye sahip olan Allah, sandüğünüzden çok yüksektir». (Mü'minun 115) «Kıyamet gününde adalet mizanını kurarız. İşlenen iş bir hardal tanesi ağırlığınca da olsa onu tartıya koyarız. Hiç kimse, hiçbir şeyde asla haksızlığa uğramayacaktır. Hesap yapanların bizler olmamız, güvenmeniz için yeter» (Enbiya 47) (20).

K a d e r e İ n a n m a k

Alın yazısı dediğimiz Allah'ın kaderi, dünyada hayır ve şer ne varsa hepsi Allah'tandır akidesi, Ehl-i Sünnet vel Cemaat'ın çoğunluğunca kabul edilmiş bir esastır. Bu sebeple kadere iman, «Amentü» dediğimiz iman esaslarına girmiştir. (21).

20). Âhiret hakkında diğer âyetler için, «Kur'an-ı Kerim'den Âyetlerle İslâm Esasları» adlı kitabımıza bakınız : SS. 15-16.

(21). Burada Ehl-i Sünnet'in çoğunluğunca denilmesinin sebebi şudur: Bugün Müslümanlardan Şii mezhebini güdenler ve eskiden Abbasilerin ilk devrinde akliyeciler dediğimiz Müslümanlar, kader akidesini kabul etmezler. Bunlar insanların tam iradeleri vardır; mukadderat diye birşey yoktur; eğer her şey Allah'ın takdiri ile olup insan hürriyet ve iktidarının tesiri yoksa, insanların sorumlu olmalarının mânası kalmaz; bunların irade ve ihtiyarları olmaz ve sorumlulukları bulunmazsa sorgu ve hesabın ve âhiret inancının mânası olmaz, derler. Halbuki bu akidede bulunanların Müslüman olduğunda şüphe yoktur. Demek ki kadere iman Ehl-i Sünnet mezhebinin çoğunluğunca kabul edilmiş, onlara mahsus (mezhebî) bir akidedir. Müslümanlığın ana akidelerinden değildir. Bu ciheti bilmiyenler, Müslümanlık, insanları tembelliğe götürür ve gerilemelerinin, mukadderata bağlanıp tevekküle yaslanmalarının başlıca sebebi budur diye Müslümanlık esaslarına hücum ederler. Halbuki Ehl-i Sünnet mezhebinin kabul ettiği bu esas incelenip iyice anlaşılırsa böyle hücumların yerinde olmadığı görülür. Yine Ehl-i Sünnet'ten büyük bir kısım olan Eşariler şerrin Allah'a nisbet edilmesini kabul etmezler. Halbuki Müslümanların koyu Sünnilerindendirler. Demek ki hayır ve şer Allah'tandır akidesi çoğunlukta olmakla beraber genel bir esas değildir.

Kaza, hükmetmek demektir. Kader ve takdir de hükmetmek mânâsıdır; lâkin kader Allah'ın kanunları, genel hükümleri mânâsına, kaza ise işlerin o kanunlara göre vukua gelmeleri ve özel hükümler mânâsına kullanılmaktadır. Kişi ne ekerse onu biçer. Ne kadar çalışırsa o kadar kazanır. Sıhhatını korumasını bilmeyende sağlık olmaz. Kendini tehlikeye atan yaşamaz. Bunlar kaderin kanunlarıdır.

Ebu Ubeyde'nin Şam ordusu kumandanı iken taun hastalığına tutulması ve ölmesi kazadır. Hz. Ömer'in, Sam'da taun hastalığı bulunduğunu haber alınca ordugâha gitmemesi ve Hz. Peygamber'in, yıkılıcak bir kovuk altından koşarak geçmesi, kazaya uğramamak içindir. Demek ki, Allah'ın kaderine, kanunlarına uymak ve kazadan kaçmak Müslümanlığın icabıdır.

Cenab-ı Allah, insanları yaratmış ve onlara akıl, irade ve kudret vermiştir. Kişinin kendi aklıyla düşünerek dileğiyle hayrı seçmesi ve kötüden sakınması kendisine aittir. İmam Matürîdî (V. 943) insanın bu seçme ve sakınma gücüne irade-i cüziye adını vermektedir. İnsan bazı şeyler arzu eder. Meselâ uçmak ister, muvaffak olamaz, çünkü bu ona mukadder değildir, amma tayyare yapar, bu onun iradesine bağlıdır. İş iyi yapamazsa sorumludur, utanır, itibarı düşer ve ezilir. Kur'an-ı Kerim diyor ki: «Hidayet bulan kendisi için bulur, sapıtan kendisi için sapıtır. Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmeyecek» (İsra 15), «Kim iyi amel işlerse kendisi için işler, kim kötülük ederse kendine eder, Allah kullarına zulmetmez» (Fussilet 46).

İslâm'da tevekkülün mânâsı, aklın gösterdiği her çareye baş vurmamak, her türlü tedbirleri aldıktan sonra Allah'a dayanmaktır. «Alın yazısı ne ise başa o gelir» sözü miskinliktir. Allah miskinliği men eder. Her şeyi elden geldiği kadar başarmaya çalışmayı, bunun için çarelere baş vurmamayı emreder. Allah çalışana verir, bu çalışmağa da kisb denir. «Çalışma bizden verme Allah'tan» sözü, kadere imanın tam mânâsını ifade eder. İnsanın gücü yettiği kadar çalıştıktan sonra birtakım hadiseler karşısında âciz kaldığı görülür, böyle hallerde ise kazaya iman insana huzur verir.

Hayır ve Şer Allah'tandır

«Amentü» nün sonunda «hayır ve şer Allah'tandır» sözü kaderin mânasını izah için yazılmıştır. Kadere iman, hayır veya şer dediğimiz her şeyin Allah'tan olduğuna inanmak, demektir. Amma burada akla bir soru geliyor, bu dünyada yaratılan şeylerde zararlı olanlar var mıdır, varsa bunları Allah için var etmiştir? Sorunun cevabı şudur : Allah'ın yaratıklarında hiçbir şer yoktur. Biz insanlar bazı şeyleri kendimize zararlı gördüğümüz ve onların varlıklarındaki hikmeti bilmediğimiz için onlara şer diyoruz. Ancak insanların yaptıkları işlerdir ki neticelerine göre şer adını alır; başkalarının hakkını yemek, insanlara zarar vermek, kendi sıhhatını korumamak gibi.. İnsanda bir takım biyolojik saikler, bunların üstünde ise akıl ve irade vardır. Marifet, hayvanî hayattan uzaklaşmak, ahlâkî ve ilâhî âleme yükselmektir. Bu sınavı başaran cennete ulaşır, sınavı kazanamıyan tamuya düşer.

Eğer Allah insanları böyle birbirine zıt şeyler içinde yaratmasaydı, insanlar ya melek veya hayvan mesabesinde bulunurlardı. Marifet, nefsi temizlemek, akli kullanmak ve hayra ulaşmaktır. İnsanların içlerinden bazılarının iyi ve bazılarının kötü olmasından dolayıdır ki bütün dinler hayrı gütmek, şerden sakınmak temeli üzerine kurulmuş ve bazı dinlerde meselâ Mecusilerde biri hayır ilâhı, diğeri şer ilâhı olmak üzere iki ilâh kabul edilmiştir. Müslümanlık bu gibi ikilik fikrini ortadan kaldırmak için «hayır ve şer hepsi Allah'tandır», demiştir. İnsanı kötülüğe teşvik eden, insanın nefsi veya şeytanıdır, kötülüğü işleyen insandır fakat iş'i yaratan Allah'tır. İşte bu bakımdan Müslümanlıkta hayır ve şer, hepsinin yaratıcısı Allah'tır, akidesi tesbit edilmiştir. Bununla beraber bu izah Ehl-i Sünnet'in hepsi tarafından kabul edilmiş değildir. Çünkü Müslümanların çoğu şer hiçbir vechile Allah'a nisbet edilemez, şerrin yapıcıları şerir olanlardır, Allah bundan münezehtir, derler. Hulâsa bize gereken, aklımızı kullanmak, hakkı aramak, hayr için çalışmak, selâmete ulaşmak ve Allah'ın, noksan sıfatlardan berî, mutlak surette âdil, insanlara nimetler ve hayırlar ihsan eden «rabbülâlemîn» olduğuna inanmaktır.

İSLÂM DİNİNDE İBADET

Müslümanlık iman ile başlar, ibadet ile kökleşir, iyi amel (ahlâk) ile olgunlaşır. İman, Müslümanın maneviyatını yapar, ve kalbini kuvvetlendirir. İbadet, imanı arttırır, insanı Tanrı huzurunda bulundurur ve içindeki maneviyatı fiiller ve amel-ler halinde ifade eder. İnsanı yükseltir, itaate, hakkı, hukuku tanımaya alıştıırır. İyi amel ise insanı kemale erdirir.

Allah'ın varlığına ve bütün mahlûkları yarattığına inanan ve onun bitmez tükenmez nimetlerini gören kimse, Allah'a ve Allah'ın yaratıklarına karşı bir takım hakları ve vazifeleri bulunduğunu takdir eder. Binaenaleyh ibadetin dinde büyük mev-kii vardır. İbadet, Tanrı hakkını yerine getirmektir. Bunun için Hz. Peygamber, «İslâmın binası beş temel üzerine kurulmuştur, Allah'ın birliğine ve Hz. Muhammed'in peygamberliğine şahadet getirmek, namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek ve haccetmektir» buyurmuştur ki, bu hadîste Müslümanlığın ilkelerinden biri imana ayrılmış, dördü ise ibadete tahsis edilmiştir. Maksat Müslümanlıkta ibadetin önemini belirtmek ve onun ıslah edici tesirlerinden faydalanmayı temin etmektir. Yoksa İslâm binasının ilkeleri yalnız bunlar değildir. Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın birçok buyrukları daha vardır. Hz. Peygambere, Kur'an âyetleriyle verilen ilk emirler, «Oku» (İkra), «bil» (fa'lem) emirleri, yani ilimdir. İkinci emir de «iyi giyinme» (fesi-yabeke fetahhir) dir. Üçüncü emir «adalet yapmak»tır, dördüncüsü «iyi ahlâk»tır. Müslümanlar daha kırk kişi olmadan Kureyş ileri gelenlerinden Utbe, Peygambere nasihat için gelmişti, Peygamber ona «İnnellahe yemürü bil adli vel ihsan...» âyetini okudu. Demek ki adalet ve iyi ahlâk emri, ilk gelen emirlerdendir. Bunların ilk emirler olması şüphesiz önemlerini arttırır. Ve İslâm'ın ilkelerinden olduğunu gösterir.

Aklımızla da dinin temeli nedir diye düşünecek olursak, başta ilmin, adaletin gelmesi lâzım geldiğini, pak giyimi ve pak yürekliliği başa almak gerektiği neticesine varı-

rız. Bu hadîste gösterilen dört ibadet emrinden yalnız namaz emri ilk emirlerdendir. Oruç emri Medine'de gelmiştir. Mille-ti savunma emri dahi zekât ve hac emirlerinden önce gelmiştir. Batıl âdetleri terketmek, hurafelerle mücadele etmek, taassubu kaldırmak emirleri de Mekke'de ilk zamanlarda gelen emirlerdendir. Şüphe yok ki bunların Kur'an'da ötekilerden önce gelmesinin bir sebebi ve mânası vardır. Kaldı ki, Müslümanlık bir bütündür, yalnız ibadetlere dair olanları alıp, diğerlerini bırakmak olmaz, şu halde Peygamber'in bu dördünü ayırması ibadetlerin imanı kuvvetlendirmekte ve ahlâkı yükseltmekteki tesirini göstermek maksadını güder. Nitekim, ötekilerini de diğer hadîslerde aynı suretle bildirmiş bulunuyor. Peygamber diyor ki : «İslâm, insanların senin dilinden ve elinden emin olmalarıdır.» Diğer hadîste «İslâm kendiniz için arzu ettiğinizi kardeşiniz için de arzu etmenizdir». Görülüyor ki bunları bir bütün halinde ve fakat Müslümanlığın imana dair ilkeleri, ibadete dair ilkeleri ve amele dair ilkeleri diye mütalâa etmek yerinde olur. Bunlardan ibadete dair olanlar Müslümanlığın alâmetleri mahiyetindedir, cemaat halinde yapılır ve birleştiricidir. Bu bakımdan özellikleri vardır. İman ilkelerini yukarıda gördük, amel ve ahlâka dair olanları da ileride göreceğiz. Şimdi ibadete dair olanlar üzerinde duralım.

İ b a d e t N e d i r ?

İbadet ve ubudiyet, kulluk etmek ve tapmak mânasınadır. Burada kulluk etmek, köle olmak demek değildir. Çünkü Tanrı kulu, her bakımdan hür olan kişidir. İbadetin kıymeti hürriyet içinde gönülden gelen kanaatle yapılmasındadır. Bunun için ibadet, kişinin ihtiyariyle Allah'ı tâzim için ona yönelmesi ve mükellef olduğu işleri yapması demektir. Tapmak da budur. Tapmak Allah'ı tefekkür etmek, onun karşısında kendi küçüklüğünü müdrük olarak ona yükselmek için divana durmak, saygı durumunda hulûsu bozacak her türlü araçlardan azade olarak kalbini Allah'a bağlamaktır. İbadetin mahiyeti de budur.

İslâm'da her hükmün, her ibadet çeşidinin bir mahiyeti ve bir hikmeti vardır. Mahiyeti tamamlayan iç kısımlara rûkn,

dış kısımlara da şart, gerektirici sebebe delil, menşesine, amaçlarına, faydasına ve mânalarının ruhuna da hikmet adı verilir. Hikmeti tamamlayan başlangıca sebep, sonuca da gaye denir. Sebebi gayeye ulaştıran hal, dünya hayatı bakımından fayda, âhîret hayatı bakımından sevap vasfını alır. İbadetlerin vasıflarını ve şekillerini bilmek zahirini bilmektir; mâhiyetlerini ve hikmetlerini bilmek ise bâtını bilmektir. İlmi bâtının mânası budur. İbadetlerden başka türlü bâtını mânalar çıkarmak, hakikatten ayrılmaktır. Allah'ın yeryüzünde hâkim sünneti ve kanunları, bütün yaratılanlar üzerindeki düzenli rahmeti ve kullarına verdiği nimeti ve emirleri bir takım hikmetlere dayalıdır. Hiçbir şey boş yere yapılmış değildir ve yapılan iş'te bir hikmet vardır. Bu hikmeti kavramak hakikat yolcusunun kemalini ve Allah'a yakınlığını arttırır. Şu halde insanların ibadetlerle mükellef olmalarında hikmet nedir? Din, insanın dünya ve âhîret dirliğini temin amacını güttüğüne göre bu amaca ulaşmak için kişi oğlunun içine girmiş olan türlü türlü hastalıkları onarmak, ve yaratılışında gömülü saf duyguları şuurlaştırmak ve onları doğruya ve iyiye, saygıya ve sevgiye alıştırmak gerektir. Cenab-ı Hakın insanları çeşitli ibadetlerle mükellef tutmasının hikmetini araştırmaya bu kapıdan girilir.

Dinî duygu bir ihtiyaçtan doğar. Bu duygunun şuurlaşması iman, vicdana yerleşip amel şeklinde ifadesi ibadettir. Bu iki kuvvet insanı salâha götürür. Kötü arzulardan korunma terbiyesi verir. Kur'an-ı Kerim'de : «Namaz kişiyi kötülüklerden ve bayağılıklardan korur» buyurulması ve «Oruç, nefsinizi terbiye edesiniz diye size farz kılınmıştır» denilmesi de bunu göstermektedir. Tanrı annacına durmak, onu düşünmek ve onun divanında nefsini hesaba çekmek, Allah'ı sevmek ve insanlarla bir arada bulunmak, mefkûre birliği yapmak, insanı düzgün bir hayata götürür. Tanrı sevgisi, kişiyi insan sevgisine, insan sevgisi, insan hak ve hürriyetlerine saygıya alıştıırır.

Peygamber diyor ki : «Allah'ı ve Tanrı elçisini ve kardeşlerini sevenler imanın tadını tatmış olanlardır». İbadet, kendi içinde haiz olduğu mahiyetten başka, hikmeti bakımından insanı hayatta düzenli harekete ve iyiliğe karşı mukabeleye ve

kadirşinaslığa sevkeder. Kişiyi irade ve hürriyetini kullanmasını ve sorumluluğunu duymasını öğretir. Bu suretle dünya varlığının üstünde bir âlem yaşatır, vicdan huzuruna, felâh ve saadete kavuşturur. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de : «Ey müminler, rükû edin, sücud edin, Rabbinize ibadet edin, hayır işleyin, felâh bulursunuz» (Hac 77) buyurulmuştur.

İbadetin bu mahiyetini ve hikmetlerini göz önüne alırsak her ibadetteki hikmeti kolayca anlıyabiliriz. Bunlardan namaz, bütün bu faziletleri içine almaktadır. Beş vakit namaz, günde beş defa paklanmağı şart koşar. Paklık insan sıhhati ve terbiyesi için en önde gelen bir âmildir. Her gün boy abdesti almak, tepeden tırnağa yıkanmak, üstünü başını pak tutmak, iyi giyinmek bugünün medeniyetinde ön safta gelen şeylerdir. Günde beş vakit Tanrı annacında durup namaz kılmak ise her nevi ibadeti, yaratıcı düşünmeyi, Tanrı Peygamberini hatırlamayı, Kur'an okumayı, dua etmeyi içine alır. Fazla olarak namaz, şahsın sıhhatini ve cemiyetin birliğini ve camilerde ilmen faydalanmayı temin eder.

Oruç, Allah ile insan arasında kalan bir ibadettir. Bununla insan dünya nimetlerinden perhiz ederek nefsini temizler. Bu bir mücadele ve bir sınavdır ki başarıyı kemale erdirir. Ruh tasfiye için maddî zevklerden feragat etmek bir hayır, kendini imtihana çekmek bir fazilet, ve fakirlerle hemhal olmak bir kemaldır. Oruç kişiyi sabra alıştıırır. Beşerî iradeyi terbiye ve beşerî halleri ıslah eder. Kişinin maneviyatını yükseltir ve ona ilâhî zevki tattırır. Bu zevk, manevi neşeyi tatmış olanlardan başkasına anlatılamaz. Bütün bu hikmetleriyle beraber oruç, diğer farzlar gibi Allah'ın emridir diye tutulur. Onun gaye ve faydaları Allah'ın buyruğunu yerine getirmekle sağlanır. Kişi oğlu için dünya ve âhiret bahtiyarlığı, Allah'a kulluk vazifesini severek yapmaktır.

Zekât da bir ibadettir. Bu ibadetin bilhassa sosyal faydaları üzerinde durulabilir. Bir fakirin gönlünü memnun etmek, bir yetime bakmak, sosyal yardımlaşma ve dayanışma, her türlü kötülüğü önler. Bayram sadakası vermek, bayramlarda fakirleri giydirmek ve başka mahzur olmazsa ömründe bir kere hacca gitmek, Kurban bayramında muhtaçları doyur-

mak ve cenaze vukuunda ona ve âilesine vazifelerimizi yapmak, bütün bunlar insanlığın ve medenî hayatın icabları, ibadet nevilerinin içtimaî güzellikleridir. İbadetlerin daha derin (batınî) hikmetleri de vardır. Meselâ oruç yalnız boğazını günlük gıdasından perhiz mânasında değil, dilini, elini, zihnini kalbini, günlük itiyatlarından ayırıp Allah'tan yana çevirmeyi içine alır. Bu, ibadetin ileri derecesidir. Bu sebeptendir ki ibadetler çeşitlendirilmiş, malî ibadet, bedenî ibadet, zihnî ibadet, kalbî ibadet halinde verilmişlerdir. Çalışmak ve memleketi savunmak gibi ibadetler de, insanların kendi dileğine bırakılmış nafiye olanlar da vardır.

İnsanın fazla ibadet etmesi için şahsî ve sosyal ödevlerini yerine getirmesi gerekir. Meselâ nafakayı temin için çalışmak, memleket hizmetlerini yapmak, aileye karşı vazifelerini yerine getirmek, çocuklarını terbiye etmek, okumak, yazmak ve hergün bilgisini arttırmak için mesleğinde derinleşmek gibi. Çünkü bunların her biri bir ibadettir. Hz. Peygamber, çalışmaktan eli nasırlaşmış bir adamın elini sıktığı zaman, «bu el Allah'ın büyük ibadetini yapan kişinin elidir» demiş, bundan başka «bir saat ilim tahsili yetmiş gece ibadetten hayırlıdır» buyurmuştur. Hz. Peygamber, farz namazlarını kıldıktan sonra camide sünnet namazlarını kılmazdı. Bunun sebebi halka çok namaz yüklememek, cemaatin işleriyle meşgul olmalarının daha çok sevaplı olduğunu bildirmektedir. Bunun için ibadetler, farz, nafiye, sünnet gibi çeşitlere ayrılmıştır. Bunlara mükelleflerin amellerini tertip eden hükümler adı verilir.

M ü k e l l e f (G ö r e v l i) o l m a k

Müslümanlığın insanlara iman, ibadet, amel konularında yüklediği bir takım görevler vardır. Bu görevleri kişiye yüklemeye (teklif), bu görevleri yüklenme durumunda, yerine getirme zorunda bulunan kimselere (mükellef), görevli kişinin verilen görevleri yüklenme ve yerine getirme zorunda olması haline de (mükellefiyet) görevlilik denir. İnsanı hayvandan ayıran vasıflardan biri insanın sorumlu olmasıdır. Sorumlu olmak için mükellef olmak, mükellef olmak için de akıllı, ergin ve hürriyete sahip olmak gerektir.

İnsanlar akılları ve iradeleriyle diğer mahlûklardan ayrılırlar ve cemiyet halinde yaşarlar. Cemiyet halinde yaşadıkları için birbirlerine karşı bir takım, haklar ve vazifelerle mükelleftirler. Akıl ve irade sahibi oldukları için de kötüden sakınmak ve iyiye sarılmak ile mükellef olurlar. Akıl sahibi olanlardır ki kötüyü ve iyiyi, Allah'ın varlığını, buyruklarını, Peygamberin hak olduğunu ve tavsiye ettiği şeylerin ne olduğunu anlarlar ve bunları yerine getirip getirmemekle sınavlanırlar. Mükellefin (görevlinin) mesul (sorumlu) olmasının mahiyeti budur. Kur'an-ı Kerim'de : «Allah kişiye gücü yettiği kadarını teklif eder, iyi çalışanın kazandığı kendi yararına, kötü çalışanın da elde ettiği kendi zararınadır» (Bakara 286); yine Kur'an-ı Kerim'de : «Hiç bir mükellef başkasının günahından sorumlu olmaz, insan ancak kendi sayının mahsulüne sahip olur, çalışması da mutlaka görülecek ve lâyıık olduğu mükâfat ile karşılacaktır, her şeyin sonu Allah'a varır» (Necm 47) buyurulmuştur.

Bu yüzden İslâm dini bütün buyruklarında akli ve erginliği temel tutar, akla hitabeder, akli olmıyanın dini yoktur, der. Erginlik çağına varmıyan çocukları da masum sayar, onları ana-babanın terbiyesine bırakır. Demek ki, mükellef olmanın birinci şartı ergin (baliğ) olmak, çocukluk çağından çıkıp kendini anlamak, ikinci şartı da (âkil) kendini idareye ve aklını kullanmaya elverişli bulunmaktır. Bu iki şarttan çıkan netice şudur: Cenab-ı Allah akli olanı mükellef tutar. Mükellef ne ile görevlendiğini anlıyacaktır; aklın anlıyamadığı ve kabul etmediği şeylerle görevli olmayacaktır. Şu halde aklın kabul etmediği hurafeler dinde yoktur. Akıl ile din arasında anlaşmazlık olması aklın yaratılmasına da, teklifin hikmetine de uymaz. Demek ki Allah hiçbir zaman hikmet ve maslahata aykırı bir teklifte bulunmaz. Teklifler hiçbir zaman insan taktinin üstünde olmaz. İşte çocukların mükellef olmamalarının hikmeti de budur.

Ülkemizde umumiyetle kızlar on iki yaşında, erkekler de on beş yaşında kendilerini anlarlar. Bu yaşlarda kendini anlamıyanlar on beş yaşını doldurunca mükellef sayılırlar. Sıcak yerlerde kendini anlama dokuz yaşında, kuzey illerde on sekiz yaşındadır. Kendini anlama erkeklerde düş azma, ve kızlarda

âdet görme halidir. Lâkin bazen çocuk -hastalık eseri- daha küçük yaşta düş azma hali gösterir, halbuki bu hal erginliğin bir nişanıdır, yoksa erginlik değil, çünkü, erginlik iyiyi kötüyü seçip ona göre kendini kullanmaya yetkili olmaktır. Nitekim âkil olmak da iyiyi kötüden ayırt edecek çağa ulaşmak demektir. Âkil ve baliğ olma hali çocuğun adam olma, cemiyete karışma, kendine güvenilir olma, görevli ve sorumlu olma halidir. Bu bir dönüm noktasıdır. Bu hal vukuunda erkek ve kız boy abdesti almakla ve artık insanî ve dinî buyrukları yerine getirmekle mükelleftirler. Analar ve babalar çocuklarının bu hallerine dikkat eder ve onlara yıkanmağı, kendilerine vazife ve sorumluluk yükletildiğini, bildirirler, bu onlara borçtur. Bizde çocukla yüz göz olmamak için bu işi dayı veya teyze gibi akrabaya bırakırlar, fakat dinî sorumluluk ana-babanındır. Ana ve baba bundan sonra çocuklarının, ailesine, milletine, memleketine, dinine, dünyasına faydalı olabilmesi için gereken gayret ve hizmeti yapacak ve evlâdlarına görev ve sorumluluklarını öğreteceklerdir.

G ö r e v l i l i k H ü k ü m l e r i

Müslümanların görevli oldukları işler, ibadetler ve sakıncalar, derece derecedir. Bu dereceleri dinî buyruklardan ve yasaklardan çıkan mânalarla, bizim iyi ve kötü takdirlerimizle kestiririz ki, bu kestirmeye hüküm denir.

İnsanların yaptıkları işler ister Allah'a karşı olsun, ister insan hak ve hürriyetine dair olsun, helâl ve haram, iyi ve kötü ve bunun neticesinde de sevaptır veya günahdır vasfını alır. İnsanın işleri çeşitlidir. Allah'ın emrinden dolayı yapılanlar, Peygamberin tavsiyesinden dolayı yapılanlar, kişinin aklıncı iyi olduğu için yapılanlar vardır. Bunların her birinin ayrı ayrı sonucu olduğu için bu dereceleri dinde ayırmışlar, yapılması iyi olanlara, farz veya müstehab; kötü olanlara, haram veya mekruh dinî bir hükme tabi olmıyan (lâyik) işlere de mübah hükmü verilmiştir. Bir emrin kesin ve açık olarak verilmesinden çıkan bir hüküm ile, açık ve kesin olmıyarak verilmesinden çıkan hüküm birbirinden farklıdır. Bunun gibi Peygamberin tavsiyeleri ve devamlı surette işledikleriyle cemaatin hoş görüp işledikleri arasındaki hükümler de ayrı vasıflar taşırlar. Bu suretle iyi amel sade-

ce farz veya müstehab değil, farz, vacib, sünnet, müstahab de-recelerine ayrılır.

Görevlilik (mükellefiyet) tabirinin mânasına bakılacak olursa, insanlar yalnız farz ve vacipleri yerine getirmekle görevlidir. Mamafih diğerleri fazilet ve sevap nevinden oldukları için bunlar da mükellefiyet konusuna girmiş ve teklif konuları ayrılmıştır. Bu ayrılış farz ibadetin büyük, diğerinin küçük olduğu fikrini vermemelidir. Bunlar din bakımından aynı amacı güderler. İnsanın kemali nafîle ibadetleri yapmakla ve küçük görülen hatalardan sakınmak iledir. Küçük günahlara dadanmak büyüğüne yol açar. Nafîle ibadetler yapmak ise farz ibadetleri hulûs ile yapmağı temin eder. Bunun gibi, nöbet yerini terketmek düşmana kapı açmaktır, vazifeye geç gitmek devlet işlerinin düzenini bozmaktır. Zamanında tarlayı sürmemek bir aileyi aç bırakmak neticesine varır. Şu halde farz veya müstehab yerli-yerince güdülecek ibadetler, haram ve mekruh aynı suretle kaçılacak büyük küçük kötülüklerdir. Şu kadar ki din insanlara kolaylık ve müsamaha göstermekte, iyinin asgarîsini farz ve kötünün azamîsini haram kılmakta ve bu bakımdan görevlilik hükümleri sekize çıkarılmaktadır. Bu hükümlerin her birinin üzerinde duralım.

1 — Farz : Allah'ın kullarına vacib kıldığı hükümdür. Vacib yerine getirilmesi gerekli demektir. Bu iki kelimenin mânası birdir. Tanrıya inanmak vacib, ataya saygı vacibdir, dediğimiz zaman burada vacib farz demektir. Farz ile vacib arasında fark yalnız ibadetlerdedir. Meselâ kurban kesmek, bayram namazı kılmak vacibdir. Kur'an-ı Kerim'de bunlar bulunmakla beraber âyet açıkça ve kesin olarak bu mânayı ifade etmediği için bu bir zandır. Fakat zekât ve oruç açıkça bildirilmiştir ve hüküm kesindir, bu yüzden ibadetlerde farz ile vacib arasında fark husule gelmiştir. Farz, kesin ve şüphe götürmez delil ile sabit olan hükümdür. Vacib de kesin olmıyan ve zan ifade eden bir delil ile sabit hükümdür diye tarif edilir. Bu farkın neticesi şudur : Vacibi yerine getiren, sevaba nail olur, yerine getirmeyen günahkâr olur, ama onu inkâr eden kâfir olmaz, farzı inkâr eden ise kâfir olur. Zira Kur'an'da kesin olarak bildirilen bir hükmü inkâr, Kur'an'ı inkâra varır. Halbuki Kur'an'ın hak olduğuna iman «âmentü»de dahil olan temellerdendir. Dikkat edilirse farz ve

vacibi^{tarij} ederken Tanrı'nın buyruğu demedik, kesin delil ile sabit olan dedik; çünkü Peygamberin açıkça, farzdır, veya ümmetin cumhuru tarafından bu farzdır diye hükmetmeleriyle de bir hüküm farz olur, meselâ Peygamber, «İlim tahsili, erkek veya kadın her Müslümana farzdır», demiştir. Bu söz kesindir, binaenaleyh ilim tahsili farzdır. Bunun gibi Kur'an'da namazın vakitleri gösterilmiştir ama, beştir diye açıkça bildirilmemiştir, bu hükmü cumhurun icmaı vermiştir, binaenaleyh namaz beş vakit farzdır.

Şunu da bilmeliyiz ki ilim farzdır, dediğimiz zaman, medeniyet âleminde mevcut ilimlere üstün gelecek derecede bir ilim var, bir de insanın dinini, dünyasını bilecek derecesi var. Herkesin dünya çapında âlim olması bir külfettir ama kendine gerektiği kadarı külfet değildir. Harp halinde memleketi savunmağa gitmek farzdır, lâkin hasta ve ihtiyarlar için güçluktur. Binaenaleyh her ferdin şahsan yapması gerekli farza farz-ı ayın, yeter derecede vazifeyi görenler olduğu zamanlar diğerlerinin üzerinden kalkan farza da farz-ı kifaye denir. Cenaze vukuunda ona karşı olan vazifeleri yapmak ve namazını kılıp defnetmek farz-ı kifayedir, zira yeter derecede kimseler yapınca diğerlerinden sakıt olur, bununla beraber yine yaparsa sevaba nail olur. Bazı kimseler farzları namaz, oruç, hac ve zekâtтан ibaret sanırlar, halbuki üstü başı pak tutmak, gerektiğinde gusletmek, sıhhatını korumak, çalışıp kazanmak, doğruluk ve adalet yapmak... bunlar Kur'an âyetleriyle sabit olan esas farzlardır. Bir de guslün farzları üçtür, abdestin farzları dördttür, namazın farzları on ikidir diye sayarak farzların sayısını çoğaltırlar, halbuki bunlar namazın, abdestin şartları ve rükünleridir. Burada saydığımız İslâm'ın farzlarıdır.

2 — Vacib : Gerekli demektir. Kesin delil ile sabit olmayan ve fakat işlenmesi gerekli olan hükümdür. Vitir namazı kılmak, bayram namazı kılmak, fitre vermek ve kurban kesmek, vacibdir. Zira bu gibi hükümler Kur'an'ın metninden değil tevilinden çıkarılmış, ve Peygamberden rivayet edilmiş veya kıyas ile sabit olmuş veya Kur'an'da özelleştirilmiş olan genel hükümlerden çıkarılmıştır (23).

(23) Bunlar yukarıda Deliller Bahsi'nde izah ettiğimiz delil nevilere zan ifade edenlerdir. Kur'an âyetleri hükümlerde kesinlik ifade

Bunlar da delildir. Lâkin tevilin doğru olmamak, Peygamberden rivayeti sabit olmamak ve kıyasın hata olmak ve genel olan hükmün kaldırılmış olmak ihtimalleri olduğu için bu hükümler kesin değildir. Bununla beraber bu hükümler mazeret olmadıkça terkedilmez, yerine getirilir.

3 — Sünnet : Dinde tutulan yol demektir. Genel olarak Peygamberin söylediği ve işlediği işlere denir. Sünnet hükmünü alan işler hadîs ile sabit olur ve mazeret olmadıkça terkedilmez. Peygamber bunları arasına terketmiş olmakla beraber çok defa da yerine getirmiştir. Zira onun hiç terketmemiş olduğu şeyler vacib, çok defa terketmiş olduğu şeyler ise müstehabdır. Müstehablara tekid edilmemiş sünnet de denir. Nitekim çok defa işlediklerine tekidli sünnet denir. Bunun hükmü, yerine getirmeyenlerin hoş görülmemesidir, yani sünneti işlemeyenlere âhirette bir ceza yoktur, şu kadar ki bunlar hoş karşılanmazlar. Amma Peygamber şöyle yapardı, şöyle kılardı, böyle giyinirdi, şöyle otururdu gibi âdetlere taallük eden ve tekid edilmemiş sünnetler için böyle bir hoşnutsuzluk hükmü yoktur. Şu kadar ki, bu nev'i ibadetler insanın faziletini arttırır. Bu mânada sünnet Peygamberin âdeti ve yolu demektir. Misafire ikram etmek, çocukları taltif etmek, her gün yıkanmak, dişleri temizlemek (24), camiye giderken koku sürünmek, iyi elbise

eder. Lâkin, bir âyet teville muhtaç olur veya genel bir hüküm ifade ederken hususileştirilir veya o hükmü ifade etmek maksadıyla söylenmemiş olursa bu gibi âyetlerin mânaları zan ifade ederler. Bunlardan çıkan hüküm vacib olur. Peygamberden rivayet edilen hadîslere gelince: Bu hadîsleri ya ashabın çoğu işitmiş veya görmüştür. veyahut birkaç kişi veya bir kişi görmüş ve işitmiştir. Bir kişinin rivayet ettiği hadîsi sonra çok kişiler rivayet eder. Lâkin başlangıçta bir kişi görmüş veya işitmiş ise onun rivayet ettiği hadîs kesinlik ifade etmez. Ashabın çoğu tarafından görülmüş ve işitilmiş ve rivayet edilmiş olan hadîslere tevâtürün sabit derler ki, bu hüküm kesinlik ifade eder. Peygamberin namazları nasıl kıldığı ve abdesti nasıl aldığı hakkındaki rivayetler bu nevidendir.

(24) Bunlara Sünnet-i İbrahim denir. İbrahim Peygamberden kalma âdetler demektir. İbrahim'in sünnetleri on'dur: Misafire hizmet etmek, çocukları sünnet etmek, kurban kesmek, abdest bozunca su ile yıkanmak, vücut kıllarını temizlemek, buruna su çekmek, misvak kullanmak, tırnak kesmek, parmak aralarını yıkamak. Sakal ve bıyık kırmak usulünü de İbrahim sünnetlerinden sayanlar vardır.

giyinmek, namazı meselâ el bağlayarak, tek başına kılarken ezan okumak bu nevidendir. Bunlar, Peygamberin âdetleri olduğundan zaid sünnetler adını alırlar. Ancak birden fazla kimse tarafından farz namaz kılınacağı zaman ezan okumak, kamet getirmek ve cemaatla namaz kılmak, abdest alırken ağzını ve yüzünü yıkamak, sabah namazından evvel iki ve öğle namazından önce dört rekât namaz kılmak, bunlar tekidli, Peygamberin çok defa yerine getirdiği sünnetlerdir. Ramazanda teravih namazı kılmak, sahabelerin sünnetidir. Sahabeler bunu devamlı surette ve ayrıca cemaatla kılmışlardır. Bunlar sahabelerin koydukları sünnetlerdir, sünnet-i müekkededirler.

Sünnetlerin, sünnet-i kifaye olanları vardır. Birkaç kişi bir yerde Müslümanlara rastlayınca aradan birinin selâm vermesi kâfidir. Bunlar sünnetin hüküm olarak yerine getirilmesi bakımından hallerdir. Sünnetin bir de kaynak ve delil olmak bakımından önemi vardır ki kitabın başında bu bahis geçmiştir.

4 — Müstehab : Hoşa giden, sevilen şeyler demektir. Dinde iyi olduğu için yapılan şeylere de bu vasıf verilir. Müstehab olan şeyler, fârz ve vacip olanlara ziyade edildiği için bunlara nafil de denir. Nafil, ziyade artık demektir. Bunlara işleme si makbul fakat terkedilmesinde zarar yok mânasına, mendub adı da verilir. Peygamberin âdetlerini beğenip yerine getirmek, yani zaid olan veya tekidli olmayan şeyleri işlemek bu nevidendir. Sahabelerin makbul olan hareketlerine uymak da bu nevidendir. Meselâ sahabeler Kur'anda ve hadîste bulamadıkları şeylerde içtihad ederlerdi. Binaenaleyh bir hükmün dinî mahiyetini aramak ve bulamayınca içtihad etmek sahabe nin sünnetidir, mendub ve müstehabdır. Bir de insanların kendi takdirleriyle iyi gördükleri şeyleri yapmaları vardır ki, müstehabın asıl dinî hükümlere girmesinin hikmeti budur. Yoldan taş kaldırmak, bir ihtiyara yardım etmek gibi ahlâki hükümlerin dinî tarafı budur. Büyüklere saygı ve küçüklere sevginin üstünde muamele etmek, fakirlere sadaka vermek, hayra yardım etmek, farz ve vacip namaz ve orucun fazlasını yapmak, namazdan sonra Allah'a dua etmek, yemekten sonra şükretmek.. bunlar kâmilen müstehab olan hareketlerdir.

5 — Mübah : Dinî olmayan hükümlerdir ki, bunların işlenmesinde sevap, yapılmamasında günah bahis konusu olmaz. İnsanlar bu konularda serbesttirler, din bunlara karışmaz. Bir ağaca aşı aşılama, kişinin istediği gibi elbise, başlık, ayakkabı giymesi ve dilediği sanatı tutması gibi... Dinî hüküm ifade etmediği halde, mübahın mükellefin işlerinden sayılması, dinden olmayan şeyleri dine karıştırmamayı temin gayesini güder. Bir işin mübah olması ile helâl olması ayrı şeylerdir. Helâl dinî bir konudur. Yapılmasında dinî bir sakınca yok, cevaz var demektir. Mübah ise dinî olmayan bir konudur. Yapılması ve yapılmaması kalbin dileğine ve aklın seçimine aittir. Din bu işlere karışmaz demektir. Allah ve Peygamber tarafından farz veya vacib, haram veya mekruh olduğu bildirilen işlerin ve şeylerin dışında olanlar mübahdır. Sonradan bunların hangisine «yap, yapma» diye bir hüküm verilmişse onlar din alanına girmiş, diğerleri serbest bırakılmış demektir. Kur'an'da ve hadîste bildirilmeyen, mübah olarak kalır, yani insan'ların takdirine bırakılmıştır. Allah'ın mübah olarak bıraktığı şeylere dinî hükümler katmak dine tecavüz mânasına gelir.

6 — Haram : Yasak demektir. Dinde kesin buyruk ile işlenmesi yasak edilen işe denir. Kötü işleri terketmek farzdır, işleyen azaba müstehak olur. Keza haram, Kur'an âyetleriyle sabit olan bir hüküm olduğu için harama helâl demek Kur'an'ı tanımamak olur. Bu ise dinden çıkmaktır. Anaya babaya karşı koymak, kişinin canına, ırzına, malına veya hakkına ve sınırına tecâvüz etmek, devlet hakkını kaçırmak, ihtikâr yapmak, çalmak, kumar oynamak, sarhoş olmak, yabancının evine girmek, insanların ayıplarını aramak ve fesat karıştırmak gibi... Haram, helâhın mukabilidir. Helâl olan işler içinde caiz olanlar, müstehab olanlar ve vacip olanlar bulunduğu gibi helâl olmayanlar içinde de din tarafından mekruh olanlar, insanlar tarafından mekruh olanlar ve bunların üstünde kesin surette yasak olanlar vardır. Kesin surette yasak olanlar insanların salâhı ve içtimâî nizamın düzenini güder ve yasaklık, işin mahiyetinden gelir. Hikmeti aklen anlaşılırsa bulara aslî haramlar (münker) denir. Misallerini yukarıda verdik. Ârızî haramlar da vardır. Meselâ oruç tutana yiyip içme haramdır. Ha-

rama veya farz olanı ihlâlê sebep olan haramlar bu nevidendir. Bunlara da ârizî haramlar (mahzur) denir.

7 — Mekruh : Kesin buyrukla belli olmamış fakat kaçınılması istenilen iştir. Peygamberden bir kişi tarafından rivayet edilen hadislerle, ya sahabelerin söziyle veya zan ifade eden Kur'an âyetlerinin tevil ve tefsiriyle sabit olan yasaklara, harama yakın kerahat, insanların hoş görmediği işleri yapmaya da tenzihî kerahat denir. Birincisi vacip mukabilidir, güneş doğarken namaz kılmak gibi. Çünkü bu zamanda namaz kılmak güneşe tapanların ibadetlerine benzememek için hoş görülmemiştir. Kesin bir delili yoktur. İkincisi müstehab ve sünnet karşılığıdır, insanların hoş görmedikleri kokular, camiye giderken sarımsak yemek veya tütün içmek gibi ki bu hususta Peygamberin bir sözü, hem bir kişiden rivayet edilmiş, hem de hoş görmeme kabilinden ifade edilmiştir. Kısaca mekruh, işlememesi işlemesinden iyi olan iştir.

Burada mühim bir mesele var: Haram ve helâl hükümleri insanların işlerine verilen vasıflar mıdır, yoksa haram ve helâl konusu olan eşyanın vasıfları mıdır, yani, sarımsağın kendisi mekruh ve şarabın kendisi mi haramdır, yoksa bunların yenmesi içilmesi mi? Her iki anlayışa göre hükümler ve neticeler değişir. Genel olarak din kitaplarında bu meseleler, mükellef olanların fiilleri bahsinde mütalea edilmiştir. Demek ki haram ve helâl bizim işlerimize verilen hükümlerdir. Böyle olduğuna göre bizim işlerimiz yüzünden ibadetlerin bozulması da mükelleflerin amellerine terettüp eden bir hükümdür. Diğer hükümler içine alınmalıdır. O da müfsiddir.

8 — Müfsid : Yapılmakta olan bir ibadeti bozan harekete denir. Namaz kılariken gülmek, oruçlu iken yemek, abdestli iken bir yeri kanamak gibi ki, bunlar ibadeti bozar. Bir de ibadetin hulûsunu bozan şeyler vardır. Namaz kılariken başka şeyler düşünmek veya gösteriş yapmak, başkasına kendini iyi tanıtmak için namaz kılmak gibi ki, bunlar hükmen namazı bozmasa da manen bozarlar.

İslâm İbadetlerinin Başı : Paklık

Aklını kullanmak, Allah'ı bilmek imanın ilk şartıdır. İba-

det bakımından ilk farz ise paklıktır. Bu namazın da ilk şartıdır. Pak olmayan Tanrı annacına duramaz, camiye giremez, Kur'an okuyamaz. Hz. Peygambere «Oku» âyetinden sonra nazil olan «Ey libasına bürünmüş adam, kalk inzar et, Tanrını tazim et üstünü başını temizle» (Müddessir 3) âyeti de paklığın İslâm'daki önemini belirtir. Hz. Peygamber sahabelerinden Ebud Derda'ya (25) «paklığa önem ver ki ömrün uzun olsun» demişti. Paklık, şüphesiz, sıhhatli olmak için şarttır ve insanın ömrünü arttırır. Paklık, iç paklığı ve dış paklığı olmak üzere iki türlüdür. İslâm'da her ikisinin önemi çoktur. İç paklığına fazilet, dış paklığına da nezafet denir. Peygamberimiz, «nezafet imandandır», der.

Nezafetin üç derecesi vardır. Birincisi arınmak, bedenini ve giyimini pislikten temiz tutmak; ikincisi paklık, Tanrı karşısına durmanın şartı olan abdest ve boy abdesti; üçüncüsü de temizliktir. Peygamberin, «imandandır» dediği nezafet budur. Kur'an-ı Kerim'de, «Her ibadet yerinde ziyetli olunuz, en iyi giyimlere bürünerek süsleniniz», âyetinin emrettiği temizlik de budur.

Bu üç derecenin birincisi necasetten taharet her zaman farz, ikincisi hadesten taharet, ibadetlerde şart, üçüncüsü nezafet ise imanın kemali ve Müslümanlığın alâmetidir. Bunun içindir ki her Müslümanın evinde bir hamamlık bulunur. Temizlik ve sıhhat, Müslümanlıkta ilk şart olduğuna göre her evde helânın ve hamamlığın temiz ve sıhhi olması gerekir. Bir evin Müslüman evi olduğunu gösteren tarafları buralarıdır (26)

(25) Ebud Derda Peygamber devrinin hükemasından idi. İslâm'da ilk Şam kadısı budur. Gayet iyi giyinirdi. Saçını tarar, başını sarar ve sarıgının bir parçasını arkasına atardı. Bununla beraber içi dışından daha temiz bir adamdı. Hikmetli sözleri pek meşhurdur. Asıl İslâm'da zâhid tipini temsil eden adam budur.

(26) 1948 yılında müftüleri teftiş etmek ve köylerde dinî durumu incelemek için bir seyahate çıkmıştım. Keskin'e yakın bir köye gittim, köyün imamı bir hoca, tarikata girmiş, şeyhi ona hacca git demiş, hoca bir öküzünü birkaç tarla ile oğluna vermiş, diğer tarla ve mallarını satmış ve bunların parasiyle hacca gitmiş, gelince geçinmek için imam olmuş. Fakat şeyh, «imamlıktan ücret almak, Kur'anı ve dinî parayla satmaktır, para almayacaksın», demiş, hoca karısıyla beraber aç kalmış. Ben-

Abdest ve Teyemmüm

Abdest ikidir. Biri boy abdesti, gusül, diğeri el abdestidir. Kadınlık ve erkeklik hallerinde boy abdesti, insan vücudundan kan, sidik, yel gibi şeylerin çıkması halinde ise abdest (el abdesti) alınır. Boy abdesti almak icabetmiş iken yalnız abdestle namaz kılınmaz. Su bulunmadığından veya mazuriyetden dolayı gusül edemiyen ve abdest alamıyan kimse teyemmüm eder. Gusül ve abdest pak su ile alınır. Akar sular ve on adımlık bir kare genişliğinde göller ve deniz suyu pis olmaz. Kuyu suyu, içine pislik düştüğü bilinmedikçe paktır. Bir işte kullanılmış sularla abdest alınmaz; gusul abdestinde sabun gibi paklayıcı vasıtalar kullanmak müstehabdır. Abdestte eğer el, ayak ve baş kirli ise önce sabun veya kil ile yıkanır, sonra abdest alınır. Çünkü abdest suyunun derinin her tarafına teması şarttır. Eğer kirden deriye veya tırnak aralarına su değmezse abdest tamam olmaz.

Cünüplükten ve kadınlarda âdet görmek ve lohusa olmak hallerinden temizlenmek için boy abdesti almak farzdır. Bunun

den fetva istiyecekti, evine davet etti, gittim, evin bahçesi, çevrilmiş bir çiti yok, bir dama girer gibi kapıdan ve danaların arasından girdik, meğer evde hamamlık ve helâ yokmuş, hoca sorularını sordu, şu cevabı verdim: «Hacca gitmek Müslümanlığın son farzıdır. Halbuki temizlik ilk farzıdır. Bir evde helâ ve hamam bulunması evin Müslüman evi olduğunun alâmetidir, demek ki sen Müslümanlığı yerine getirmek için değil gösteriş için hacca gittin, bu ise makbul değildir, Müslümanlığın diğer emirleri yerine getirilmeden, evin ihtiyaçları görülmeden, geçinecek mal bırakmadan hac farz olmaz. Tarla ve öküz gibi maişet vasıtalarını satıp hacca gitmek ise günah ve aileye hiyanettir. Bütün bunları yap, köyün camiini, suyunu ve yolunu yaptır, sonra hac yoluna para sarfet, böyle olunca hac emri yerine gelir. Camide imam olmak bir hizmettir, hizmet karşılığı ücret alınır. Müslümanlığın yolu gizli değildir, Müslümanlıkta şube şube ayrılmak Kur'an emriyle yasaktır. İhtimal şeyh senin tarlanı öküzünü almak için bu tavsiyede bulunmuştur, Müslüman isen Kur'an'a sarıl, şeyhi bırak!». Bu sözleri söyleyince hoca şaşaladı, meğer hocanın eşyasından bir kısmını da şeyh almış. Bu müşahede bir ibrettir. Bütün din adamlarının, öğretmenlerin ve sağlık memurlarının en önemli ödevleri bu gibi köylerde, helâ ve hamam, paklık ve sıhhat vasıtalarını yaptırmak, köylerde insanca oturacak, temiz hava alır, güneş görür evler kurdurmaaktır. Hacca gitmek, dört başı mamur olduktan ve yollarda güçlük kalktıktan sonra kişiye farz olur.

da üç farzı vardır : 1) Ağızı boğaza kadar çalkalamak, 2) buruna su çekmek, 3) bütün bedeni tepeden tırnağa yıkamaktır. Yıkamak, suyu bedene sürmek değildir, suyu akıtmaktır. Yıkanırken bedeni oğuşturmak, sabun gibi temizleyici maddeler kullanmak gerektir. Boy abdestinde önce kirli âzalarını yıkamak ve abdest alır gibi elini, ağzını, burnunu, yüzünü ve kollarını yıkamak, ondan sonra baştan aşağı her tarafı ıslatacak ve el ile ovacak surette üç defa sağ tarafına, üç defa sol tarafına su verdikten sonra ayaklarını yıkayıp çıkmak da sünnettir. Boy abdestini bozan şey cünüplük ve kadınlık halidir. Boy abdesti aldıktan sonra tekrar abdest almak gerekmez. Çünkü her taraf yıkanmış ve abdest kendiliğinden alınmıştır. Binaenaleyh boy abdesti ile namaz kılınır ve bu makbuldür. Ancak bunun içindeki abdest bozulunca, yeniden abdest almadıkça namaz kılınmaz. İcabetmese dahi her gün boy abdesti almak, cuma namazına giderken ve bayram günleri veya yoldan gelince yıkanmak, sünnettir.

Namaz kılmak için abdest (el abdesti) almak farzdır. Kur'an-ı Kerim'de : «Ey iman edenler, namaza duracağınız vakit yüzünüzü ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın, başınızı meshedin, topuklara kadar ayaklarınızı yıkayın» (Maide 6) buyurulmuştur. Abdestin, âyette görüldüğü gibi, dört farzı vardır. Bunlar : 1) yüzü, 2) dirseklere kadar elleri yıkamak, 3) başın dörtte birini meshetmek, yani ıslatılmış el ile başı sıvazlamak, 4) topuklarla beraber ayakları aşık kemiğine kadar yıkamaktır. Bu dördü ile abdest tamam olur. Fakat farzlara başlamadan önce niyet etmek, besmele çekmek; dişleri misvak ile veya fırçayla ovmak, ağıza ve buruna üçer defa su vermek, yüzünü ve kollarını üçer defa yıkamak, kulak ve boynu meshetmek, sonra ayakları yıkamak abdest usulü ve sünnetidir.

İnsanın vücudünde yara olur ve su değince azarsa oraya suyun değmemesi için bir sargı koyup üzerinden meshetmekle paklık yerini bulur. Bir insan abdestli iken ayağına mest giyerse 24 saat içinde abdest aldıça onun üzerine meshedebilir. Su geçmiyecek kadar kalın olan kalçınlar, çizme ve potin üzerine de meshedilir. Meshetmek, elinin ıslak parmaklarını mestin üzerine yatırıp, koncuna doğru sürerek çekmektir. Yolculukta olanlar üç gün meslerini çıkarmadan üzerine meshet-

mekle abdest alırlar. Bu müddet mest giydiği abdestin bozulmasından başlar. Bir insan abdest alırken başının dörtte birine meshedecek yerde tamamına meshederse veya başını büsbütün yıkarsa meshe lüzum kalmaz. İnsanın vakti gayet dar olursa, meselâ abdest alıncaya kadar bayram ve cenaze namazlarına yetişmeyecek olursa veya tedarik ettiği su ile abdest alınca susuz kalmak tehlikesi baş gösterirse, dinimiz abdesti affederek teyemmüm ile namazı kabul eder. Yeter derecede temiz su bulunmaz veya suyun kullanılmasında mahzur olursa abdest yerine teyemmüm edilir.

Teyemmüm, taş, toprak, kum ve bunların temiz tozlarıyla yapılır. Abdest alınırken niyet etmek farz olmadığı halde teyemmümde niyet farzdır. Çünkü teyemmüm, esas itibariyle temizleyici değildir; ancak su bulunmadığı zaman, Allah'a karşı kullukta kusur olmasın diye, «Ya Rab, Sana ibadet etmek istiyorum, su yok ,bununla beraber işte temiz olan toprakla azalarımı meshediyorum, bunu kabul et», mânasına niyet gereklidir. Bunun için teyemmüm hangi ibadet için yapılırsa orada muteberdir. Cünüplükten paklanmak niyetiyle teyemmüm edilmişse bu teyemmüm ile Kur'an'a temas edilemez, Kur'an okumak niyetiyle teyemmüm edilmişse bununla namaz kılmaz. Teyemmümde niyetin önemi bundandır. Kişi niyet etmeden yüzüne ve kollarına toprak sürerse teyemmüm etmiş olmaz. Halbuki, abdest âzalarını yıkayan kimse niyet etmemiş olsa bile abdest almış sayılır.

Teyemmüm, iki defa elini temiz toprağa vurmak, birincide yüzü, ikincide de kol ve elleri dirseklere kadar tamamen kaplıyarak meshetmektir. Abdest veya abdest yerine geçen teyemmüm şunlarla bozulur : 1) küçük veya büyük abdest etmek veya yellenmekle, 2) bedeninin bir yerinden yayılacak kadar kan veya irin çıkmak, diştten gelen kanın tükürükte yarıyı bulmak, ve ağzı dolduracak kadar kusmak ile, 3) Uyumak, bayılmak, sarhoş olmakla. Namazda iken yanındakiler işitecek kadar gülmek ise yalnız namazı değil abdesti de bozar.

N a m a z

Allah'a karşı yapılması gereken kulluk görevlerinin en

önemlisi namazdır. Namaz, kalbî zihnî ve bedenî ibadetleri, hamd ü sena, şükür ve dua, sevgi ve saygı, iç ve dış temizliği, din kardeşleriyle bir arada toplanma, Allah'ı Peygamberi ve kardeşleri hatırlama, Tanrı divanına durma, huzurda kendini hesaba çekme, dünya gailelerinden uzaklaşma, âhireti düşünme, Tanrının her türlü nimetlerine karşı kulluk görevini yerine getirme, Tanrı Kelâm'ını okuma, rükûa varma, tesbih etme, ve secdeye kapanma gibi her türlü ibadetleri bir araya toplamıştır. Kur'an-ı Kerim'de : «Namaz, kötülüklerden ve yasaklardan sizi korur. Her halde Allah'ın zikri en büyük şeydir» (Ankebut 45) buyurulmasının hikmeti budur. Ve bu sebeptendir ki namaz, Peygamber tarafından öğretildiği vechile belli şartlar ve rükünler dairesinde yapılan okuma, saygılama ve yakarma durumlarıdır, diye tarif edilir.

Namaz kılmak farzdır. Kur'an-ı Kerim'de : «Namaz, müminler üzerine muayyen vakitlerde yazılı farzdır» (Nisa 103) buyurulmuştur. Günde beş vakit namazın emrolunduğuna dair âyet de şudur : «Güneşin doğmasından ve batmasından önce Rabbine hamd ile tesbih et! Gecenin saatlerinde de tesbih et, gündüzün iki tarafında da.. ki Allah senden hoşnud olsun» (Taha 130). Tesbih namaz kılmak mânâsınadır. Ulu Tanrı, annacına durma geri kalmasın ve namazlar birikmesin diye vakitler tâyin etmiş ve kullarını sıkmamak için vakitleri geniş tutmuştur. Bazı müctehidler asr-ı saniyi öğle, bazıları ise ikindi vakti kabul ederler. Akşam vaktini guruptan bir saat sonraya, bazıları işayı saniye kadar kabul ederler. Bu müctehidlere göre öğle ve ikindi namazlarıyla akşam ve yatsı namazları yanyana kılınabilir. Bu suretle gündüzleri çalışmak zorunda olanlar bu içtihadlardan faydalanırlar (27).

(27) Namazda vakit şart mıdır, vakit girmeden namaz kılınır mı, vakit bulunmayan yerlerde vakit namazı kılınır mı, meseleleri Müslümanlar arasında içtihad ayrılıklarına sebep olmuştur ve çok incelenmiştir. Bazı memleketlerde vakit namazları üç vakitte kalınır. Meselâ Şiiler öğle ile ikindiye, ikindi zamanında, akşamla yatsıyı da akşamleyn kılarlar. Çinliler bir meşguliyet ve darlıktan dolayı namazları birleştirmek caizdir derler. Hanefiler, arafatta öğle ile ikindi, Müzdelifede akşamla yatsı birleştirilir, bunlardan başka yerlerde iki vakti birleştirmek caiz değildir derler. Gündüzlerin 24 saat sürdüğü yerlerde akşam, yatsı ve sabah namazları birleştirilerek kılınır. Altı ay gece, altı ay gündüz olan yerler-

Namazlarda farz, vacip ve nafîle olanlar vardır. Beş vakit namaz ile cuma namazı farz-ı ayındır. Cenaze namazı ise farz-ı kifayedir. Bayram ve vitir namazları vacip, teravîh namazıyla vakit namazlarından önce ve sonra kılınan namazlar sünnet veya nafîledir.

Beş vakit namaz, sabah, öğle, ikindi, akşam ve yatsı vakitlerinde kılınır. Vitir namazı yatsı namazından sonra kılınan namazdır. Güneş doğarken, zevalde iken ve batarken namaz kılınmaz. Onun için bu üç vakte kerahet vakitleri denir. Her bir namazın tamam olması için altısı dışında, altısı içinde olmak üzere on iki farzın yerine getirilmesi gerektir. Bu şartlardan namazın dışında olanlara namazın şartları, içinde olanlara da namazın rükünleri denir.

1 — Abdestli olmak,

2 — Üst, baş ve kılınacak yerin temiz olması,

3 — Erkeklerin göbek ile diz kapağı arası ve kadınların yüz, el ve ayaklarından başka yerlerinin örtülü bulunması,

4 — Kibleye dönmek,

5 — Namaz vaktinin gelmiş olması,

6 — Hangi namazı kılacağını zihnen tâyin etmek suretiyle niyet etmek, namazın şartlarıdır.

1 — Niyetten sonra «Allah-ü Ekber» diyerek namaza başlamak,

2 — Farz ve vacip namazlarda ayakta durmak (kudreti olmayanlar oturabilirler).

3 — Ayakta iken Kur'an okumak,

4 — Kur'an okuduktan sonra eller dizlere erişecek kadar eğilmek (rükû),

5 — Rükûden sonra ayakları, dizler ve eller ile başı yere koymak (secde),

6 — Namazın sonunda şehadet kelimesini söyleyecek kadar oturmak (ka'de-i ahîre), ise namazın rükünleridir.

de ise vakit olmadığı için mahallî müftünün reyine göre 24 saatte belirli fasılalarla beş vakit kılmak veya bunları birleştirmek caizdir. Bu gibi uzun günlerde oruç, mahallî müftünün reyine göre 12 saatten az olmamak üzere tâyin edilen müddetçe tutulur.

Namazın bu şartları ve rükünleriyle kılınması Kur'an âyetleriyle belli olduğu için bunlara farz denir. Bu farzları tamamlayan ve Peygamberin göstermesiyle belli olan bir takım fiiller daha vardır ki bunlara da namazın vacipleri denir. Vaciplerin bir kısmı rükünlere benzer ve başlı başına vaciptir. Fakat bunlar genel olarak farzları tamamlarlar. Nitekim sünnetler vacipleri, âdaptan olan ve müstehab sayılanlar da sünnetleri tamamlarlar. Vacibin, sünnetin ve âdabın meşru kılınmasında hikmet budur.

Farzın hükmü, farzlardan birinin namazda noksan kalmasıyla namazın tamam olmamasıdır. Bu takdirde namaz tekrar kılınır. Vacibin hükmü, vaciplerden birinin namazda noksan kalmasıyla namazın tamam olması ve ancak terkedilen vacib yerine sehiv secdesi yapılmasıdır. Sehiv secdesi namaz bitince iki secde ve bir ka'de yapmaktan ibarettir. Sünnetin ve müstehabın hükmü, bunlardan birini yapmamakla, namazın bünyesinde bir noksanlık yapılmış olmaz, ancak namazdan kazanılan faziletler noksan kalmış olur.

Namazda farzlardan birini geciktirmek de sehiv secdesini icabettirir. Çünkü farzı geciktirme namazın tertibini bozmaktır. Tertip ise vacibdir. Bunun gibi namazın rükünlerini yerli yerince yapmak vaciptir. Buna tadil-i erkân denir. Secdede alın ve burun yere konacak şekilde durmak gibi. Dört rekâtlı farzlarda iki rekâttan sonra oturmak da vaciptir. İkinci rekâttan sonra oturmadan kalkıp üçüncü ve dördüncü rekâtları kılmak ve birinci kadeyi terketmek vacibi terketmektir. Namaz bitince selâm vererek namazdan çıkmak da vaciptir. Bir kimsenin kadeyi ahîreyi bitirdiği halde başka bir sebeple namazı bozulursa vacib yerine getirilmemiş olur.

Farzı tehir etmemek, tertibe uymak, tadil-i erkân, kade-i ûlâ ve dileğiyle namazdan çıkmak, bunlar namazı tamamlayan vaciplerdir. Bunlardan başka farzları tamamlayan vacipler vardır. Namazda Kur'an farzdır, fakat farz namazların ilk iki rekâtında bilhassa Fatiha suresini tamamen ve Fatihadan sonra küçük bir sure veya sure yerine üç kısa âyet veya uzunca bir âyet okumak vacibdir. Farz namazlarda üçüncü ve dördüncü rekâtlarda Kur'an ve Fatiha okunmasa da namaz ta-

mamdır. Çünkü bunlarda Fatiha okumak sünnettir. Sünnet namazların her bir rekâtında Fatiha ve sure okunur.

İkinci ve dördüncü rekâtlardan sonraki oturuşlarda Tahiyat okumak, üç ve dört rekâtlı namazların birinci ka'desinde Ettehiyat okuduktan sonra eğlenmeyerek üçüncü rekâta kalkmak da vaciptir. Sabah akşam ve yatsı namazlarının farzlarında ve ramazana mahsus olmak üzere teravih ile vitir namazlarında, cuma ve bayram namazlarında imamın sesli okuması, öğle ve ikindi farzlarında ise kıraatini sessiz okuması ve imama uyan kimsenin okumayarak sükût etmesi vaciptir. Namazın sonunda sağa ve sola selâm vermek de vaciptir.

Namazın bu farz vaciplerinden başka bir takım âdâbı ve sünnetleri vardır. Namazı sünnet üzere kılmak onun sevabını ve kıymetini artırır. Namazın sünnetleri de fiilî ve kavli olmak üzere iki çeşittir. Fiilî sünnetler, el bağlamak, rukû ve sücudu Peygamberin yaptığı gibi yapmak ve imama uyulmuş ise hareketleri onunla beraber yapmak gibidir. Kavli sünnetler, namaza durunca Sübhaneke okumak, rükûa, sücuda varırken «Allahu Ekber» demek ve üç defa tesbih etmek ve son ka'de'de şehadetlerden sonra dua ve salâvat okumaktır. Namazın âdâbı ise, namazda önüne bakmak, bir ayağı üzerine dikilmemek, bir yere dayanmamak, daha elverişli bir yerde kılmak, kırdan namaz kılarken önüne bir nişan koymak, namazdan sonra bir âyet okumak veya tesbih ile dua etmektir.

Farz namazları kılmakla sünnet namazları kılmak arasında fark yoktur. Nafile namazlar iki rekâttan fazla olmaz. Eğer ikiden fazla kılınacak olursa ikişer rekâtlı namazları birbirine eklemiş gibi kılınır, yani Tahiyattan sonra dualar okunur ve kalkınca Sübhaneke ile başlanır. Beş vakit namazların farzları, sabah iki, öğle ve ikindi ve yatsı dört, akşam namazı üç rekâttır. Bu namazların sünnetleri de sabah namazından önce iki, öğle namazının farzından önce dört, farzdan sonra iki, akşam ve yatsı namazlarından sonra ikişer rekâttır. İkinci ve yatsı namazlarından önce dörder rekât nafile namaz da kılınır ki bunlara müekked olmyan sünnet namazlar adı da verilir.

O r u ç

Canının çektiği şeylerden kişinin perhiz etmesine oruç denir. Gayesi bedeni ve nefsi terbiye, kalbi ve vicdanı tasfiye etmektir. İtaata, sabır ve tahammüle alışmak, her türlü fenalıktan kaçınmak, canının her istediğine boyun eğmeyip, irade ve azim sahibi olmak, mahrumiyetin ne olduğunu tatmak, beşeriyet hallerini islâha kudret kazanmak gibi hikmetleri vardır. Bedenî ibadetlerden olmak bakımından farz, ruhî ibadet olmak bakımından bir kemaldir. İnsanları olgunluğa, felâha, Allah'ın rızasına ulaştırır.

Oruç her dinde görülen bir ibadettir. Eski dinlerde çile çıkarmak, günlerce aç durmak, bedenini azaplandırmak şeklinde idi. Yahudilerde perhiz, Hıristiyanlarda yortu, onların oruçlarıdır. Namaz da her dinde vardır. Eski dinlerde âyin adını alır. Yahudilerde ilk zamanlarda çok namaz vardı. Hz. Musa'nın kırk gün namaz kılıp, kırk gün de oruç tuttuğu malûmdur. Sonraları bu namazlar Telmud (tevratin tefsiri) yazarlar tarafından üç vakte indirilmiştir. Bu namazlar baş örtülü olmak üzere secdesizdir. Diğer hususlarda bizim namazımıza yakındır. Oruç da Yahudilerde her ay üç gün oruç tutmaktan ibarettir. Sonraları hamursuz bayramları ve perhizler şeklini almıştır. Müslümanlıkta namaz, oruç Paygamberin yaptığı ve öğrettiği şekilde yapılır. Kur'an-ı Kerim'de, «Ey iman edenler, kötülüklerden sakınasınız diye size sayılı günlerde oruç farz kılındı. Sizden evvelkilere farz kılındığı gibi» (Bakara 183), buyurulmuştur ki, bu âyet orucun Müslümanlıktan önceki dinlerde de bulunduğunu gösterir.

Oruç, Müslümanlara yılda bir ay (ramazanda) farzdır. Kur'an-ı Kerim'de ramazanın bir hidayet ayı olduğu tasvir edildikten sonra şöyle buyurulmuştur : «Bu ayda hazır olan kimse oruç tutsun; hasta olan, seferde bulunan kimse de, tutmadığı günler hesabınca diğer günler tutsun. Allah sizin için kolaylık ister, güçlük istemez» (Bakara 185). Bu âyetlerden anlaşıldığı üzere oruç insanı yükselten, kötülükten koruyan, güçleştirmeyen bir ibadettir. Oruç, mükellef olan kimsenin sayılı günlerde tan yerinin ağarmasından güneşin batmasına kadar ibadet kasdıyla gıda olacak şeylerden kendini tutması-

dır. Gıda olacak şeylerden kendini tutmak imsak, bunun aksi de iftardır.

Tan yerinin ağarmasından (imsak vaktinden) önceki oruca hazırlanma ve yemek yeme zamanına sahur denir. Ramazan Müslümanlar için af ve mağfiret ayıdır. Herkes bu ayda fazla ibadete, Kur'an okuyup dinlemeye, namaz kılmaya, geceleri teravih namazı kılmaya, tövbe ve istiğfarlar etmeye her zamankinden fazla çalışır, bu ayda sadaka verir, çocukları sevindirir, yetimleri giydirir, zekâtını verir. Bu ay, insanların hallerini ıslâh etmeye çalıştıkları, ahlâkını yükselttiği, fakirleri sofrasına davet ettiği bir aydır.

Orucun rüknü imsaktır. Ramazan günlerinde niyet kuşluk vaktine kadar yapılır, lâkin ramazanda tutulmayan orucu kaza etmek için niyeti akşamdan yapmak ve ayrıca orucu tâyin etmek de şarttır. Çünkü oruç aç durmak değil, nefse eza için de değildir, Hz. Peygamber «oruç tutunuz sıhhat bulursunuz» buyurmuş, oruç ayında, «Allah, size kolaylık ister, güçlük değil» buyurmuştur. Bu sebeple hasta olan oruç tutmaz, kazaya kudreti yoksa bir fakirin karnını doyurur ki buna orucun fidyesi denir. Seferî olanlar, çocuk emziren kadınlar eğer sütü çocuğa kâfi gelmezse oruç tutmaz, kaza eder. Çocuklar da ancak bünyesi müsait olduğu takdirde bünyesinin oruca alışması için birkaç gün fazilet olarak oruç tutarlar.

Orucun farz, vacib nafîle olanları vardır. Nezir edilen orucu tutmak vacib, sevap için tutulan oruç bozulursa kazası vacib olur. Orucun vacib olmasının şartları : Orucun farz olduğunu bilmek, hasta olmamak, yolcu olmamaktır. Orucun sahih olmasının şartları: Niyet etmek, kadınların âdet ve lohusa halleri olmamaktır.

Oruç tutmanın haram olduğu günler de vardır. Şeker bayramının ilk, Kurban bayramının birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü günleri böyledir. Orucu üç şey bozar : Yemek, içmek ve cinsî münasebette bulunmak. Bunları oruçlu iken kasden yapan kimseye hem kaza hem kefaret lâzımdır. Kasten yapmayıp da bir özürden dolayı oruç bozulursa yalnız kaza edilir.

Kendinde gıda, deva ve tad gibi bir menfaat bulunan bir

şeyi yutmak, susam tanesi kadar bile olsa orucu bozar. Unutarak birşey yemek veya içmek, az kusmak, boğazına toz, duman, sinek kaçırmak, diş arasında kalan nohut tanesinden az bir şeyi yutmak, serinlemek için ıslak bir beze sarınmak, düş azmak, gecedен cünüp bulunmak, yıkanmak, ağzına alınan ilâcın tadını anlamak gibi şeyler orucu bozmaz. Doktorların lüzum gösterdiği üzere iğne yapmak veya açık bir yaraya merhem sürmek, sonda yapmak orucu bozmaz. Ancak enfiye ve tütün içmek gibi şeyler ve tiryakilerin yaptığı iğneler, orucu bozar. Mideye varan yollardan ilâç içmek, mideyi makineyle yıkamak ve tenkiye yapmak da orucu bozar, çünkü bu gibi hastalara oruç farz değildir, bunlar kaza etmelidirler.

K a z a v e K e f a r e t

Kaza, vaktinde eda edilmeyen bir farz veya vacibi vakti çıktıktan sonra yerine getirmektir. Beş vakit namaz farzları, vitir namazı, sadaka-i fıtır, nezir ve oruç, bunlar vaktinde eda edilmezse kaza edilir. Ramazanda tutulamıyan oruç, bayramdan sonra günü gününe tutulur. Birbiri ardınca olması şart değildir.

Kefaret, bir farzın veya vacibin edâsını kasden ihlâl etmeye terettüp eden hata ve günahın giderilmesine yarayan şeydir. Sadaka vermekle veya oruç tutmakla olur. Yemin edip de yerine getirmeyen kefarettir. Ramazan orucuna karşı yapılan saygısızlığı bağışlatmak için de kefarettir. Allah'ın emrine karşı gelenlere dünyada verilecek ceza ağır olacağı için Müslümanlık ceza hükümlerinde son derece ihtiyatlıdır. Bu sebeple kefarettir yükünü yüklemek için, orucu bozan kimsenin bunu kasden yapmış olması, gecedен niyetli olduğu halde orucu bozmuş bulunması gibi noktalara dikkat edilir.

Orucun kefareti, kefarettir niyetiyle bir köle azad etmek, bir esir bedelini vermek, onu hürriyete kavuşturmadır. Eğer bunu yapmağa gücü yetmezse o zaman 60 gün birbiri ardınca oruç tutmadır. Şayet ihtiyar veya hasta olup da 60 gün oruca dayanamazsa o zaman 60 fakiri sabahlı akşamı doyurur. Yahut da bir günlük yiyecek bedelini verir. Buna da gücü yetmezse Allahtan af diler. Bir insan üstüste birkaç defa kefareti

gerektirecek hareketlerde bulunmuş ise bunlar için yalnız bir kefarete kâfidir.

Z e k â t v e S a d a k a

Zekâtın ne olduğunu iyice anlamak için onun dinî bir temel olarak kurulmasındaki hikmeti bilmek, tarihini, Peygamber devrinde nasıl tebliğ ve nasıl tatbik edildiğini görmek lâzımdır. İslâm dininde her buyruk ve her yasak bir hikmete dayanır. Emirler ve yasaklar Mekke'de veya Medine'de peygamberliğin ilk yıllarında veya son yıllarında, şu veya bu sebeple verilmiş olduklarına göre bir takım mânalar taşırlar. Bazı emirler vardır ki Peygamber onları yavaş yavaş halkı alıştıra alıştıra vermiştir ve bir tekâmül takibetmiştir. Bazıları doğrudan doğruya tesis edilmiş, bazıları mahallî örfeye dayanmıştır. Bu sebeple Müslüman kendisinin mükellef olduğu şeylerin niçin, ne zaman ve nasıl emredildiğini kavramalıdır.

Bilgi, iman, paklık, namaz ve yardım Müslümanlığın ilk emirlerindedir. Namazın beş vakit olması peygamberliğin on ikinci yılındadır. Ramazanda oruç emri, Medine'ye hicretten iki, zekât emri ise dört yıl sonradır, ancak Mekke fethinden, Müslümanlar Arabistanda hâkimiyet kurduktan sonra farz olarak tatbikine geçilmiştir. Hac emri ise peygamberliğin yirmi birinci ve hicretin sekizinci yılında gelmiştir. Bu böyle olmakla beraber bu emirlerin gelmesinden önce bu ibadetler yoktu mânasını çıkarmamalıdır. Namaz peygamberliğin ilk altı yılında gönülden koştığı zaman, ibadet ihtiyacıyla kılınırdı. İkinci altı yılındadır ki sabah akşam kılma emri, gelmiştir. Oruç da ayların birinci ve muharrem ayının dokuzuncu günü tutulurdu. Hac kadîm bir âdet olarak yapılırdı. Zekât o sıralarda sadaka, yardım maksadiyle verilirdi. Mekke fethinden ve etraftaki kabîleler Müslüman olup şehirlere ve kasabalara, Medine'ye bağlandıktan sonra bu yerlerin halkından vergi tahsil etmek için zekât memurları tâyin edildi. Bu tarihten sonra gelen âyetlerde zekât vergi mânasınadır. Vergi tahsil için gönderilen memurlara, davar, sığır, deve ve ekinden, ve Müslüman olmayanlardan, alınacak vergi miktarları Peygamber tarafından bildirildi ve bu teşkilât haline gelince vergi

zekât yerini tuttu. Binaenaleyh hükümet tarafından hissesi alınan ticaret malları, yer mahsulları ve sermayelerin zekâtı, vergilerdir. Eğer vergisi alınan mallardan başka, devletin vergi almadığı cepte bulunan para gibi, ticaret malı varsa bunların kırkta birini fakire vermek zekâttır (28). Aileye para sarfetmek ve onlara bakmak, çoluğu çocuğu besleyip yetiştirmek ise nafakadır. Bu suretle hükümete, ailesine ve fakire verilen mal hisselerine genel mânada zekât (infak) denir ki, bunlar farzdır. Bundan fazlası, ihtiyarî ve ahlâkî olanı da sadakadır.

Zekât vermek, fakirleri düşkünlükten kurtarmak, yardımlaşma ve dayanışma amacını güder. Fakirlerle zenginleri birbirine yaklaştırır. Hoşnutsuzlukları önler. Sınıf farklarını kaldırmaya ve sayı teşviğe yardım eder. Malın faydasız surette kapalı kalmasını önler. Zenginleri, sermayelerini işletmeye ve fakirlerin sermaye edinmelerine yol açar. Nihayet zekât devletin başlıca gelir kaynağı olduğu için bunu dinî bir duygu ile ve saklamaksızın yapmak, memleketin ve milletin yükselmesine ve mamur olmasına hizmet eder. Sadaka da bu faziletleri camidir. Muhtaçlara yardım, düşkünün elinden tutmak

(28) Zekât, dinî hükümlere göre tamamen devletin hakkıdır. Bizim vergi dediğimiz hükümet hissesinden ibarettir. Hazret-i Osman zamanına kadar Emval-ı Batına denilen görünürde olmayan birikmiş paradan dahi zekâtı, hükümet alırdı. Lâkin herkes, gizli olan servetini doğru söylemediği ve bu yüzden evini araştırmak gerektiği için bu hal, Müslümanlara bir nevi eziyet şeklini aldı. Hz. Osman ashâbı toplanarak devlet hazinesinin dolu olduğunu, gizli mallardan zekât almaya ihtiyaç olmadığını ve bu halin Müslümanlara eza edilmeğe sebep olduğunu, gizli malların zekâtını vermeği sahiplerine bırakmayı maslahata uygun bulduğunu bildirdi. Ashab da bu içtihadı kabul etti. O tarihten beri gizli mallardan zekât verilmesi sahiplerine bırakıldı. Zenginler kendilerine bırakılan bu hakkı, hükümetin vekili sıfatıyla fakirlere verirler. Eğer hükümet isterse bunları da alır. Hava Kurumuna, Kızılaya, Darülacezeye verilmesini emreder. (Bakınız İbni Abidin Cilt 2 Sahife 6, aynı bahis, Damatda das. 194 de var. Bedayi ve Bahir'de tafsilât vardır). Bir kimseye malının vergisini verdikten sonra ayrıca zekât vermek farzdır demek veya hükümete verilen vergi, zekât yerine geçmez veya hayır derneklerine bu suretle verilen para zekât yerine geçmez, demek, dini tahriftir. Hükümet daireleri dilencilikçi men ettiğine göre bu gibilere zekât verilemez. Fakirleri koruyan derneklere verilir ki bugünün medeniyet icapları da budur.

ve memlekette sefil ve yoksul bırakmamak amacını güder. Bunlar zengini paklığa çıkarır. Malın bereketini arttırır. İyi bir nam ile anılmağa, hayır dua ile anılmağa sebep olur. Onun için vergiyi, sadakayı, nafakayı seve seve vermelidir.

Kur'an-ı Kerim'de : «Onların mallarından kendilerini paklıyacağın ve bereketlendireceğin miktarı sadaka olarak al ve onlara hayır dua et, senin duan onlara iç rahatlığıdır. Allah işittir, bilir» (Tevbe 103) ve «Ey iman edenler, kazandığınız malların da, yerden sizin için yetiştirdiğimiz malların da iyi tarafından infak ediniz; kötüsünü, ki size verilseydi göz yummadıkça siz onu almazdınız, öylesini vermeyin! Bilirsiniz ki Allah övülen bir zengindir» (Bakara 267) buyurulmuştur. Bu âyetlerde zekâtın mahiyeti de, hikmeti de açıklanmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'in «Fatiha»dan sonra gelen ilk sahifesinde gerçek imanlı, kâmil insan şöyle tasvir edilir : «Gaybe inananlar, namaz kılanlar ve verdiğimiz rızıklardan infak edenler... hidayettedir ve felâh ve saadete kavuşacak olanlar bunlardır» (Bakara 3-5). Bu âyetteki rızık, maddî manevi faydalanılacak pay demektir. Allah'ın insanlara verdiği ilim, ahlâk, mal gibi nimetlerden başkalarını faydalandırmak, onların maddî manevî imdadına yetişmek mânalarını içine alır. Hz. Peygamberin «öğüt verme sadakadır», demesindeki hikmet budur. Bunun gibi Hz. Peygamber, «kendinden başla, sadakayı önce kendine ve ailene ver, ondan artarsa akrabana, ve böylece devam et», buyurmuştur, ki sadakayı kendine ver, kendine iyi bak sıhhatını koru demektir. Hz. Peygamber'in, «sadaka ömrü arttırır» demesinin mânası da budur.

Hz. Peygamber zamanında sadaka anlamı daha başka idi. Hz. Ebubekir birçok esirin bedelini vermek suretiyle onları hürriyete kavuşturmuştur. Bir defa Hz. Osman malının bütünü, Hz. Ömer de yarısını harp hazırlığı için verdiler. Ashaptan birçok kimse, birçok fakire sermaye vererek onları iş görür bir duruma soktular. İşte sadaka bunlardır (29).

(29) Japonyada tüccarlar, yeni dükkân açacak olana istediği kadar mal verir, senet almaz ve malın ödenmemesi ihtimalini aklına bile getirmezmiş. Bu ahlâkı biz Peygamber devrinde görüyoruz. Peygamber devrinde bütün ensar, muhacirlere mallarının yarısını vermiş ve onlara dükkân temin etmişlerdi. İşte sadaka bu, İslâm ahlâkı budur.

Sadaka vermenin bir şekli de hayrat yapmak ve servetini vakfetmektir. Yol, köprü, çeşme, okul, kütüphane, hastahane gibi hayırlara, sevabı tükenmeyen sadaka (sadaka-i cariye) denir. Vakıflarımızda çökmüş hayvanlara çayır, kışın karlı zamanda kuşlara yem alacak sadakalar ve işçilerin kırıkları âletleri ödemek için vakıflar vardır. Binaenaleyh sadakaları fakirler için darülcezeeye, hastalar için kızılaya, diğer neviler için yardım cemiyetlerine vermelidir. Dilenciye verilen beş on kuruş, her şeyden evvel onların karınlarını doyurmaz ve onları tembelleğe alıştıırır. Halbuki İslâm'da dilenmek yasaktır. Fakirin kendi halini meydana vurması da makbul değildir. Her dinî emrin ve tavsiyenin hikmetini kavrayıp ona göre yol tutmalı ve bugünün ihtiyaçlarına uymalıyız. Köylerde mallûleri heyetler, şehirlerde cemiyetler himaye etmeli ve dilenmeği men eden din adına yapılan dilencililiği kaldırmalıdır.

Zekât ve Sadaka Meseler i

Sadaka ve zekât malî bir ibadettir. Bunun farz, vacip ve müstehap olan kısımları vardır. Farz olanlar, hükümete verilen vergi, aileye verilen nafaka ve fakire verilen zekâttır. Vacib olanlar, fitre sadakası, «şu fakire şunu vereceğim» diye yapılan nezir. Müstehap olanlar komşulara yardım, hayır cemiyetlerine yardım ve halini iyice bildiği yoksullara yardımdır. Zekât, zengin olan mükellefin ibadet niyetiyle işlettiği ve kazanç temin ettiği mallardan hükümetin hissesini ödemek, hükümete vergisini vermediği malından da kırkta birini fakire vermektir. Zekât, borcu olmayan ve zarurî ihtiyaçlarından fazla vakti hali yerinde olan zengine farzdır (30).

Fakire verilen zekât ve sadaka, nafakası üzerine farz olan kimselere verilemez. Zekâтта ve sadakada niyet şarttır. Allah'-

(30) Eskiden beş devesi veya otuz sığırı, kırk koyunu olana zengin denirdi. O zaman 20 miskal altın, 200 dirheme muadil idi. Bu miktar ile geçinilirdi. Bugün 200 dirhem gümüş 40 lira eder. Kırk koyun ise 2000 lira eder. Bu sermaye ile bir yıl geçinilmez. Binaenaleyh zenginlik zamanına göre değıştiği için bunun hududunu mahallî örfün tâyin etmesi gerekirse de bu cihet yetkili makamlarca incelenmemiş ve bir hükme bağlanmamıştır. Halbuki mesele önemlidir. Ben zenginim diye kalkıp hacca gidiyor ve gelince sefalet içinde kalıyor.

ın emri olarak hiçbir karşılık beklemezsiniz gizli olarak verilir. Verilen adamın zengin olmaması, ihtiyacına sarfeden kimselerden olması gereklidir. Zekâtı fakirin sıkıntılı zamanında, bayram ve ramazan gibi günlerde vermek makbuldür.

Sadaka-i fitır, bayramdan önce bir fakiri bir gün doyuracak miktarı (3333 gram arpa ve onun yarısı kadar buğday veya onun bedeli olan parayı) fitre niyetiyle vermektir. Hurma ve üzüm ile geçinenler arpa yerine hurma veya üzüm veya bedelini verirler (31). Fitre verirken niyet şarttır. Mükellef olanlar, erginlik çağına gelmemiş çocukları için de fitre vermekle mükelleftirler. Fitre orucun kabulü için değil, fakire yardım içindir. Bu sebeple oruç tutamıyanlar ve tutmıyanlar, büyük küçük, zengin iseler fitre verirler.

H a c

Hac, bir şeyi gönülden istemek demektir. Üç ayların belli günlerinde Kâbe'yi ve etrafındaki yerleri ibadet kasdıyla ziyaret etmek mânâsında kullanılır. Bu ziyaretleri yerli yerince yapan kimseye «hacı» denir.

Hac hicretin sekizinci yılında farz kılınmış, malî, bedenî ve içtimaî bir ibadettir. Malî olduğu için zenginlere, bedenî olduğu için sıhhatte olanlara ve yola dayananlara, içtimaî olduğu için de ziyaretten faydalanabilecek ve halkı faydalandırarak olanlara ömründe bir defa farz kılınmıştır.

Kur'an-ı Kerim'de : «İnsanları hacca çağır, yaya olarak ve uzak yerlerden deveye binerek gelsinler ve kendileri için bir takım menfaatler elde etsinler ve Allah'ın rızık olarak verdiği davarlardan kesip belli günlerde Allah'ın adını ansınlar, sonra her türlü temizliği yapsınlar. Adaklarını yerine getirsinler, eski olan Beyti tavaf etsinler» (Hac 29), «Oraya yol bulmağa gücü yeten kimselerin Beyti haccetmesi, insanlar üzerinde Allah'ın hakkıdır». (Âl-i İmran 97), «Fi sebilillâh infak

(31) Bu ölçü Peygamber devrindeki geçim şartları nazara alınarak genel bir kural haline getirilmiştir. Bugün orta halli bir aile geçimine göre şehirde bir şahsın bir günlük gıdası 300 kuruştan aşağı olamaz. Bir günlük yiyecek esas ve bunu tâyin eden mahalli örf olduğuna göre, mesele içtihadidir.

edin, kendinizi ellerinizle tehlikeye atmayın, işlerin en iyisini yapın, Allah iyi iş yapanları sever. Böylece haccı ve umreyi Allah için tamamlayın» (Bakara 195). Bu âyetler dikkatle okunacak olursa haccın hikmeti iyice anlaşılır.

Hac, gözü kapalı olarak uzun yollara katlanmak ve gidip gelmek değildir. Kur'an âyetinde açıklandığı üzere orada menfaatlar elde etmek, kadim peygamberlerin hatıralarını taşıyan eserleri, Hz. Muhammed'in doğup büyüdüğü ve ilham aldığı yerleri, Müslümanlık ışığını saçan ilk kahramanların ızdıraplarını ve başarılarını görüp, düşünmek ve ibret almak, maneviyatı yükseltmek içindir. Giderken yollarda şehirleri ve insanların faaliyetini ve ahlâkını görmek, gelirken ilmî, iktisadî, içtimaî dersler almak ve dünyanın her tarafından gelip Mekke'de toplanan Müslümanlarla görüşüp anlaşmak, hallerini öğrenmek, oradan gelince de memleketine faydalı olmaktır. Orada insanlar birbirlerine eşit olduklarını ve kardeş bulduklarını, bir kibleye yüz döndürüp, bir Tanrıya bağlandıklarını duyarlar.

Kur'an'da haccın hikmeti, Tanrıyı zikretme, faydalanma, ibret alma, diye gösterilmiştir. Bunun için de zengin olmak, yol bakımından gücü yeter olmak ve emniyeti sağlanmış bulunmak, haccın farz olmasının şartlarıdır. Hacda aranılan zenginlik, hali vakti yerinde olanların üstünde bir genişliğe ve zekat için aranılan zenginliğin şartlarından başka, hacca gidip gelinceye kadar, kendisinin ve evdekilerin malî sarsıntıya uğramıyacak derecede servete sahip olmalarıyla ölçülür (32).

Tarla veya koyun satarak hacca giden ve gelince sefalete düşen kimse bir farz yerine getireyim derken, aileye bakmak, vergi vermek, memleketi imar etmek gibi farzları terk etmiş olur (33). Halbuki kulların hakkı diğer haklardan önce gelir. Gücü yetmediği halde gidenler ise kendilerini hastalık ve güneş çarpması gibi tehlikelere atmış olurlar. Nefsi tehlikeye atmak

(32) Ana kitaplardan olan «Nehir» de: «İcra-ı sanat etmek için gerekli sermaye ve malzemenin ve çiftçinin tohum ve öküz ve sapan araçlarının olduğu gibi kalması şarttır. Fazla evi ve tarlası varsa hacca gitmek için bunları satmanın caiz olmadığına ittifak vardır» denilmektedir.

(33) «İslâm ibadetinin başı : paklık», bahsinde Keskin'in bir köyündeki hocanın durumunu okuyunuz.

ise memnudur; bunun için müçtehidlerin bir kısmı hacca yürüyerek gitmek kudretini haccın farz olmasına şart koşmuş, bir kısmı da hacda aranan zenginliğin üç aylık hac masrafiyle sarsılmıyacak ve işinin düzenini aksatmıyacak bir yeterlikte olmasını zarurî kılmışlardır.

Haccın farzolmasının şu üç esaslı şartı (zenginlik, kudret ve emniyet) bulunmadıkça hac farzolmaz. Bunun için malûl olanlara, borçlu, yardımlarla para toplamış olanlara, hacca gitmekle diğer farzları terkedecek olanlara, kocası, babası, oğlu, kardeşi bulunmayan kadınlara hac farz değildir.

Haccın sahih olmasının şartları, niyet etmek, bizzat gitmek ve ihrama girmektir (34). haccın rükünleri, arafatta durmak, ziyaret tavafı yapmaktır (35). Umre sünnettir; bu zilhicce ayına mahsus olmayıp yılın her mevsiminde yapılan hacdır. İhrama girip, say ve tavaf etmekle tamamlanır. Buna küçük hac da denir. Farz olan hacda Safa, Merve, Mina, Müzdelife ve Arafat denilen ziyaret yerleri vardır. Kâbe'nin tavafı yedi defadır. Her birine Kâbe'nin duvarında olan Hacer'i Esved'den başlanır. Haccın şartları ve rükünleri bunlardır. Haccın tavafını Kurban bayramının üç gününde yapmak, iki rekât namaz kılmak, kurban kesmek gibi vacibleri ve bir takım adabı daha vardır, ki bunların hepsine menasik-i hac adı verilir.

(34) Farz-ı ayın olan bedeni ibadetler, mükellefin bizzat eda etmeleriyle ödenir. Namaz için fidiye (buna ıskat da denir) ve bir de hac etmek yerine bedel yollamak dinde yoktur. Yalnız hasta olanlar ve oruç tutmağa takatı yetmeyenler için oruç fidyesi verilmesine Kur'an âyetiyle müsaade edilmiştir. Fidiye orta halli bir adamın yediği yemeklerden bir fakiri bir gün doyuracak miktarda para vermektir ki bu miktar bugün 300 kuruştur. Memleketimizde hac için bedel göndermek, oruç fidyesine kıyas ile âdet olmuştur. Dinî hükümler kıyas ile sabit olmazsa da sevap olur ümidiyle bazı âlimler bunu caiz görmüşlerdir. Ancak bunlar da bedele giden kimsenin ibadet karşılığında hiçbir para almamasını şart koşmuşlardır. Bedel olarak gönderilen bir kimsenin bunu sanat haline getirmesi asla caiz değildir.

(35) Kâbe İbrahim, İsmail peygamberlerin zenzemi açtıkları yerin yanındaki dört duvardan ibaret bir binadır. Mekke'nin ortasında kalmıştır. Müslümanlar namaz kılarken yüzlerini oraya çevirirler. Buraya Allah'a ibadeti bir merkezde birleştirdiği için «Allah'a ibadet edilen ev mânasına» Beytullah adı da verilmiştir.

Hacca gitmiş iken Hz. Peygamber'in mescidi ve kabri bulunan Medine'yi ziyaret, Ebu Bekir, Ayşe, Fatma gibi büyüklerin, Uhud şehitlerinin ve diğer sahabelerin eserlerini müşahede ve bilhassa Peygamber'in mescidinde namaz kılıp Tanrı huzuruna durmanın dini bir borç olmamakla beraber büyük faziletleri vardır. Mekke'de Kâbe'yi, Medine'de Peygamber'in kabrini ziyaret edenlerin geçmiş günahları yıkanır diye halk arasında dolaşan söz yanlışdır. Hac diğer farzlar gibi farzdır. Şu kadar ki hacca giderken tövbe ve istiğfar etmek sünnettir. Bu ziyaret yerlerini görenlere de ondan sonra kötü işler yapmaları yakışmaz.

K u r b a n

Zilhicce ayının belli günlerinde, hac merasimi sona ererken, hacılar gibi bütün Müslümanlar da kurban keser, bayram ederler. Bu bayrama Kurban bayramı denir. Zengin olan her Müslümanın bu bayramda kurban kesmesi vaciptir. Kurban kesmek için şart olan zenginlik ile zekât vermek için şart olan zenginlik arasında fark vardır. Zekât vermek için şart olan zenginlikte insanın evi barkı, ev eşyası, bakır takımları ve kanepe takımları, giyim eşyası hesaba alınmaz. Servetin, ticaret getirecek mal cinsinden olması ve bu malın üzerinden bir sene geçmiş olması aranır. Haccın farz olması için aranılan malın artıcı olması, kazanç getirmesi ve yıllanması gibi üç şartdan başka hacca gidip gelecek müddet içinde kendisine ve ailesine yeter fazla serveti bulunması aranır. Kurban vacip olmak için şart olan zenginlikte ise bu şartların hiçbirisi aranmaz, ve bu zenginliğe malik olan kimseye kurban kesmek, fitre vermek, yakınlarını beslemek (nafaka) vacip, sadaka almak ise yasak olur. Bu zenginlik son zamanlara kadar 200 dirhem gümüşle ölçülürdü. Halbuki bugün 200 dirhem gümüş kırk lira eder. Bununla bir kurban alınmaz ve böyle bir mükellefiyete Allah razı olmaz. Binaenaleyh zenginlik örfe bağlı ve zamana göre tâyin edilen bir ölçüdür. Kurban kesecek kadar malî kudreti bulunana kesmek vacibdir. Olmayana değildir.

Kurban, koyun, deve, keçi, sığır cinsinden kesilir. Bu hayvanların erkek ve dişi farkı gözetilmez. Sıhhatı yerinde olma-

sı, şarttır (36). Yürüyemeyecek, topal, kör, dişsiz, zayıf, kuyruğu kulağı dibinden kopmuş hayvanlar kurban olamaz. Kurbanlığı elinden gelen kendi keser. Gelmezse besmele ve tekbir ile başkasına kestirir. Kurbanın etinden ailece yemek ve bir kısmını fakirlere ve bir kısmını komşulara vermek sünnettir. Kurbanın postu satılmaz, bunları yardım derneklerine vermek milli bir vazifedir. Kurbanı kesmeden vermek sadaka sayılır, kurban sayılmaz. Maksad fakirlere ve aileye o günlerde et yedirmektir. Hac yerinde kurbanı kesip bırakmak günahıdır, verecek kimse bulunmazsa kazaya bırakmak evlâdır.

(36) Devenin beş, sığırın iki yaşında olması şarttır. Bu hayvanlar yedi kişi için kurban olur. Koç ve erkeç ne kadar büyük olursa olsun bir kişi için kurban olur. Bunların bir yaşında olması şarttır. Şu kadar ki, altı aylık kuzu ve oğlak, anası boyunca olunca, kurban olabilir.

İSLÂM DİNİNDE FAZİLET

Müslümanlığın iman ve ibadet temellerinden başka, amel ve ahlâk temelleri de vardır ki, bunlar helâl ve haramı, buyrukları ve yasakları, hak ve vazifeyi, faziletleri ve günahları bilip ona göre hareket etmektir. İslâm'da sıhhat, çalışıp kazanma (kisb), memleketi ve milleti savunma (cihad), doğruluk ve adalet farz olduğu gibi, askerlik ödevinden kaçmak, hak yemek, vazifeyi kötüye kullanmak, hırsızlık ve namussuzluk haramdır. Bunlardan yapılacakları yapma, yapmıyacaklardan da sakınma, insanların kâmil, medenî ve fazilet sahibi olduklarını gösteren, memleketi imara, medeniyeti yükseltmeye hizmet eden başlıca âmillerdir. İnsanlara iman ve ibadetin lüzumu, ancak onları yükseltmek, Tanrı birliğine bağlamak, birbirine yararlı kâmil insan, mesut ve müreffeh yaşayan, dünyasını da cennete çeviren insan haline getirmek içindir.

Dinin ilâhî tarafı, Allah'a müteveccih olan haklar ve vazifelerle, insanî tarafı ise, insanla insan arasındaki haklar ve vazifelerle ilgilidir. İlâhî taraf iman ve ibadet kısımlarıyla tamamlandığı gibi, insanî taraf da faziletle, amel ve ahlâk ile tamamlanır. Bu din konularının hiçbirisi boş yere emir veya nehyedilmiş değildir. Allah hiçbir şeye muhtaç olmadığına göre bunları kendisi için değil, insanın saadet ve selâmeti için koymuştur. Bu cihet bize, dinî konuların hepsinin insanî maksatlar ve hükümler, medenî faydalar ve gayeler üzerine kurulduğunu gösterir. Bu maksatlar ve faydalar iman ve ibadet kısımlarında mütalea edilince, hikmet, amel kısmında olunca maslahat, ahlâk kısmında ise kemal adını alır. İman ve ibadet kısımlarındaki hikmetleri yukarıki bahislerde gördük, ahlâk kısmını ileride göreceğiz. Şimdi amel sahasındaki buyrukların, yasakların, hak ve vazifelerin insanların birbiriyle olan münasebetlerinde ne gibi maksat ve maslahatlara dayandığını görelim. Bu suretle işlerimizin iyi veya kötü, farz veya vacip, haram veya helâl gibi aldığı hükümlerin değerlerini anlamak için elimizde bir ölçü bulunur. Bu ölçüye maslahat denir. Mas-

lahat deyimi, bir işin şöyle veya böyle yapılmasından daha iyi neticeler alınmasını sağlıyan sebeplerin saiklerini, bunları hazırlayan zaruretleri ve ihtiyaçları ifade eder.

Dinî Hükümlerde Hikmet ve Maslahat

Dilimizde bazan, maslahat böyle icabetti, deriz, bunu yanlış olarak bir yönetmeliğin hükümlerine riayet edilmediği zaman bir mazeret olsun diye söyleriz. Halbuki yönetmelik zaten maslahatın icabına göre yapılır, ona riayet maslahatın icabına uygundur. Çünkü maslahat hayra ve iyiye götüren, ihtiyaca uygun demektir. Müslümanlığın bütün hükümleri bir maslahata ve bir hikmete dayanır, denildiği zaman bu mânâyı anlamalıyız. Hiçbir hüküm yoktur ki onda fenalığı önlemek, iyiliğe ve düzenliğe götürmek gibi üstün bir maksat ve maslahat güdülmesin. Dinî olsun dünyevî olsun maslahatlar iki türlüdür. Birincisi ferde ait olandır ki bunlar (mesalih-i ibâd), şahısların işlerini semerelendiren, genişleten ve kolaylaştıran uygunluklardır. İkincisi topluluğa ait olandır. Bunlar (mesalih-i amme) cemiyete ve millete yarayan ve onları daha üstün bir hale getiren uygunluklardır. Bu maslahatların dereceleri vardır. Şahsın ve milletin bekası için olanlara zaruret, insanların hayatî icablarını ve ihtiyaçlarını sağlıyanlara hacet, ferdi ve cemiyeti kemale ve mes'ud bir hale ulaştıranlara kemal esasları denir (40).

Zaruret, kişinin canını koruması, aklını koruması, malını koruması, neslini ve ırkını koruması mecburiyetleridir ki dinî hükümlerin çoğu bunlara dayanır. Zira bunlar korunmadıkça hayatta düzen olmaz. İnsanların hayat hakkı kalmaz. Çalışmak, kazanmak, sahip olmak, sıhhatli olmak, evlenmek, mukaddesat tanımak, zarardan ve tehlikeden sakınmak, bu esasa terettüp eden hükümlerdir. Hacet, güçlüğü kaldırmak, müsaadeyi genişletmek, yaşama ve ilerleme için gerekli olan şeyi almak

(40) Maslahat, insanın salâhına sebep olan iyilik ve uygunluktur. Zaruret, yapılması behemehal gerekli olmaktadır. Hacet ise zaruret derecesinde olmayıp tamamlayıcı olan gerekliliktir. İhtiyaç, bir şeyin var olması için onun sebeplerini harekete getiren gerekliliktir ki hacet ile aynı mânaya gelir.

esasındır. Bunlar olmayınca insanlar yaşayabilir, ama sürüne-
rek yaşar. Hayatta refah ve düzen olmaz. Bu sebeple bunlara
riayet etmek din tesisinde başlıca hikmeti teşkil eder. Yolcu-
luk halinde oruç tutmamak, avlanmak, eğlencelerden fay-
dalanmak gibi. Kemal, ferdin ve cemiyetin, şahısları ve ce-
miyeti zaruretın ve ihtiyacın üstünde bir duruma yükseltmesi-
dir. Güzel âdetler, iyi terbiye, ilmî mübahase, mimarî eserler,
bütün müstehablar ve faziletler bu esasa dayanır. İşte dinde
helâl ve haram, hak ve vazife tesislerinden maksat insanların
bu zaruretlerini, ihtiyaçlarını ve kemalini temin etmek, masla-
hatın icablarına uymaktır. Peygamberlik müessesesinin hikme-
ti de budur.

Bunlar bize aynı zamanda dinde taassub ve cahillik, hurafe ve gerilik olmadığını, aksine olarak dinin insanları ileriye, medeniyete, ve Allah'ın iyiliğini bildirdiği ve insanların tecrübe ve akıllarıyla buldukları uygarlık icaplarına ve kemale götürdüğünü, gösterir. Nitekim insanların salâhına hizmet eden her şey meşrudur. Dinin her hükmü insanların maslahatı içindir. Her iş maslahata göre kıymetlenir, bununla beraber fenayı ve kötüyü gidermek, iyiyi (maslahatı) yapmaktan önce gelir. Bilmemek mazeret sayılmaz. Zaruretler haram olanı mübah kılar. Halkın ihtiyaçları genel olsun, özel olsun zaruret hükmündedir. Halk arasında tutulmuş örfler ve âdetler dinî meselelerde delil olur. Âdetlerin, ihtiyaçların ve zamanın değişmesiyle hükümler de değişir. Dinde güçlük yoktur. Din kolaylatıcı, müsamaha eden geniş bir yoldur, gibi kurallar dinde maslahata, örfe ve zamanın ihtiyacına verilen önemi gösterirler. Bu maslahatlar muhitin şartlarına ve zamanın icaplarına göre hükümlerin değişmesini sağlar. Meselâ Kur'an'da, bazı zenginleri Müslümanlığa alıştırmak için onlara zekât verilmesi bildirilmiştir. Hz. Ömer, «zaman değişti ve bunda bir maslahat kalmadı» diyerek bu gibilere zekât vermedi. Hz. Osman zamanına kadar, zenginlerin görünürde olmayan mallarından zekât (vergi) alınırdı. Hz. Osman bu gibi mallardan zekât alınmasını maslahata uygun görmiyerek zekâtın bu kısmını zenginlerin kendilerinin vermelerini söylemiştir. Kur'an'ın bu iki emri maslahata binaen zamanla değiştirilmiştir; işte Müslümanlığın medenî, genel ve ebedî bir din olmasını sağlayan cihet

bu genişleticiliği ve her zamana uyuculuğudur. Binaenaleyh maslahatları ve âmilleri birer birer inceliyelim.

Ferde ve Umuma Ait Maslahatlar

Ferde ait maslahatların birincisi canı korumaktır. Bu öyle zaruri bir maslahattır ki, bunsuz hiçbir şey olmaz. Bundan dolayı sıhhatı korumamak, can mal emniyetini ihlâl etmek, çocuk düşürmek, intihar etmek ve kendini tehlikeye atmak en büyük günahdır. Kendi canını, ailesini ve milletini korumanın, hayat ve hürriyet için cihadın farz, insan hak ve hürriyetini tehdid eden ve kişinin sıhhatına zararlı olan her şeyin haram olmasındaki hükümlerin dayanağı budur. Bu maslahat bizi bir taraftan spor ve askerî talimler, vücut eğitimi ve paklık gibi farzlara, diğer taraftan haysiyetini, şerefini korumak, kimsenin haysiyetini kırmamak, karşılıklı saygı göstermek, hayvanları korumak gibi ahlâkî vecibelere, bir taraftan da ferdin ve cemiyetin hayat ve sıhhat hakkı, hür olmak ve eşit olmak hakkı gibi zatî hakları tanımak ve nihayet sıhhata zarar veren şeylerden ve insanca yaşayamayacak bir halde kalmaktan ve tembellikten sakınma mecburiyetlerine götürür.

İkincisi, aklı korumaktır. Bu da hayatî bir maslahattır. Çünkü insanın insanlığı aklı ile, saadeti aklının kemaliyledir. Akıl uyuşturucu telkinlerden, hayal ve hurafeden sakınmak, aklını işletme ve çocukları terbiye etme vecibeleri ve tefekkür vetiresini bozan içkilerin haram olmaları, bu esasa dayanır. Müslümanlıkta ilk farzın, ilim olmasındaki hikmetten, tefekkür hürriyetinden dinî meseleleri serbestçe konuşup düşünmek, ve içtihad etmekten tutunuz, yalan yanlış şeylerin iyi düşüncüyü ihlâl ettiği için bunların memnu olmasına kadar olan hükümler kuvvetini bu esastan alırlar. «Kur'an akılla tefsir edilemez» veya «Dinî meseleler münakaşasız kabul edilir» demek kadar yanlış ve İslâm ruhuna aykırı sözler olamaz. Akıl dinin temelidir, İslâm'da tevehhüme itibar yoktur, şek ile yakîn zail olmaz, aklı olmayanın dini yoktur, gibi kurallar bu esasla açıklanabilirler. Hurafelerin, batıl itikadların, akıl ile bağdaşmayan sözlerin İslâm'da kıymeti olmamasının sebebini ve aklın mükellef olmakta şart olmasının hikmetini veren esas da budur.

Üçüncüsü, malı korumaktır. Bu da zarurî bir maslahattır. İnsan yaşamak için gıda almak, giyinmek ve barınmak ihtiyacıdır. Bu gibi ihtiyaçlarını her yerde ve her zaman bulamayacağı için hangilerini kazanırsa gerektiği zaman kullanmak için onları korumak zorundadır. Buna mülkiyet hakkı denir ki, sebebi çalışarak kazanmak (iktisap), gayesi, istediği gibi kullanmak (tasarruf) tır. Maslahat dediğimiz zaruret, ihtiyaç ve kemal mertebeleri, medeniyet derecelerini göstermesi bakımından iktisap ve tasarrufun çokluğu, medeniyette yükselme derecesinin bir ifadesi olmaktadır. «Allah yerde olan şeylerin hepsini sizin için yaratmıştır», «Sınırları geçmeyin», «Herkes kazancına bağlıdır» âyetleri insanlara mülkiyet hakkının verildiğini ve bu hakkın mukaddes olduğunu gösterir. Binaenaleyh herkesin malı mukaddes hakkıdır. Mesken tecavüzden masundur. İnsan ne kadar çalışırsa o kadarına malik olur, kişinin istihkakı olmayan şeye tasarrufu memnudur, hırsızlığın, suistimalin, tefecilik, dolandırıcılık ve kumar gibi istihkaksız tasarrufların, ihtikârın, hile ve fahiş fiatla satışın, emanete hiyanetin ve israfın haram olmaları bu maslahatın icaplarıdır. Vakfetmek, vasiyet ve miras hakları ve bu hakları ihlâl terettüp eden cezalar, malını iyi kullanmağa ehil olmayanın tasarruftan men edilmesi ve yetim hakkının ve mallarının korunması hakkındaki hükümler bu maslahat üzerine bina edilmiştir.

Dördüncüsü, nesil ve namusu korumaktır. Aile teşkil etmenin, evlât yetiştirmenin ve insanın samimî ve güvenli bir hayat yaşamasının ruhî bir ihtiyaç olduğu kadar hayatî bir zaruret olduğunda şüphe yoktur. İnsan kendisini evlâdlarıyla ebedileştirir. Evlenme ile de nev'inin bekasını sağlar. Âlemin salâhı ve milletlerin ilerlemesi aile teşkili maslahatına dayanır. Evlâd, kardeş ve akraba ihtiyaçları da bu zaruretin eserleridir. Kadın ve erkek, bir bütünün iki parçasıdır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de «Kadınlar erkeklerin libâsı, erkekler kadınların libâsıdır» (Bakara 187) buyurulmuştur. Bunlar birbirini maddeten ve mânen tamamlarlar.

Neslin paklığı ve korunması, namus ve insan şerefine korunmasıyla birlikte, namusunu satmak, kendi hürriyetini veya vatanını satmak gibidir. Başkasına hakaret, onun şerefine dokunmaktır. Birinin arkasından söz söylemek, iftira ve zem, insanın

canına kasdetmek gibidir. İnsanın namus ve şerefi uğruna canını feda etmesinin yüksekliği buradan gelir. Edeb ve terbiyenin fazileti, haya ve nezahatin makbuliyeti, hayasızlığın ve edepsizliğin memnuiyeti, ismet ve iffetin ihlâl edilmesinin haram olması bu maslahatın zorunlu kıldığı hükümlerdir. Ölmüş bir adama dil uzatmak, mirasçılara dava etmek hakkını verir, İslâm'da şerefe ve namusa verilen önem bu derecededir.

Âmme maslahatına gelince, zekâtın (vergi) ve hükümet kanunlarına itaatin farz olması ve malını hükümete noksan göstermenin haram olması ve cuma namazında hutbenin, halkı faydalandırarak şekilde tanzimi ve Türkiye'de Türkçe okunması âmme maslahatının icaplarıdır. İslâm'da bazı hükümler örfe ve âdete göre değişir. Örf ve âdetin dinde delil sayılması âmme maslahatına uymasından ileri gelir. Meselâ, nikâhın şekillerini tâyin eden hükümler örfe dayalıdır. Bu hükümler örflere ve içtihadlara göre değiştiği için örfü belirten hükümet nizamına aykırı şekilde evlenme veya boşanma muteber değildir. Meselâ namaz kılarken başı örtmek, örfe bağlı bir keyfiyettir. Saygı duruşu başı açık olarak yapılan yerde namazı da öyle kılmak gerektir. Çünkü örfe uymayan şeyler âmme arasında hoşnutsuzluk uyandırır. Efkâr-ı umumiye de yankı uyandıran hareketlerin kötülüğü bundandır. Âmme maslahatı dinde önemli bir esastır. Bu, örf ve âdeti kıymetlendirdiği gibi muhitin şartlarını, zamanın ihtiyaçlarını, hattâ hükümlerde medenî seviyeyi ve ilim hareketleriyle erişilen yeni durumları hesaba alır, onları hükümlere müessir âmil olarak kabul eder. Sosyal zaruretleri ve âmme menfaatlerini tanır. Birçok hükümleri bunlara bina eder. Hükümetin ve milletin kuvvetlenme ve yükselme gayesine göre hüküm verir.

İşte fertlerin ve toplumların dinî amellerde hareket tarzlarının, haram ve helâl, hak ve vazife olmasında dayandığı maslahatlar bunlardır. Görülüyor ki din, işlerde maslahat mebdeinden hareket eder. Fertlerin ve toplumların menfaat ve salâhını güder. Mazarratları ve fesatlıkları reddeder. Müslümanlığa maslahat dini denilmesi bundandır. Yine bu esaslara dayanarak Müslümanlık, insan hak ve hürriyetlerini savunur, onları eşit tutar ve adalet kaidelerini güder. Bu bakımdan da Müslümanlığa hak din ve adalet dini vasfı verilir.

Şunu da ilâve edelim ki Müslümanlık daima akıl ve ilimle beraber yürür. iman ve amele dair işlerin iyi ve kötü olduğunu bilen ve hükmünü veren akıldır. Ahlâka dair işlerin iyiliğini tâyin eden de vicdandır. Vicdan, insan aklıyla toplum nizamının münasebetinden doğmuş manevî bir kuvvettir. Yani, ahlâk da prensip itibariyle akla ve maslahata dayanır. İbadet konularının iyiliğini takdir eden de akıldır. Yalnız ibadet şeklinin şöyle veya böyle, namazın şu kadar rekât olmasını tâyin eden Peygamberin fiilidir. Bunlar üzerinde insan birdenbire hüküm veremez, ama Peygamberin irşadından sonra düşününce kıymetini takdir eder. Böyle olmakla beraber bu hükümler hiçbir zaman akıl ile gelişme halinde değildir. İşte bundan dolayı da Müslümanlıkta akıl ile din arasında anlaşmazlık, ilim ile din arasında aykırılık yoktur.

H a k v e V a z i f e

Yukarıda gördüğümüz maslahatlara binaen insanlar bir takım salâhiyetlere malik ve bir takım mükellefiyetlere tâbidir. Allahın insanlara verdiği ve kimsenin inkâr edemeyeceği salâhiyetlere hak, kişinin gücü yettiği kadar üzerine düşen hakları yerine getirme işine de vazife denir. Hak, nefsimize ait salâhiyetler, vazife ise irademize ait mükellefiyetlerdir. İnsan hakları dört kısımda mütalea edilebilir. İnsanın insanlığı bakımından haiz olduğu ve yaratılış ile beraber getirdiği haklara, zatî veya tabîî haklar denir. Hayat ve sıhhat hakkı, hürriyet ve müsavat hakkı gibi... Bu haklar insandan alınamaz ve insanın kendisi de bu haklardan feragat edemez. İnsanın zihnî ve iradî faaliyetleri dolayısıyla elde ettiği haklara iktisabî haklar denir. Sanat ve sây mahsulleri, mesken ve mülkiyet hakkı gibi, ki bunlarsız da insan yaşayamaz. Toplum içinde yaşaması bakımından malik olduğu haklara da sosyal veya medenî haklar denir. Reyini kullanmak, aile kurmak, millet arasında mevki tutmak, vatan hizmetlerine katılmak gibi... Bu haklar olmadıkça ferdin ve cemiyetin refah ve saadeti ve insanca yaşaması mümkün olmaz. Kişinin mukaddesat tanıma, inanma ve serbestçe ibadet etme salâhiyetlerine de dinî haklar denir. Vicdanî kanaatlerine sahip olmak, imanda, amelde müdahaleden ve zordan masun kalmak gibi... Bunlar olmadıkça da insan bomboş, manevî duygulardan ve vicdandan

mahrum bir mahlûk mevkiine iner. Bu haklar yukarıda gösterdiğimiz maslahatların temin ettiği salâhiyetlerdir.

Akla ve maslahata uymayan şey hak olmaz. Her hak bir vazife karşılığıdır, ve her vazife bir hak karşılığıdır. Meselâ insanın hayatını koruması hakkıdır, başkasının canını korumak şartıyla. Mal kazanmak hakkıdır, çalışmak şartıyla. Haysiyetini korumak kişinin hakkıdır, başkasının haysiyetini kırmamak şartıyla, çünkü bunlar vazifedir. İnsan bu şartı veya vazifeyi yerine getirmezse malik olduğu hak elinden gider. Başkasının canına kasederse kendi hayat hakkı kalkar. Demek ki her hakkın bir sınırı vardır. Bu sınır başkasının hakkına geçmemek vazifesidir. Bundan dolayı hak ve vazife birbirini tamamlar. Ve insanlar, haklarda ve vazifelerde eşittirler. Âmme hakları da, özel haklar da dokunulmaz, mukaddestirler. Allah'ın hakkını Allah'a, Peygamberin hakkını Peygamber'e, insanın hakkını insana vermek; fakirin hakkını, ailenin hakkını, milletin hakkını, hükûmetin hakkını, vatanın hakkını yerine getirmek gerektir. Zira bu hakları canla, malla, beden hizmetiyle ödemek vazifedir.

Vazifeler de dört kısımda mütalâa edilebilir. Bunlardan insanın bedenini, nefsinin ve kişiliğini korumak vazifesine şahsî vazifeler denilir. Bedenini temiz tutmak, sıhhatını korumak, ilim tahsil etmek, dinini bilmek ve malını israf etmemek gibi. Evlâd ve aile bakımına ait vazifelere aile vazifeleri denir. Kadına cemiyet içindeki haysiyetine yaraşır bir surette muamele etmek, evlâdını okutup terbiye etmek, ana ve babaya itaat gibi. İnsanların cemiyet içinde yaşamakta olmaları onları cemiyetin nizamına ve örflerine saygı ile mükellef tutar. Bunlara da sosyal vazifeler denir. Herkese kardeş muamelesi yapmak, tatlı söz, güler yüz ile mukabele etmek, büyüklere itaat, küçüklere şefkat, millî birlikten ayrılmamak, millete hizmet etmek ve vatana savunmak gibi. İnsanın mukaddesat karşısındaki durumunu ve mâneviyatının kuvvetini arttıran vazifelere de dinî vazifeler adı verilir. Dinî emirleri yerine getirmek, ibadetlerde hürmetkâr olmak, Allah'a, Peygamber'e, Kur'an'a ve mâbedlere saygı göstermek, kötü arzuları kırmak gibi.

Bu vazifeler de yukarıda gösterdiğimiz salâhiyetlerin korunmasından doğan mükellefiyetlerdir. Bu sebeple de insanlar Allah'a karşı vazifelerden, topluma, millete ve vatana karşı va-

zifelerden, aileye, anaya ve babaya ve çocuklarına karşı vazifelerinden sorumludurlar. Hak ve vazife iki mukaddes şeydir ki, bunlar olmadıkça din de, insanlık da olmaz. İnsanlığın ve dinin icaplarını ihlâl eden kimse hem dünyada hem ahirette sorumludur. Hak, vazife ve sorumluluk arasında birer sebep ve netice münasebeti vardır. İbadet bahsinde farz ve vacib, amel bahsinde vazife ve mükellefiyet aynı mânaya gelir. Kur'an-ı Kerim'de namazın ve zekâtın yanında, emir sahiplerine itaat, ahidini yerine getirmek, hak sahibinin hakkını eda emirleri bu vazifeleri bildirir.

L â y i k l i k

Yukarıki iki bahiste dinin dayandığı maslahatları ve ihtiyaçları, insan hak ve vazifelerini okurken bunların içinde şahsî haklar, topluma karşı vazifeler, dünyevî bir takım maslahatlar bulunduğunu görmüştük. İnsan faaliyetlerinin bu neveleri dünya işleridir. Dinî olmayan şeylere veya dünyevî olan işlere din adına karışmamaya lâyiklik denir. Peygamber: «Dünya işlerinizi siz daha iyi bilirsiniz» demiş ve kendisine, bazı işleri nasıl yapalım diye sordukları zaman «Bunları benden sormayınız. Müslümanlığı darlaştırırsınız» buyurmuştur. Diğer bir hadîste de: «Helâl belli, haram da bellidir. Bunların arasında şüpheli olanlar var. Harama götürecek şüpheli şeylerden sakınanlar dinini ve kendilerini korumuş olurlar; ancak bilmelidir ki, devletin koruduğu haklar ve sınırlar vardır. Allah'ın koruduğu sınır haram olanlardır. Şunu da bilmelidir ki, insanın kalbi düzelince işleri de düzelir, kalbi bozulunca bütün varlığı bozulur» buyurulmuştur. Bu hadîslerde dünya işleriyle din işlerinin ayrılığı açıklandığı gibi «İlim Müslümanın malıdır, onu nerede bulursa alır» hadîsi de ilim ve tefekkürde kayıtlarla bağlı olmadığımızı gösterir.

İslâm'da ilim ve tefekkür farzdır. Bir âlim, fizik ve kimya tecrübeleri yaparken, bunlar dinde var mı, yok mu diye düşünmez, çünkü bunlar din konusu değildir. Tarlayı gübreler, iyice sürersin, bir ağacı aşılırsın, at neslini ıslâh edersin, kimsenin başına, ayağına, sırtına giydiklerine, kadınların modalarına karışmazsın, bunlar dünya işleridir, din konuları değil, insanların ihtiyaçları, hakları ve menfaatleridir. Müslümanlık nikâhlan-

mayı emreder. Ama bunun ne şekilde yapılacağını zamanın ihtiyacı tâyin eder. Zamanla karı koca münasebetleri değişir, kadının da, erkeğin de haklarını zamana göre korumak gerektir. Adam öldürmek dinen en büyük yasaktır. Ama ölenin ailesinin hukukunu zamanın ihtiyacına göre korumak ve ona göre katilin cezasını tâyin etmek icabeder. Bir kimse hırsızlık yaptı, Allah bunun günahını çektirecektir, ancak onu zamana göre ve ibret verecek şekilde hükümetin cezalandırması ve bu gibilerin ıslahına çalışması gerektir. Bunlarda dahi devlete ait işlerle dine ait cihetler ayrılır.

Hız. Peygamber Mekke'deyken sırf din işleriyle meşguldü. Medine'ye geldikten bir müddet sonra bir hükümet kurmak icabetti. O zamanlarda kan gütme âdeti vardı. Bunu kaldırmak lâzımdı. Kısasın mahkeme kararıyla yapılması emredildi. Hırsızların eli kesilirdi. Zamanın ve belde örfünün bir hükme bağlanarak icrası emredildi. Çok geçmeden zamanın ihtiyaçları değişti, birisi hırsızlık etmişti, Hız. Ömer, bu adamın eli kesilirse muharebede kılıç tutamaz, dedi ve hırsızın elini kesme usulünü kaldırdı. Kısas usulünü de birtakım şartlara bağladı. Abbasî halifeleri taassuba saplandıkları sıralarda devleti idare edemediler. Sultanlar dünya işlerine, halifeler din işine bakmağa başladılar. Yavuz Selim tekrar sultanlığı halifelikle birleştirdi, lâkin taassubun arttığı görüldü. Din mümessili geçinenler her işe karışmağa başladılar. Medreselerde yalnız din ilmi okutuldu, diğerleri yasak edildi. Din yapacağımız diyenler dini bozdular. Bu sırada Batı memleketleri uyanmış, dünya işlerini din işlerinden ayırmışlardı. Onlardan ders alanlar Tanzimat devrinde maarif işlerini, adliye işlerini din işlerinden ayırdılar. Mühendishane, Tıp Fakülteleri kuruldu. Ceza mahkemeleri teşkil edildi. Nihayet Cumhuriyet devrinde nikâh ve miras meseleleri de hukuk mahkemelerine verildi. Medrese, mektep ikiliği kaldırıldı. Zamanın icaplarına uyuldu ve Hız. Ömer zamanında başlayan maslahata uyma yolu tutuldu. Fakat daha çok çalışmak ve uyanık hareket etmek gerektir. Dünya devletlerinin medeniyet seviyesine ulaşmak ve onlara üstünlük sağlamak hem dinî, hem millî vazifemizdir.

Bu kısa tarihçe de bize gösteriyor ki, din ve dünya işlerini iyice ayırmak lâzımdır. Din işleri iman ve ibadet, helâl ve ha-

ramlardır. Diğerleri dünya işleridir. Bunlar zorunlu olarak Peygamber zamanında beraber yürütülmüştü. Fakat zaruret kalınca maslahatın icabına uymak ve bunları birbirine karıştırmamak lâzımdır. Bu dinsizlik değil, Allah'ın hakkını Allah'a, insanın hakkını insana, hükümetin hakkını hükümete vermektir ki, lâyiklik budur. Bir zamanlar mübahalara, yiyip içmeye, giyme ve sıhata kadar müdahaleler yapılmıştır; pantolon, şapka veya fes giyme, boyunbağı, gömlek kullanma, bıyık, sakal kesme, kaşık çatal kullanma, masada ayrı ayrı kaptta yemek yeme, doktora gitme, dişini doldurma, kolonya sürme, ispirotoda yemek pişirme, denilmiştir. Halbuki bunlar dinî konular değil, herkesin şahsına ait şeylerdir. Müslüman âlimlerinin ittifakına göre, dinden olmayan bir şeyi dinden göstermek, dinî olan bir esası inkâr etmek kadar günâhtır. Meselâ, kahve, çay, veya tütün içmek hakkında dinde bir hüküm yoktur. Bunlar hakkında dinî bir hüküm vermek, meselâ, kolonya kullanması haramdır, demek; sarık sarmadan veya cüppe giymeden imam olunmaz demek dine müdahaledir (41). Gerçi zamanın ihtiyacına göre bazı hükümler değişir ama bu çeşit asılsız hükümler ihdas edilemez, zira din, şunun bunun elinde bir oyuncak değil, ilahî bir müessesedir. O, Allah tarafından tamamlanmıştır. İnsanlar ona dilediği gibi hükümler katamazlar.

D i n d e K o l a y l a ş t ı r m a v e G e n i ş l e t m e

Müslümanlığın en büyük önemi, genişletme ve kolaylaştır-

(41) Yahudilerde Tevrat'ın emirlerinden ziyade Telmud'un emirleri caridir. Telmud ise hahamlar tarafından yazılmıştır. Hıristiyanlarda dinî emirler ruhban heyetince verilir. İslâm'da ruhbanlık da, dinî sınıf olan hahamlık da yoktur. Tefekkür ve içtihad her âlim için serbesttir. Namazları herkes istediği yerde, tek başına veya cemaatle kılar. Her yer câmidir. Herkes imâm olabilir, istediği elbiseyi giyer. Yahudilerde namaz kılarlarken başı açık bırakmamak ve kayış bağlamak şarttır. Hıristiyanlarda papazların âyine mahsus elbise giymeleri ve beline kemer bağlamaları şarttır. Bunları yapmazsa ibadet olmaz. Bu gibi şeyler Müslümanlıkta yoktur. Hıristiyanların saç sakal kesmemeleri ve bir siyah biniş giymeleri kendilerini İsa'ya benzetmek içindir. İslâm'da ise taklidçilik ve körü körüne âdetlere bağlanmak yasaktır, çünkü Müslümanlık fıtrat dinidir, genişletici ve kolaylaştırıcıdır.

ma dini (din-i semha) oluşudur. Çünkü her zamana uyan, genel ve ebedî bir dinin müsaadeci ve genişletici olması zaruridir. Hz. Peygamber; «Ben geniş ve kolaylaştırıcı (müsamaha edici) bir din ile gönderildim» buyurmuştur. Kur'an-ı Kerim'de «Allah size darlık istemez, kolaylık ister» (bakara 185) ve «Allah sizin üzerinizde güçlük bulunmasını istemez» (Maide 6) ve «Dinde zorlama yoktur» (Bakara 256) ve «Biz seni bütün âlemlere rahmet olsun diye gönderdik» (Enbiya 107) buyurulmuştur. Bunlar tefekkür, vicdan hürriyeti, hoş görme ve ilâhî rahmet esaslarının delilleridir.

Kişi kendi inancına herkesin saygı göstermesini ister. Bu onun hakkıdır. Lâkin karşısındakinin de sahip olduğu aynı hakka riayet etmelidir, ki bu da onun vazifesidir. Bu müsamaha ediciliğin zıddına taassup denir ki Hz. Peygamber ömrü boyunca cahillerin ve puta tapanların taassubu ile mücadele etmiş, ondan sonra da Müslümanlar, yüzlerce yıl hacıların taassubu ile uğraşmak zorunda kalmışlardır. Bu taassup orta zamanlarda Müslümanların cahillerine geçmiş ve bunu birbirlerine karşı kullanmışlardır. Halbuki taassup ve vicdan hürriyetini tanımamak ahlâkı da bozar, halkda samimiyetsizlik ve riyakârlık doğurur, cemiyetin fertleri arasına sevgi ve kardeşlik yerine ayrılık ve düşmanlık getirir ve milletin ilerlemesine, memleketin yükselmesine engel olur.

Hz. Ali diyor ki: «Siz evlâdlarınızı kendi âdet ve terbiyenize bağlamayın, zira onlar sizin zamanınızdan başka bir zaman için yaratılmışlardır». Bu söz pek mühimdir. Zamana göre hazırlanmayı, maslahat ve ihtiyaçların icaplarına uymayı âmiridir. İşte dinde tolerans, ruhsat ve müsamaha budur.

Dinin bir ruhsat tarafı, bir de azimet tarafı vardır. Ruhsat, müsaadekârlıktır, kolaylaştırır, izin verir. Azimet ise dinin her emrini yerine getirmeğe kalbini bağlamak ve hiçbir müsaadeye bakmamaktır. Bu, dinin takva tarafını tutmaktır. Bu zahidlere ve dünya meşguliyetlerinden fariğ olanlara has bir hareket tarzıdır. Bütün dinî vazifeler, aileye bakmak, çocukları terbiye etmek, savaşa gitmek, zekât vermek gibi vazifeler tamamlandıktan sonra gelir. Çok defa ruhsat yolunu tutanlar hayatî farizalarını daha iyi yerine getirirler, diğer insanlara ve cemiyete faydalı olurlar. Azimet yolunu tutanlar ise kendi sevap hamulele-

rini arttırmağa çalışırlar. Din iki yolu da makbul sayar. Görülüyor ki din, insana zorluk veren ve her şeye müdahale eden bir taassup âleti değil, insana ünsiyet veren kolaylaştırıcı ve onu kemale götüren bir müessesedir.

A m e l î F a r z l a r

İslâm dininin farzları, yalnız fertleri Allah'a yaklaştıracak olan namaz, oruç gibi ibadetlerden ibaret değildir. Müslümanlığı asıl ayakta tutacak ve en büyük medeniyete ulaştıracak olan birtakım farzlar daha vardır ki bunlar, doğruluk, ilim tahsil etmek, çalışmak, aileye bakmak, vatani korumak, adaleti yerine getirmektir. Kur'an-ı Kerim'de nasıl namaz, zekât için buyruklar varsa bunlar için de aynı şekilde kesin buyruklar vardır. Bunlar da insanları Allah'a yaklaştırır, ruhî marazlardan kurtarır, vicdanları yükseltir, ferdi de cemiyeti de kemale götürür. Bu sebeple bunların her biri ayrı bir ibadettir. Mükellefler bunları yerine getirmediği takdirde hem Allah indinde, hem halk nazarında günahkâr ve sorumlu olurlar. Bu bakımdan daha büyük önemi haizdirler. Zira bunların her biri yalnız ilâhî değil aynı zamanda insanidir. Şahsımızı da, halkı da ilgilendirir. Allah, ibadete yapılan bir kusuru affeder, lâkin kul hakkı yerine getirilmedikçe affedilmez. Bütün Müslümanların bu farzları yerine getirmeleri hem Allah'a ibadet, hem şahsına ve cemiyete karşı borçdur. Çalışmayan insanın memlekete faydası olmaz. Sıhatsız bir insan, ilimsiz bir millet, adaletsiz bir memleket yaşayamaz. Doğruluk olmadıkça emniyet, emniyet olmadıkça refah olmaz. Bunlar olmadıkça da dinde maksad ve gaye kalmaz.

Şurasını söyleyelim ki amelî hükümlerde farz ve vacib aynı mânaya gelir ve bunların mukabili olan kerahat ve haram da bir mânada kullanılır. Bu hükümlerden farzı terketmek haram, haramı terketmek de farzdır; meselâ yalan söylemek haram, doğru söylemek ise farzdır. Sağlığı korumak farz, adam öldürmek haramdır.

Sihhat (sağlık ve sağlamlık) : Canı ve sağlamlığı korumak farzdır. Bu farzın önemini yukarıda, dinin dayandığı maslahatları incelerken görmüştük. Sağ ve sağlam olmak farzı, kişinin

yalnız kendine değil, ailesine, çocuklarına iyi bakması ve onların canlarını, sıhhatlarını korumasıdır. Evinin pisliklerini, komşularının sıhhatını bozacak bir halde bırakmayıp her şeyi sıhhi yapmak, sokakları kirletmemek, bulaşıcı hastalıklardan sakınmak, gizli hastalıkları meydana vurmamak ve hastalık vukuunda doktora müracaat etmek, hepsi bu emrin içindedir. Bu farzın zıddı olan sağlığı korumamak, intihar, katillik, çocuk düşürmek, kendini tehlikeye atmak ise haramdır. Dünyada Allah'ın binasını yıkmak, adam öldürmekten daha büyük günah yoktur. Bu gibi suçları hükümet cezalandırır. Fakat Allah'ın cezası pek şiddetlidir, bunun için bu gibi günahlara sebep olan hallerden kaçınmak lâzımdır. Müslümanlıkta öfkelenmek, büyülenmek, kibirlilik, kabadayılık, hak yemek, sınır geçmek gibi fenalıklar yasaktır. Kur'an-ı Kerim'de : «Kendinizi tehlikeye atmayın», «Allah'ın haram kıldığı, nefsi katleymeyin, kibirli olmayın, bilmediğimiz şeye karışmayın, hak yemeyin» (İsra 33-37) âyetleri bunların delilidir. Sağlığı korumak farzında ailenin ve çocukların nafakalarını temin etmek farzı da dahildir. Kişinin günlük nafakasını çıkarması, evlâtlarının, karısının, anasına babasına bakıyorsa onların karnını doyuracak nafakayı temin etmesi farzdır (42).

Bir gün Peygamberimize en hayırlı iş nedir diye sordular. «Anaya babaya bakmaktır» dedi. Soran adam benim anam babam yok deyince, «Çocuklarına iyi bak» buyurdu. Yine Peygamberimiz, «en hayırlınız, evlâdı ve ailesi için hayırlı olandır» de-

(42) «İnsan tabii olarak karnını doyurur, çocuklarına bakar, sıhhatını ister; bunların farz olmasında ne mâna var», gibi bir soru insanın zihnine gelebilir. Bunların farz olmasının mânası şudur ki, bir insan bu farzı yerine getirmediğiçe fazla ibadet için çalışmayı bırakamaz, yardıma gidemez. Çocuklarının yiyeceğini başkasına sadaka olarak veremez. Gündüzleri çalışmaya mecbur ise geceleri eğlenemez, sabaha kadar zikir ve dua edemez. Farz yerine gelmediğiçe nafileye gidilemez. Meselâ çocuklarını yatıracak odası, evinde yıkanacak hamamı, çocuklarını ve komşularını rahatsız etmiyecek helâsi ve yenecek kadar erzakı yok ise, insan zengin olsa da hacca gidemez. Sağlık ve nafaka farzı hac farzından önce gelir. Zira nafaka ve sıhhat şarttır. Şart olan farz yerine gelmediğiçe erkândan olan farz yerine gelmez. Bu sebeple önce hayati farzlar, sonra rükün olan farzlar, sonra vacib, sonra sünnet, sonra edeb ve fazilet aranır. Bu işlerin farz olmasında mâna budur.

miş; yetimler hakkında, «ben ve yetimlere bakanlar cennette beraberiz», buyurmuştur. Aileyi beslemenin, nafakanın ve yetime bakmanın farz olması bundandır.

Aile kurmak : Bir milletin yaşaması ve kuvvetlenmesi, aile hayatının kuvvetlenmesine ve nüfusunun çokluğuna bağlıdır. Aile ocağı kurmağa rağbet etmeyen ve nüfusu az olan milletler mahvolmaya mahkûmdur. Bu bakımdan aile kurmak vatan borcu ve millî vazifedir. Evlenme, insanı fenalıklardan da korur. Bir mefkûreye bağlar. İnsanlarda ebedileşmek, nesilden nesile kendini yaşatmak, temayülü vardır. Soyunu koruma, evlât sevgisi ve iki ruhun birleşmesi mukaddeslik duygusunun tezahürüdür. Bu bakımdan evlenme dînen kutsaldır. Hz. Peygamber, «nikâh benim sünnetimdir, benim sünnetimden kaçan benden değildir» demiş; Kur'an-ı Kerim'de zevce ve evlâd (Kurret ayn) göz bebeği diye tavsif ve karı koca birbirinin libasıdır, diye aile yekvüculuğu ifade edilmiştir. Bundan dolayı Hz. Peygamber karı koca ayrılığına nalet etmektedir. Aile cemiyet ızdıraplarını azaltır. Eşleri yeni bir saadete namzet kılar. Paygamber'in ifadesiyle, insanı bereketlendirir. Çocuk ailenin neşesi ve meyvasıdır. Bu sebeple çocuk yapmaktan sakınmak dînen yasaktır. Peygamber, «evleniniz ki çoğalınız, nüfusun çokluğu, Müslümanlığın galebesidir» buyurmuştur. Evlenmek için her memleketin kendine göre usulü vardır. Müslüman memleketlerinin bazısında evlenme çok serbesttir, bazılarında ise evlenme ve boşanma hâkimin hükmü ile yapılır. Bizde ise eskiden mahkemeden izinname almakla yetinilirdi. Şimdi, evlenme, boşanma, kanuna bağlıdır. Bu kanun dışında evlenmeler, dînen de muteber değildir. Bir adam, öfkelenip, ben seni boşadım derse, bu sözün hiç hükmü yoktur. İslâm'da kanuna itaat şart olduğu gibi, millet bu gibi hükümleri kaldırır, ihtiyaca ve maslahata göre usul ve nizam koyarsa, bu dinen de muteber olur. Gizli nikâhlarla birleşmeler dînen de memnudur. Yani din namına yapıldığı sanılan bu şey dînen hükümsüzdür. «Üçten dokuza» diye yapılan boşamanın da kıymeti yoktur. Zira kanun boşamayı erkeğin elinden almıştır. Nitekim Tunus ve Fas Müslümanlarında mahkeme kararı olmadan erkek karısını boşayamaz. Bunlar da Müslümanlığa dayanarak bu hükmü vermişlerdir. Peygamber zamanında Rükâne adındaki meşhur pehlivan karısını bir söz-

le üç defa boşanmış ve Peygamber'e meseleyi sormuştu, Peygamber, «bu üç talâk olmaz, evine, karının yanına dön» demişti. Hz. Ozman, böyle boşamalara karşı ceza olsun diye boşanmayı kabul etti. Binaenaleyh bu gün kanuna uymak lâzımdır. Ve kanun harici yapılan evlenme ve boşanmalar muteber değildir.

Yetime Bakmak : Kadının ve çocukların sıhhatını ve sağlamlığını korumak, aile reisine farz olduğu gibi, yetimlere bakmak da farzdır. Bu farz en yakın akrabaya düşer, onun takatı yoksa diğerine düşer. Onları kendi evlâdından ayırmıyacak ve malı varsa büyüyünceye kadar o malı koruyacak ve iyi bir surette işletecektir. Yetim hakkı en büyük haklardandır. Kur'an-ı Kerim'de «Erginlik çağına varıncaya kadar, yetimin malına daha iyi olacağı sağlanmadıkça yaklaşmayın» (En'am 153) ve «Yetimleri iyi yetiştirmek gereklidir, bir arada bulunursanız, onlar kardeşinizdir, Allah ifsad edenle islâh edeni bilir» (Bakara 220) buyurulmuştur. Bu âyetler yetime bakmanın ve onların hakkını korumanın dindeki yerini göstermektedir.

Ana babanın vazifeleri : Ana babanın çocuklarına karşı vazifeleri daha çocuk ana karnına düşmeden başlar. Tarla ve tohum ne kadar iyi olursa mahsul o kadar iyi ve kuvvetli olur. Birçok marazlar ve huylar anadan babadan evlâda geçer. Ana baba sıhhatli olunca, çocuk ömrü boyunca rahat eder. Alkolik adamın mahsulü ıstırap içinde yaşar. Ana karnında iken çocuğun bu haklarına riayet gerektir. Ananın çocuğunu belli müddet emzirmesi dinen vacib, babanın her ikisini beslemesi farzdır. Çocuğun süt emme müddeti bir yıldan az, iki buçuk yıldan fazla olamaz. Şu kadar ki doktorun bu gibi işlerde emrine uymak gerektir. Süt hakkı o kadar mühim bir şeydir ki, süt annelere ve süt kardeşlere birçok hususlarda hakikî kardeş ve anne muamelesi yapılır. Bir kadının herhangi bir çocuğu zaruret olmadıkça emzirmesi iyi birşey değildir. Ölüm tehlikesi karşısında emzirmesi farz olur. Evlâdların da anaya babaya karşı vazifeleri vardır. Onları beslemek, iyi giydirmek, iyi bakmak ve hasta olunca doktora götürmek, dinî emirlerin iktizasıdır.

Kisb, (çalışıp kazanma) : Kisb, çalışıp kazanma, nafakası

üzerinde olanların günlük rızkını helâlinden çıkarmadır. Allah insana bir takım kuvvetler vermiştir. Boş yere harcamak veya beden kuvvetlerini muattal bırakmak caiz değildir. Vakit nakittir. Vaktini faydasız geçirmek musibetin en büyüğüdür. Peygamberimiz, «dünya için hiç ölmeyecek gibi, âhîret için yarın ölecek gibi çalış» buyurmuştur. Bu yüzden tembellik ve boş oturma İslâm'da yasaktır. İnsan, namaz, oruç, zekât gibi farzları yerine getirmek için dahi çalışmakla mükellektir. Herkes kazancına bağlıdır» (Müddessir 38), «İnsan ne kadar çalışmadan memleket korunamaz. Sıhhat ve nafaka, savunma farzları da bu şarta bağlıdır. İşte kisbin farz, tembelliğin haram olmasının hikmetleri bunlardır. Kur'an-ı Kerim'de, «Herkes kazancına bağlıdır» (Müddessir 38), «İnsan ne kadar çalışırsa o kadar malik olur. Muhakkak ki sâyi görülecek ve sâyi-ne göre mukabele görecektir» (Necm 40) buyurulmuştur. Bu âyetlerde hem mülkiyet hakkının iktisaba dayandığı, hem de çalışmayla kazancın orantılı olduğu ve aynı zamanda ehil olanların mal sahibi olup, çalışmayanların her şeyden mahrum kalacakları belirtilmiştir. «Yere ancak ehil olanlar sahip olur». (Enbiya 105) âyeti bir memleketin mamur edilmesi ve korunması için çalışarak ona lâıyk olmanın önemini göstermektedir. Memlekette refahın, emniyetin ve saadetin artması bu farzı yerine getirmekle temin edilir. Bu bakımdan çalışmak herkesin boynuna borç olduğu kadar, millî, vatanî bir farizadır. Bir fakir evliyalık derecesine yükselse, fazilet sahibi bir zengin derecesine ulaşamaz. Çünkü zengin hem başkalarına, hem memleketine, hem milletine faydalı olur. Fakirin evliyalığı yalnız kendi paçasını kurtarmak içindir; marifet hem âlim, hem salih, hem zengin olmaktır. Cennetle tebşir edilen Sahabelerin büyüklerinin hepsi zengin idiler. Kur'an-ı Kerim'de mal ve servet «hayır» kelimesiyle ifade edilmektedir. Peygamberimiz, «salih adamın salih malı ne güzel şeydir», demiş (43); bununla beraber zenginliğin matlub olması, onu ihtiras haline getirmemek, büyülenmemek ve azıtmamak gibi şartlara bağlıdır. Yoksa doğru, çalışkan, faziletli fakirler bu gi-

(43) Bu hadiste «salih», iyi demek olmakla beraber salâhiyetli olmak, hakedilmiş demektir ki, malın, ancak iyi idare etmesini yerli yerince kullanmasını bilene yaraştığını ifade eder.

bi zenginlerden memleket ve millete daha hayırlıdır. Çalışmak farz olduğu için müslümanlıkta tufeyli yaşamak ve dilenmek memnudur. Çalıştığı halde kazanamamış olanlara yardım edilir. Bunları cemiyetler korur. Memleketin istiklâli çalışmakla ve servetle olduğu gibi, şahsın istiklâli de çalışması ve serveti iledir. İslâm'da çalışmanın ve kazanmanın hududu yoktur. Sıhhati bozmamak, vücudu dinlendirmek şartıyla. Hayvanları dahi çalıştırırken bu şartlara riayet lâzımdır.

Eğitim, Tahsil ve terbiye : Çocukları okutmak, dinini, dünyasını öğretmek, onları iyi terbiye etmek Müslümanlığın farzlarından. Bu kitabın baş tarafında «Deliller» bahsinde ilmin önemini ve aklın dinde birinci derecede delil olduğunu göstermiş, «İlk Farz : Allah'ı Bilme» bahsinde de her mümine ilim tahsilinin farz ve bu farza Müslümanlığın ne kadar değer verdiğini okumuştuk. Bunlar kişinin aklına ve kendine ait olan emirlerdir. Halbuki İslâm dini çocuklarımızı okutmağı ve iyi terbiye etmeyi de farz kılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de «Ey iman edenler, nefsinizi, evlât ve iyalinizi atesten koruyun» (Tahrir: 6) buyurulduğu gibi, Peygamberimiz de «~~bu~~ bir baba evlâdına iyi terbiye ve tahsilden daha makbul bir hediye veremez» demekle terbiye ve tahsilin her şeyden üstün olduğunu ifade etmiştir. Ana babanın çocuklarına ilk tahsili vermesi, farz-ı ayındır. Üst tarafını okutması farz-ı kifayedir. Evinde yetim evlâtlık varsa onları da aynı suretle okutmakla mükelleftir. Her Müslüman elinde bulunan emanete hakkiyle muamele edecektir. Çocukları kendi devrine göre değil gelecek zamana göre, yenilikleri anlayacak ve onlardan faydalanacak derecede okutacaktır. Çünkü bu mükellefiyet aynı zamanda vatana ve millete karşı vazifedir. Evlâtlar bizim olduğu kadar millet ve memleketindir. Vatanın ve milletin ne olduğunu, dinin ve uygarlığın ne olduğunu öğrenmezse millet yükselemez, memleket mamur olamaz, Müslümanlık ayaklar altında kalır. İyi tahsilin ve terbiyenin mânası budur. Çocuğu avutmak için ona küçük iken dahi yalan söylememelidir. Bunların akıllarını fikirlerini şaşırtacak hurafelerden sakınmak ve dimağı uyuşturacak maddelerden korunmak lâzımdır. Yanında edebe aykırı hareketlerde bulunmamalı, geçimsizlik ve dedikodulu şeylerden sakınmalı ve kendileri onlara örnek olmalıdır. Komşulara, öğ-

retmenlere, büyüklere saygı, kötü işlerden, fena sözlerden sakınmak, Allah'ı ve Allah'ın nimetlerini düşünmeğe küçük yaştan alıştırmak gerektir. Kur'an-ı Kerim'deki, «Ateşten koruyun» emrinin mânası budur. Fal bakmak, efsun yapmak, koyun, örümcek, geyik hikâyeleri, gulyabani gibi hikâyeler anlatılınca eski insanların ne kadar cahil olduğunu, aklın ve ilmin kabul etmediği şeylere kandıklarını ilâve etmelidir. Zihne iyi itiyatlar vermek lâzım. Küçük çocukları uyutmak için haşhaş vermek veya dökmek, çocuğun kişiliğini bozan şeylerdir.

Cihad, millî savunma : Cihad, vatanı ve milleti düşmana karşı savunmak, askerlik ve harp malzemesi hazırlamak gibi, kısımları içine alan bir tâbirdir. Kişinin kendini ıslah için nefsiyle uğraşması, cehalete, geri fikirliliğe, taassuba karşı ilmi ve medeniyeti koruması da cihaddır. Bunların birincisine millî savunma, ikincisine medenî savunma denir, her ikisi de farzdır. Lûgatta cihad, gücü yettiği kadar çalışmaktır ki, içtihad ve mücahede ile aynı mânadadır. Fakat cihadın asıl mânası vatan düşmanlarına karşı memleketi korumak için her araca baş vurarak savaşmak, ya gazi ya şehid oluncaya kadar dövüşmektir. Bu, farzların başıdır. Çünkü vatan olmadıkça ne Müslümanlık, ne şeref, namus, ne de can emniyeti kalır. Bunun için düşman memlekete saldırırsa yediden yetmişe kadar, erkek kadın herkese cihad farz olur. Herkes gönüllü olarak yola çıkar. Birliğine varır. Şu kadar ki bedeni ile cihada gide-miyen malı ile veya harp malzemesi hazırlamakla, kadınlar da elbise, çamaşır hazırlamak ve yaralıları tedavi etmekle mükellef olurlar. Cihadın şartları şunlardır: Askerlik öğrenmek, düşman silâhlarından üstün malzeme yapmak, her türlü korunma ve ikmal tedbirleri almak, kumandaya itaat etmektir. Kur'an-ı Kerim'de deniyor ki «Eğer onlar sizinle savaşırsa siz de onları vurunuz. Ey müminler, korunma tedbiri alınız, onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet hazırlayınız» ve «Siz mallarınızla ve nefsinizle cihad edin». Hz. Peygamber bir hadîsinde «Üzerinize komutan olanlara mutlak itaatla memursunuz» diyor. Yine Kur'an-ı Kerim'de «Eğer sizde azimli yüz asker bulunursa, iki yüze galib olur». Yine Peygamberimiz, «Bir saat düşman karşısında nöbet beklemek kadir gecesi Hacer-i es-

vedin dibinde bütün gece ibadetten hayırlıdır» demiştir. Bu âyet ve hadîsler savaşa gitmenin dinde ne kadar şerefli ve yüksek yeri olduğunu gösterir. Bundan dolayı savaş büyük ibadettir. Savaş için namaz, oruç terk olunur, bölünür fakat namaz için savaş terk olunmaz.

Askerlik : Talim ve terbiye ocağıdır. Bu ocakta askerlik sanatını öğrenmek, vazifeyi yürekte yapmak, kumandasız bir adım ileri bir adım geri atmamak, beylik eşyasını korumak, topçu topuna, süvari atına diğerleri makine ve silâhlarına bakmak, maiyetine iyi bakmak şarttır. Bu şartlara riayet edenler hiç bir zaman yenilmezler. Çünkü Allah'ın emri böyledir. Allah ehil olanların elinden yerini yurdunu almaz. Çalışanları mahrum etmez. Vatan, milletin anayurdu, mukaddes toprağıdır. Atalarımızın kaniyle kemiğıyle yoğrulmuştur. O tarihimizin sahifeleridir. Biz onunla var olduk, vücudumuzun her zerresi, her nefesi ondadır. Vatan bize atalarımızın, tarihimizin, Tanrımızın emanetidir. Ona yaşarış evlât olmak, onu imar etmek, onu sevmek, icabederse uğrunda ölmek şerefini korumak borcumuzdur.

Gazi olmak ve Şehit olmak Müslümanlıkta en büyük iki payedir. Kur'an-ı Kerim'de «Allah yolunda can verenlere ölüdür demeyiniz, hakikatte yaşayanlar onlardır», (Bakara 154) buyurulmuştur. Ölmek, yaşamak ve yaşatmak dünyayı ve âhîreti kazanmak içindir. Milleti kurtarmak için kendini feda etmek, kişinin ölmezliğe ulaşması, bütün milletin kalbinde yaşamasıdır. Çocukluktan beri cenneti ve Allah'a kavuşmağı gönlüne yerleştirmiş annelerin, «Oğlum seni bugün için doğurdum», sözünü kendilerine töre etmiş Türkler Allah uğrunda kan dökmenin, savaş meydanında savaşmanın en mukaddes bir vazife olduğunu yürekte duyarlar. «Ölürsem şehit, kalırsam gazi» düsturunun yaşadığı gönüle ölüm korkusu girmez, en büyük ünvan gazilik, en büyük derece şehitlik tir. Bunun için şehitler kanlı gömleğıyle gömülür, onu yıkamak istemez, zira Allah onu yıkamış, kefenlemiş ve namazını kılmıştır. Eğer şehitleri toplamak mümkün olursa dua için arkadaşları şehitlerin üzerine bir bayrak örtüp namaz kılar ve vatan toprağına gömerler.

Adalet : Doğruluk gütmek, herkesin hakkını yerine getirmek, hak üzere olmak, günahtan ve şüpheli şeylerden sakınmak, salâhiyetli olanın hak üzere doğruca hüküm vermesi ve bir işi fazla veya noksan etmeyerek ortasını ve uygununu yapması mânalarına gelir.

Adalet iki türlüdür. Biri aklın iyi bulduğu hiçbir zaman değişmeyecek ve bir cihetle kötü görülmiyecek olan şeyleri yerine getirmektir. Meselâ iyiliğe karşı iyilik, bir adamın üzerinden meşakkati kaldırmak, hayvana ve insana fazla yük yüklemek gibi. Diğerler dinin veya kanunun hükümlerini yerine getirmektir. Bunlar zamanla değişir. Meselâ hırsızın elini kesmek, dinden çıkanların malını müsadere etmek, zamanla harp esirlerini köle ve cariye edinmek veya satmak gibi şeyler, dinin hükmiyle kaldırılmıştır. Bunun birincisi mutlak adalettir ki, insanın aklından, vicdanından kopan emre uymaktır. İkincisi maslahata bağlı adalettir ki dinin emirlerinden ve cemiyetin kanun ve nizamlarından gelen emre uymaktır. Adaletin bu mânası mühimdir. İnsanların saadet içinde yaşaması gâyesini güder. Beşerî ilerleme adalet telâkkilerini genişlettiği için hükümler cemiyetin ihtiyacına ve adalet anlayışına göre kurulur. Hükümler maksatlara göredir. Maksat adalettir. Adalet hangi yolda ise tutulacak yol odur. Şüphe yok ki Peygamberler ve kitaplar gönderilmesinden maksat beşerin adalet içinde yaşamasıdır. Adalet, yaşama düzeninin temeli olan ilâhî bir kudsiliktir. Zamanla Peygamberlerin ve kitapların değişmesi de hükümlerin adalete uyması içindir. Peygamber bazan evvelce nazil olan bir âyeti bırakıp, o günün adaletine göre hüküm vermiştir. Dinin ruhu budur. Kur'an-ı Kerim'de adaletin yerleri ayrı ayrı gösterilmiştir.

Hükümde adalet hakkındaki âyet şudur : «İnsanlar arasında hükmettiğiniz zaman muhakkak adl ile hükmediniz» (Nisa 57) Söz'de adalet hakkında âyet şudur. Söylediğinizi adl ile söyleyin» (En'am 152) Şahitlikte adalet hakkında: Adl ile şahitlik ederek Allah için direliniz» (Bakara 282). Tartıda adalet hakkındaki âyet şudur : «Vezni adaletle tutunuz» (En'am 153) fiyatta adalet malı fahiş fiatla satmamak, ihtikar yapmamak, veresiye verince fiata zam etmemektir. Bir de kalbî adalet vardır. Buna ihsan denir. Bunun hakkındaki âyet şu-

dur: «Allah size adl ve ihsanı emreder» (Nahl 90). Bu âyet her cuma günü hutbede okunur. Bir de içtihadda adalet vardır ki bunun adı da, meşverettir. Bunun hakkındaki âyet, «İşleri aralarında şura ile görülür» (Şura 38) âyetidir.

Her memurun kanunlara göre iş görmesi ve hiçbir kimse- nin kanun dışında bir iş istememesi ve her işin ehline verilme- si ve bir işi veya vazifeyi üzerine alanın onu hakkiyle yerine ge- tirmesine sosyal adalet denir ki, bunun adı da emniyet ve ema- nettir. Emniyet kimsenin hakkının ihlâl edilmemesi, emanet ise, kişinin en ufak hakkının dahi yerine getirilmesidr. Kur'an-ı Kerim'de : «Allah size, emanetleri ehline vermenizi emredi- yor» (Nisa 57) buyurulmuştur. Emanet, güvenlik, emniyeti sağlamak demektir ki Müslümanlıkta buna çok önem veril- miştir. Peygamberimizin en büyük sıfatı (Emin) güvenilir adam olmasıdır. Peygambere ait eşyaya da mukaddes emanet- ler denir.

Emanet, çok zor, ince ve geniş bir konudur. Çünkü din Allah'ın emanetidir. Onu yaşatmak lâzımdır. Kur'an, ve ha- dîs Peygamberin emanetidir, onu anlamak gerektir. Böyle iken bazı adamlar Kur'an-ı tercüme etmeyi caiz görmüyorlar. Cami- ler bize emanettir. Onlara bakamıyoruz. Bu vatan bize ataları- mızın emanetidir, onu mamur edemiyoruz. Kadınlar birer emanet- tir, haklarını tanımıyoruz, çocuklar bize emanettir, okutmuyoruz. İyi yetiştirmiyoruz Hayvanlar, sürüler emanettir, beslemiyoruz, mal bize emanettir, vergisini saklıyoruz, tarla bize emanettir, hiz- metini yapmıyoruz, yollarımız, köprülerimiz emanettir bak- mıyoruz. Millî birlik en büyük emanettir, gizli gizli tarikatler güderek birliği ihlâl ediyoruz. Mal servet bize emanettir, gizlice dışarıya kaçırıyoruz. Ormanlar bize emanettir, onları baltalıyoruz, bahçeler parklar bize emanettir, onları çiğniyo- ruz. Emniyeti bozuyoruz, halbuki bu emanetleri korumak he- pimize farzdır. Farzları bırakıp menfaat peşinde koşuyoruz. Adalet emanet, müşavere, hukuku korumak, bunlar farzdır. Hiyanet, istibdad, yani meşveretsiz iş yapmak, ihtikâr, vere- siye olduğu için fiata zam, rüşvet vermek ve almak, vazifeyi kötüye kullanma, emniyeti ihlâl, hukuku ihlâl, hürriyeti ihlâl, bunların her biri Müslümanlıkta haramdır. Bunların herbiri adaleti ve emaneti ihlâldır. Adalet ve emniyet bütün milletçe

ve her zaman ve her yerde görülecek dinî farz, millî medenî vazife, kanunî mecburiyettir.

Doğruluk (İstikâmet), Müslümanlığın gayesi ve büyük farzdır. Hz. Peygamber, diyor ki : «Beni Hud suresi ihtiyarlatı. Çünkü bu surede, emrolunduğun gibi doğru ol, âyeti vardır». Bu söz Müslümanlıkta doğruluğa verilen önemi gösterir. Çünkü doğruluk, Allah'ın davet ettiği yoldur, Müslümanlığın gayesidir. Bundan dolayı Müslümanlığın bir adı da Sırat-ı Müstakim, hak yoludur.

Müslümanlığın özü, imanda tevhid, amelde doğruluktur. Tevhide götüren yol, ilim ve ibadettir. Doğruluğa götüren yol da adalet ve fazilettir. Kur'an-ı Kerim'de : «Rabbımız Allah deyip de doğruluğa sarılanlara artık korku ve keder yoktur bunlar ebedî olarak cennetliklerdir» (Secde 30) buyurulmuştur. Bu âyet Allah'ın birliğine inanıp doğruluktan ayrılmayanların saadetini bildiriyor. Bütün ibadetler, farzlar ve haramlar, insanı doğruluğa ve birliğe götürmek içindir. Doğruluğun neveleri vardır. Sözünde doğru olmak, dilini yalan yanlış söylemekten, kötü sözden, küfretmeden, çekiştirmeden, iftiradan, muzırlıktan, arkadan söz söylemek ve söz götürmekten korumaktır. Sözde doğruluğun zıddı yalancılıktır, doğru söylemek farzdır demek, yalan iftira, söz götürmek haramdır, demektir. İşte doğruluk, adalet, emanet farzlarını içine alır, hile yapmamak, sahtekârlık etmemek, süte su katmamak, çürük mal satmamak, sözünü ve ahdini yerine getirmektir. Müslümanlık bunları dinin farzları arasına almıştır. Peygamberimiz diyor ki, «Yalan söylemek, vadinden dönmek, ahdini bozmak, ve yalan şahitlik etmek münafıklıktır» bunlar hakkında ayrı ayrı âyetler vardır.

Bir ailenin küçük çocuğu veya bir hastası var, ona şifa olsun diye süt içirir, eğer süte kaymak altı karıştırılmış, su katılmış veya bozulmasın diye soda atılmış ise hastanın ölümüne sebep olur. İşte Müslümanlık bütün bu gibi kötülükleri men eder. Kalpte doğruluk, içi başka dışı başka olmamak, riya yapmamak, aldatmamak, aldanmamak, kimseyi kötü zannetmemek, hak ettiği şeyi almak gibi şeylerdir. Bir insan komşusuna gösteriş olsun diye fazla namaz kılırsa en büyük günahı işlemiş olur. Din riyayı bu derece men eder. Riya Allah için

yapılmayan ibadettir ki buna gizli şirk denir. Üç türlü doğruluğun Türklerdeki formülü, eline, beline, diline doğru ol sözüdür ki burada namusu korumak da doğruluk içine alınmıştır. Doğruluk mânasını anlatmak için Arapçada üç kelime vardır: İstikâmet, sadakat, hak. Hak kelimesi Allah, adalet, hukuk ve hakikat mânalarına geldiği gibi batıl olmayan, tahkik edilen, iyi idrak edilen şeylere, kazanılan mala, gerçek söze de denir ki bu mânalar hep muteberdir, Bu mânaları hep içine aldığından dolayı İslâm Dinine ve Kur'an'a «Hak» adı verilir. Sıdk ve sadakat kelimesi de gerçeğe uygun, doğru söz mânasındadır. Ancak sadakat iyi arkadaşlık, samimî dostluk ve muhabbet mânalarını da içine alır. Gerçek mânasıyla sıdk, yalan mukabilidir ve farzdır. İş ifade edince metanetli, sarsılmaz mânasındadır. Hz. Ebu Bekir'e bu mânada «Sıddîk» ünvanı verilmiştir. İstikâmet, sadakat ve hak tanımak, farz, sözünü tutmak, ahde vefa, vaadi ifa, yerine göre farz ve yerine göre fazilettir. Bunların mukabili yalandır. Yalanın neveleri vardır. Namusa iftira, en büyük günahdır. Fitne, fesat ve isyan uyanıdır. Peygamber bunun için «Fitne katillikten kötüdür» der. Nifak, ara bozmak, söz götürmek, dost görünüp düşmanlık yapmak, içi başka dışı başka olmaktır ki buna da münafıklık derler. Kur'an-ı Kerim bunları, kâfirlikten kötüdür, diye zemmeder. Birinin arkasından söz söylemek gıybetdir, bu da Kur'an-ı Kerim'de «Ölü kardeşinin etini yemek» (Hucurat 21) kadar kötü olarak tasvir edilmektedir.

Hz. Peygamber hayatında en ziyade münafıklardan zarar görmüştür. Kur'an-ı Kerim münafıkları kâfirlerden ziyade kınamaktadır. Bunlar el altından düşmanla birlik olur, casusluk eder, cahiller arasında hak tarafı görünür, dini ve milleti zemmeder, düşman fikirleri memlekete sokar, dini âlet ederek taassubu savunur. Servet toplamak için evlialık taslar, Müslümanları tefrikaya düşürür, cahillerin hoşuna gidecek batılları müdafaa eder, gizli cemiyet, gizli teşkilât, gizli tarikat kurar ve çocukları da yabancı memleketlerden para alarak memleketi içinden vurmağa çalışır. Kur'an-ı Kerim'in baş tarafındaki sahifelerde bunlar şöyle tasvir edilmektedir: «Bunlar Allah'a inandık derler, fakat inanmış değillerdir. Kalpleri kararmıştır. Kendilerine bu toprakta fesat karıştırmayın deyince, biz ıslah et-

mek isteriz derler, bunlar hidayeti, dalâlete satmışlardır, fakat kazançları kendilerine fayda vermeyecek ve kurtulamıyacaklardır» (Bakara 13).

İtaat : Uysallık, geniş yürekliliktir. Verilen emri yerine getirmek, büyüklere saygı, onların sözünden çıkmamak, kanunların ve hakların çemberinden dışarı çıkmamak, isyan çıkarmamak gibi. İtaat, adaletin ve memleket nizamının desteğidir. Girilmesi yasak edilen yerlere girmemek, hükümet ve belediye emrinden dışarı çıkmamak, dağlarda, kırlarda ağaçları ve bayırları korumak, bunlar memleketin ve milletin refah ve düzenini sağlar. Kur'an-ı Kerim'de : «Ey iman edenler, Allah'a ve resuluna ve aranızdan emir sahiplerine itaat ediniz». (Nisa 59) ve «Kendisinden başkasına tapmamanızı ve anaya babaya itaat ve iyilik etmenizi Rabbin sana kesin olarak emrediyor; hısımlarına, biçarelere, yolda kalmışlara, hakları olarak iyiliği eda et, ve malını israf ile dağıtma» (İsra 23) buyurulmuştur. Bu iki âyet, kimlere itaat etmenin farz olduğunu göstermektedir. Allah'a itaat, Allah'a inanmak ondan başkasına ibadet etmemek ve emirlerini yerine getirmektir. Peygambere itaat, onun yolundan gitmek, sünnetlerini yerine getirmek ve kendisine dua etmek (salâvat getirmek) tir. Emir sahiplerine itaat, hükümet kanunlarının hükümlerini yerine getirmektir. Meselâ nikâh kanunu çıktığı halde gizli nikâh yapmak, sevap yapayım derken günaha girmektir. Hem bu nikâh makbul değildir, hem de kanuna itaatsızlıktır. Kanuna itaatsızlık ise dinen haramdır. Emir sahiplerine itaatin en önemli olanı askerlikteki itaattır, zira buradaki en küçük bir itaatsızlık bazan çok fena neticeler verir. Anaya babaya itaat, onların hizmetini hoşça görmek, «öf» dememektir. Büyüklere itaat, öğretmenlere ve büyüklere saygı, akrabayı ziyaret ve fakirlere yardımdır. İtaatin zıddı âsilik ve gizli yapılan kışkırtma.. bunlar haramdır.

H a r a m l a r

İbadet farzlarından başka amelî farzlarımız bulunduğunu ve bu farzları teretmenin haram olduğunu dinen yasak olduğunu gördük. Binaenaleyh adam öldürmek, yalan söylemek, di-

nini ve dünyasını öğrenecek kadar okumamak, askerlikten kaçma, zulmetmek, günlük nafakasını çıkartacak kadar çalışmamak (tembellik) haramdır. Çünkü bunlar insanları felâkete götürür ve ekserisi insan hak ve hürriyetini ihlâl etmek ve Allah'ın emirlerine karşı durmaktır. Farzların terkinden veya zıddından ibaret olan bu haramlardan başka insan haklarını ihlâl ile başkasına ait malı zulüm ile, oyun ile almak veya çalmak veya namusunu çalmak, aklını ve iradesini bozacak sarhoş edici içkiler veya sıhhatini bozacak pis hayvanların etlerini yemek gibi dinde başlı başına haram kılınmış şeyler vardır ki bunlara (mefasid-i hamse) beş bozucu adı verilir. Bunlar içki, kumar, namus düşmanlığı, hırsızlık ve tefecilik-tir. Bunlar insan hayatını mahveden ve memleketin huzurunu bozan ve milletin haklarını ayak altına alan kötülüklerdir. Dinde özel olarak yasak edilmişlerdir. İslâm dinindeki bu farzlarla haramların bazıları Musa dininde on emir (evamir-i aşere) tabiri altında mevcuttur. Tevrat'ta, «Huzurumdan gayri Allah'ın olmasın, kendin için put ve suret yapmayasın, onlara secde ve ibadet etmeyesin, altı gün çalışıp yedinci günü iş işlemeyesin, anana babana hürmet edesin, katletmeyesin, zina etmeyesin sirkat etmeyesin, yalancı şahitlik etmeyesin komşunun hanesine tamah etmeyesin, bana bir mezbaha yapasın ve üzerinde koyunları ve sığırları kesesin» (Huruç, Bab 20) denilmektedir.

Burada gördüğümüz Cumartesi tatili ve mezbaha yapmak emirleri İslâm'da yoktur. Bunlara mukabil, içki, tefecilik, kumar, dolandırıcılık gibi haramlar, ilim tahsili, doğruluk, bütün milletlere karşı adalet gibi emirler vardır. Musa dininde bir kimse kızını cariye olarak satabilir. Pederini veya anasını döverse, söverse veya hırsızlık ederse, cezası ölümdür. Bir öküz, boynuzu ile adam öldürürse mutlaka recm olunur (yarıya kadar gömülür, taşlarla öldürülür), eti yenmez, öteden beri süstüğü bilinen bir öküz ise sahibi de katlolunur. Bir adam bir öküz veya bir koyun çalarsa yerine beş öküz veya dört koyun verecektir. Sihirbaz karıyı yaşatmayasın, toprağını altı sene ekip yedinci sene boş bırakacaksın, senede üç defa bana bayram edesin, toprağın ilk turfandalarını Rabb'in beytine getiresin, (Huruç 21-22-23). Hurucun bu bablarından sonra, sofraya nasıl yapılacak, mesken nasıl yapılacak, perdeler ne

kadar ortadan ve kaç ilikli olacak, bütün bunlar tafsil edilmektedir. Bu ahkâm tamamiyle Hıristiyanlıkta da vardır. Ancak hahamlar bir kısmını, rahibler çoğunu zamanla kaldırmışlardır. Müslümanlık ise bu gibi teferruata ve dünyaya ait işlere karışmaz. Aşağıda bildireceğimiz yasaklardan da anlaşılacağı üzere, yüzlerce emir ve nehiy yoktur.

İçki yasağı : Sarhoş edici içkiler haramdır. Kur'an-ı Kerim'de : «Ey iman edenler, muhakkak ki şarap, kumar, dikili putlar ve fal okları şeytan işi murdarlıklardır. Ondan sakını-
nız ki felâh bulasınız. Şeytan şarap ve kumar ile aranıza düşmanlık ve kin sokmak ve Allah'ın zikrinden, namazdan sizi saptırmak ister» (Maide 91) âyetinde şarabın rics olduğu, ve bu yasağın sebebi olarak da şarabın insanlar arasına düşmanlık ve kin sokup, onları Allah'ın emirlerinden saptırdığı bildiriliyor. Rics kötü iş ve murdarlık mânasına gelir ki sebep olduğu neticeler yüzünden dinen bu mahiyeti almıştır. Bundan da memnu olan işin sarhoşluk olduğu anlaşılır. Bu mânaya göre sarhoş eden herşey haram olmuş olur. Gerçi içkinin azı sarhoş etmez, ancak azını içmek çoğunu içmeye yol açtığı için bunların azı da çoğu da haram sayılmıştır. Kaide olarak kişinin aklını, iradesini bozan sarhoş edici şeyler ve esrar, kokain gibi uyuşturucu maddeler haramdır neticesine varılmıştır. Gerçekten içki sıhhati bozar. Kişinin ailesini ve çocuklarını ihmale sebep olur. İnsanı alkolik bir hale getirir. Bu halin evlâtlarına, terbiyeye olan fena tesiri herkesce malûmdur. Arpa suyu, darıdan yapılan boza, hurma veya üzüm şıraları, az pişirilmiş ve keskinleşmiş olsun memnu içkilerden değildirler. Peygamber zamanında nebiz denilen içki (44) çok içilirdi. Sahaberler de içerlerdi. Hattâ Ebu Hanife bunu mesele yapmış ve «Bunların içilmesinin helâl olduğu kabul edilmezse, Ashaba fasık demek ve dinde helâl olan bir şeye haram demek lâzım gelir ki bunu hiç bir Müslüman yapamaz» demiştir. Baldan,

(44) Nebiz, «kamusa göre» küpe veya fıçıya basılmış hurma ve üzüm şırasına denir. Baldan, arpadan, ve buğdaydan da yapılır. Sarhoş etsin etmesin hepsi nebizdir. Örfde üzüm nebizine şarap, hurma nebizine nebiz denilmektedir, diyorsa da fakihlerin çoğu bunun sarhoş edeninin haram olduğuna kaildir. Ebu Hanife'nin sözü sarhoş etmeyen nebize ait olsa gerektir.

incirden, elmadan, armuttan, buğday ve mısırdan karışık veya sade, pişirilmiş veya pişirilmemiş yapılan içkilerde de hüküm böyledir. İçkilerin haram olmasındaki sebep sarhoş etmesidir. Şarab'ın haram olmasıyla sarhoş eden içkilerin haram olmasında fark, şarabın Kur'an'la sabit, diğerlerinin içtihadla sabit olmalarıdır. Kıyas yapmayı ve içtihad etmeyi kabul etmeyen mezheblere göre haram olan şaraptır. Bize göre memnuiyetin sebebi sarhoşluktur, binaenaleyh her sarhoş eden dinen yasaktır.

Kumar : İnsanların oyun ile ellerinden malını almak (kumar) haramdır. Şarap hakkındaki âyette, kumarın aynı sebeple haram olduğu gösterilmiştir. Bu da insanların arasını bozar. Daima kavgaya sebep olur. Kazanan sâyi mukabili kazanmamış, ziyan eden de servetini elinden kaptırmış olacağından kumar iki taraflı fenalık doğurur. Araplarda eskiden birkaç kişi bir deve keser, oklarla kumar oynanır deve bir kişinin olurmuş. Bu da bir kumardır. Zarlarla veya kâğıtla para oyunu kumara girer. Dinlenmek veya eğlenmek için oynanan oyunlar kumar sayılmazsa da kumara yol açacak olanlardır. Sakınmak, diyanet icabıdır. İdman müsabakaları ve at yarışları için konulan ödül kumar sayılmaz. Bunlar askerliğe hazırlık idmanları sayılır, hükümetin nezareti altında donanma veya tayyare gibi menfaatler için yapılırsa dinen yasak değildir.

Riba ve tefecilik : İnsanların mallarını ellerinden bir ticaret veya sây karşılığı olmayarak tefecilik suretiyle veya bir ölçek buğdayı veresiye verip bir müddet sonra iki ölçek fazlasıyla almak (riba) dır. Bu fakirleri köleliğe götürür. Zenginleri azdırır. Onların elerinde sermayenin birikmesine sebep olur. Fakirin altından kalkamayacağı bir yük teşkil eder, bu ise zulmün en kötüsüdür. Kur'an-ı Kerim'de : «Riba yiyen kimseler, akıl hastalığından kalkamayacaklar, cin çarpmış gibi, büküleceklerdir. Bu onların, alım satım riba gibidir, demelerinden ileri gelir. Halbuki Allah alım satımı helâl, ribayı haram kılmıştır» (Bakara 275). Diğer bir âyette «ribayı iki katlı olarak yemeyiniz», buyurulmuştur.

Ticaret ve sanayi, ziraat ve emlak işleri için sermayeler bir-

leşir. Bir banka veya şirket açılırsa, hisse sahiplerine kazanç vermek ve iş sahiplerinin bunlardan faydalanması faiz değildir. Hükümete ait bankaların, yetimlere ait sandıkların ve vakfa ait paraların faizleri de riba değildir.

Peygamber zamanında Araplar bir ölçek buğdayı iki ölçüğe veresiye verir, kısa bir müddet için verdikleri parayı iki misli almayı şart koşarlardı. Eski cahiliyet devrinden sürüp gelen faizlerin birike birike fakirleri nefes alamıyacak bir baskı altına düşürdüğünü gören Hz. Peygamber, veda haccındaki nutkunda bu faizleri kaldırmış, herkes, borcunun aslını ödeyecektir. Ben akrabamdan olanların alacaklı oldukları faizleri affettim, diğer alacaklılar da affetsinler, buyurmuştur. Bu yasak Peygamberliğin 23 üncü yılında olmuş en son yasaktır. Demek ki faiz, tefecilik gibi, bir ölçek buğdaya veya hurmaya birbuçuk iki misli almak gibi fakirleri ezecek ve köle haline getirecek, ticaret hayatını sarsacak bir şey olduğu için yasak edilmiştir. Bu sebep bulunmayan yerde aynı hüküm cari olmaz. Bankaya yatırılan veya oradan çekilen paralar, alıcıya da, vericiye de, memlekete de faydalı olursa maslahata ve ihtiyaca binaen hüküm değişir. Bir işin tarihini, sebebini ve mahiyetini bilmedikçe hakkında hüküm verilemez. Bütün kitaplar, vakıf paranın ve yetim parasının faizine cevaz vermişlerdir. Çünkü maslahat ve fayda var, zarar ve fenalık yok. Sebep kalkınca hüküm de kalkar.

Hız. Peygamber hacca gideceği zaman kurbanlarını önce göndermiş, ve develerin üzerlerini bıçakla çizerek kanlarını muayyen yerlere sürmüştü. Sonraları, İmam-ı Azam Ebu Hanife hayvanları yaralayıp kanını üzerine sürmek günahtır hükmünü verdiği zaman kendisine sordular, bunu Peygamber yapmıştı, dediler. Evet, dedi, o zaman Araplar develerin Mekte etrafında otlamalarına müsaade etmezler, çalarlar, bu işareti görünce onun kurbanlık olduğunu anlar ve onlara ilişmezlerdi. Şimdi ise böyle bir sebep yoktur. Binaenaleyh sebep kalkınca asla bakılır. Aslında bu iş hayvana ezadır. Eza ise harama yakın bir kerahattir, cevabını verdi. Ve bu hükmü ulema ittifakla kabul etti. İşte Müslümanlıkta her işte böyle sebep ve maslahata bakılır. Eğer riba insanı mahve sürüklüyorsa şüphesiz haramdır. Eğer banka muamelesi gibi hayra götü-

rürse faydalıdır. Yasak değildir. Bankaya para yatıranlara kurra ile ikramiye verilir, bunun kimseye zararı olmadığı için bunu da aynı sebebe binaen kumar saymak doğru değildir.

Çalmak, hırsızlık etmek : Kişinin bir mala sahip olması bir hak mukabilidir. Başkasına ait bir hakkı almak, çalmak, gasıp, zulüm, rüşvet ve ödevini kötüye kullanma olur ki bunlar haramdır. Yahudi dininde hırsızlık edeni öldürürler. Cahiliyet devrinde ise elini keserlerdi. Peygamber zamanında da bu usul bir aralık tatbik edildi, fakat Hz. Ömer devrinde gerek harp ve gerek çalışmak için el lâzımdır, Allah'ın verdiği bir uzvu bir suç karşılığında yok etmektense cezayı başka türlü ve nefsini ıslah edecek şekilde yapmak uygundur, dendi ve zamanın icabına göre bu suçlara cezalar tertib edildi. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de hırsızlığın haram olduğu bildirilen âyette : «Hırsızlığı ve zulmü yaptıktan sonra pişman olup halini ıslah edenlerin tevbesini Allah kabul eder, zira Allah, bağışlayıcı ve merhamet edicidir» (Maide 39) buyurulmuştur. Hırsızlığın haram olmasının diğer sebepleri de vardır. Zira bu hal başkasını zararlandırmak ve tembelleğe alıştırmak ve haksız kazanmak gibi kötülüklerinden başka, ölüme, ve ammenin emniyetini bozmaya sebep olur. Bu sebeple hırsızlığın dereceleri vardır. En kötüsü, amme emniyetini bozan ve ölüme sebep olanlardır. Yankesicilik, yolkesicilik ve silâhlı baskın bunlardandır. Kapalı yerde olan eşyayı çalmak, açıkta olan eşyayı çalmaktan kötüdür. Çünkü birincisinde meskene tecavüz ve emniyeti bozmak suçları da vardır, fakat Müslümanlığın asıl amacı kişinin, açıkta bulunan mallara sahipsiz de olsa, el uzatmaması, memleketin esenlik ve güvenlik içinde yaşamasıdır.

İnsanlara, Allah'a ve âhirete inanmanın ve dinin lüzumu en ziyade böyle yerlerde belli olur. Kanun hırsız tutar ve cezalandırır, fakat hırsızlığı kökünden kesen, Allah'ın her şeyi gördüğü ve bildiği inancıdır. Bu inanç olmadıkça bağda, dağda ve gece karanlığında insanları fenalıklardan men edecek bir kuvvet kalmaz. Hiç kimsenin görmeyeceği yerlerde esenlik ve güven bulunması en yüksek medeniyet derecesidir. Müslümanlığın gayesi de budur.

Fuhuş (Irz düşmanlığı) : Mal çalmak ne kadar günah ise namus çalmak ondan daha büyük günahdır. Türkçede, oynaslık veya namussuzluk denilen bu fenalığa Arapçada (zina) denir. Her cuma hutbesinde okunan adalet âyetinde: «Allah fuhuştan, kötülükten, ve isyandan sizi nehyeder» buyurulduğu gibi, diğer bir âyette de «Gizli ve âşikâr fuhuşlara yaklaşmayın, zinaya yaklaşmayın, o utanmazlık ve kötü bir yoldur» (En'am 151) buyurulmuştur.

Fuhuş, ırzını satmak ve ırz düşmanlığı etmek demektir. Fasık, her türlü fenalığı kabul eden kimse, facir ve fücür ise, Allah göstermesin, akraba arasındaki ırz düşmanlığı demektir. Türkçede bu fenalığı ifade edecek kelimenin bulunmaması, Türklerde bu halin bulunmadığını gösterir. Fuhuş yolunda vakit geçirmeğe sefahat denir ki, haddinden aşırı eğlence düşkünlüğü de bu sebeple iyi birşey değildir, fenalığa yol açar. Sefahatin bir de para yedirmek şekli vardır. Bunlar aynı zamanda israf olduğu gibi insanları memleket için çalışmak ve vaktini iyiye sarfetmekten de alıkor.

Pis ve yırtıcı hayvanların etini yemek : Müslümanlıkta insan aklını ve iradesini sarsan sarhoş edici içkiler haram olduğu gibi, sıhhatını bozan pis yiyecekler de yasaktır. Kesilmesine yetişilememiş, ölmüş ve bulaşıcı hastalıklarla hastalanmış veremli ve mikroplı hayvanların, leş yiyen yırtıcı ve vahşi hayvanların, domuz, sıçan ve köpek gibi pislik yiyen hayvanların etini yemek, pis suları, kan ve zehiri içmek haramdır. Bu yasağın gayesi insan sıhhatini korumaktır. Meğer insan aç kalır, başka yiyecek bulamazsa sıhhatini korumak için bunlardan yeyip içebilir. Çünkü zaruretler, memnu olanları mübah kılar. Bu esasa göre at, eşek ve katır eti yenirse de, bunlar insanların zarurî ihtiyaçlarına lâzım olduğu için, etlerini yemek mekruhtur. Sürü halinde gezen hergelenin, deve, sığır ve geyik nevinin, yabani eşeğin eti yenir. Yırtıcı olmayan ve pislik yemeyen kuşlar, meselâ buğday kargası, pislik yemediği için eti yenir. Tavuk eğer pislikte dolaşırsa, bir hafta kapatıp temiz beslendikten sonra yenir. Deniz ve akarsu pis olmadığı için, canavarlarından maada balık neveleri, hastalıktan ölmemişse etleri yenir.

Kur'an-ı Kerim'de yenmesi haram olanlar şu âyetlerle gösterilmiştir: «Size ölmüş hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanmış olan, boğularak, vurularak, yuvarlanarak, süsülerek ve canavar tarafından parçalanarak kesilmesine yetişilmeden ölmüş olan ve dikili putlar için kesilen, fal oklariyle paylaşılan şeyler haram kılınmıştır. Bunlar sizin için fısk (hak yolundan çıkmak) dır. Her kim açlıktan bunalacak derecede çaresiz kalmışsa, günaha meyletmeksizin bunları yiyebilir. Allah bağışlayıcı ve merhametlidir. Pak olanların hepsi size helâl kılınmıştır. Allah'ın size öğrettiği usul ile alıştırdığımız hayvanların tuttuklarını da yeyin ve üzerine Allah'ın adını anın, paklıktan ve doğruluktan ayrılmayın» (Maidede 3-4).

Bu âyette dikili putlar için kesilen kurbanların ve bir nevi kumar olan oklarla paylaşılmış etlerin ve Allah adı zikredilmeden kesilen hayvanların etinin yenilmediği de ilâve edilmektedir ki, kitabî olan Hıristiyan ve Yahudilerin kestiği yenir demektir. Köpek ve atmaca gibi av hayvanlarının tuttuklarının yenildiği de açıklanmakta ve eti yenilecek hayvanların usulü dairesinde kesilmesine işaret edilmektedir. Burada pak ve iyi olan herşeyin yenileceğini ifade eden genel emirle, pis olanların yenilmesi haram olduğunu gösteren ifade önemlidir. Bunlar aynı zamanda haram ve helâlin ölçüsüdür. Zararlı olan hayvanların fenalıklarını önlemek için vurulmaları vacip, eti yenmeyen hayvanların derilerinden faydalanmak için avlanmaları caizdir. Yavrulama zamanında hayvan avlamak dinen yasaktır.

Nezir, Vasiyet Vakıf

Bir insan, hastam iyi olursa veya şu işim böyle olursa Allah'a bir kurban ve iki rekât namaz borcum olsun, derse buna adak (nezir) denir ve yerine getirmek vaciptir. Nezir, kurbandan, namaz, oruç gibi ibadet nevinden olan şeylerle yapılır. Horoz adak olmaz, bir türbeye veya camiye adak olmaz. Adak yalnız Allah'a yapılır.

Zenginlerin yaşları ilerledikçe hayra vasiyet etmeleri de sünnettir. Buna vacib diyenler de vardır. Hastalığı artmış veya zor altında yapmış olanların vasiyetleri makbul değildir.

Çeşme, yol gibi hayır işlerine, camilerin tamirine, fakirlerin bakımına mahsus olmak üzere, zenginlerin, malından bir kısmını tahsis etmesine de vakıf denir. Vakıf, Müslümanlığın, sevabı devam eden en iyi bir müessesesidir.

²⁹ D a n ı Ő m a, Y a r d ı m l a Ő m a v e B i r l e Ő m e

Müslümanlıkta malını israf etmek ve faydasız yere harcamak haramdır. Böyle iken servetinden bir hisseyi muhtaç olanlara vermek farzdır. Hem de en büyük ibadetlerdendir. Sadaka vermenin vacip ve fazilet olanları da vardır. Dilencilik ise haramdır. Çalışmak kudretinde olanlara sadaka verilmez, bir bakımdan fakirlere sadaka vermek onları tembelliğe alıştırmak ve insan şeref ve haysiyetini ayaklar altına almaktır.

Bir bakımdan da gerçekten malül ve muhtaç olanları ve insan hayatını ve sağlığını korumak gibi bir vazifedir. Hem mahzurları bertaraf edecek hem de maslahata ve ihtiyaca uyacak olan yol, yardımlaşmanın bir dayanışma şeklinde olmasıdır. İslâmda zekât, hükümete verilmesi gerekli, hak mukabili bir vazife iken, zekâtın bir kısmının fakirleri kaldırmak işine tahsisinde hikmet budur. Bundan dolayı hakikî sadaka, ehline bir sermaye verip onu işgörür hale getirmektir. Bu suretle bir insanın diğer bir insanı faaliyete geçirmesine ve onun faaliyetinden faydalanmasına (tesanüd) dayanışma denir. Bizim sıhhatımız, vatandaşımızın sıhhatına, düşüncemiz diğerlerinin düşüncelerine, refah ve servetimiz, cemiyetin refah ve servetine bağlıdır. Diğerlerinin ve cemiyetin refahını arttırdıkça refahımız artar. Demek ki bizimle beraber yaşayanların mesut olmalarını ve onların hayat ve cemiyetten faydalanmalarını temin etmek borcumuzdur. Zenginlerin servetinden fakirlere hisse ayrılmasına dair olan Kur'an-ı Kerim'deki : «Onların mallarında, fakir ve mahrum olanların belli bir hakları vardır» âyetinden sonra «Zenginlerinizin malî tahakkümü mevcut olmasın diye» buyurulması, zekâtın meşru olmasındaki hikmeti göstermektedir. Sây ile sermayenin mücadelesinden çıkan, zenginlerle, amele arasındaki mücadeleyi önleyecek yol budur.

Bundan başka Kur'an-ı Kerim'de : «Hayır yolunda birbi-

rinizle yardımlaşınız» buyurulmuştur ki, yardım cemiyetleri kurulması, iş bulamayanların faaliyete getirilmesi ve memlekette sermayeleri birleştirerek büyük işler başarılması kadar dinen makbul bir hareket olmaz. İnsanlığa huzur ve saadet getirecek, fertler ve cemiyetler arasında sevgi ve saygı uyandıracak yol bu olduğu içindir ki, Müslümanlık birleşmek, yardımlaşmak emrini vermiş ve zekât usulünü bu gaye için kurmuştur. Peygamber, Medineye hicret ettiği zaman Ensar ile Muhacirin arasında kardeşlik kurmuş ve Medineli Müslümanlar, mallarının yarısını göçmen Müslümanlara vermiştir ki tarihte bu dayanışma ve yardımlaşmanın eşi gösterilemez. Yine o günlerde Hz. Peygamber, Müslüman olmayan kabîleler ve Yahudilerle dayanışma temeli üzerine bir anlaşma imzalamıştı, Peygamber'in : «Allah'ın eli cemaatledir» ve «Birbiriyle kardeş olmakta ve dayanışmada Müslümanlar bir vücut gibidirler, bir uzvu hastalanınca bütün ceset muztarip olur» sözleriyle ve Kur'an-ı ve Kerim'in: «Bütün müminler kardeşler, iki kardeşin arasını düzeltin» (hucurat 10) âyeti bu gerçeği ifade eder. Hz. Peygamber'den sonra İslâm'da birçok hayır müesseseleri ve vakıflar yapılmıştır. Bu vakıflar içinde fakirhane, hastahane gibileri bulunduğu gibi, işçilere sermaye vermek, tezgâh ve avadanlık almak gibileri de vardır.

Görülüyor ki yardımlaşma ve dayanışma İslâm'da iktisadî bir esastır. Zengin, bu kaideye riayet eder, fakirin muhabbetini çeker, fakir bu hakkı gözetir ve zengine hücumu düşünmez, bundan karşılıklı hayırhahlık hisleri kuvvetlenir. İslâm kardeşliği sözde kalmayıp fiile çıkmış olur. Birlik, mefkûre birliği, yolu açılır, terakki ve tekâmül merhaleleri elde edilir, itaat, sevgi, fedakârlık duygularının inkişafı, ferdin hayatını cemiyetin hayatına, şahsî menfaati amme menfaatına bağlamak ve gayreti yardımlaşma ve dayanışma esasının şümülü içindedir.

Birlik ise bir milletin en büyük kuvvetidir. Esasen millet, fikirde birlik, dilekte birlik, duyguda birlik güdenlere verilen addır. Bilhassa dinde mezheplere ayrılmamak, bir yol, bir gaye gütmek Müslümanlığı yükselten en büyük âmildir ki gizli tarikatlar kurup milleti birbirinden ayıran menfaat güdücülerin yaptıkları cahilliklerin en kötüsü budur. Kur'an-ı Kerim'-

de : «Hepiniz Allah'ın birleştirici yoluna sıkıca sarılın, birbirinizden ayrılıp fıkra fıkra olmayın» (Ali İmran 103) ve «Onlar ki dinlerini tefrikaya düşürüp fırka fırka oldular, senin onlarla ilgin yok» (En'am 160) ve «O Müslümanlar ihtiyaç içinde olsalar bile başkalarını kendilerine tercih ederler» (Haşr 9) buyurulmuştur.

C a m i v e C e m a a t

İslâm'da fikirde ve gayede dayanışmaya, kişiye topluluk içinde kendi varlığını duyurmaya, birbiriyle yardımlaşmaya ve birbirini sevmeye âmil olan başlıca ibadetimiz cemaat ve cuma, toplu ibadet yeri de cami'dir. Cemaatle namaz Allah karşısında birliği, imama uymak, hep birlikte itaatli hareketi ifade eder ki, cemaatin şeâir-i İslâm'dan olmasının mânası bu birlik ve beraberliği içine almasındandır. Vakit namazlarını cemaatle kılmanın vacibe yakın bir sünnet olmasında ve cuma namazının cemaatle kılınmasının farz olmasındaki hikmet budur. Peygamberimiz, Medine'ye göç edince, orada, cemaatle namaz kılmak için bir mescit yaptırmış, bundan sonra İslâm'da cami yaptırmak sünnet olmuştur.

Önceleri dört duvardan ibaret olan caminin plâni ve iç kısımları gelişmiş, tavanı kubbeli ve tezyinatlı, duvarları güzel yazı ve çinilerle süslü bugünkü şeklini bulmuştur. İmamın cemaatla namaz kıldırırken durması için mihrap, Cuma günleri hutbenin okunması için minber, vaaz ve nasihat edenin oturması için vaiz kürsüsü gibi kısımlar yapılmıştır. Büyük camilerde imam namaz kıldırırken, ezanı okuyacak ve aradaki duaları yapacak müezzinler için de müezzin mahfeli denilen kısım yapılmıştır. Bu mahfelin altında parmaklık ile sarılmış yere maksure denir. Caminin esas kısmına harem dairesi, dışına son cemaat yeri, yanlarında bulunan kısımlara sağ ve sol cenahlar adı verilir. Emeviler zamanında Mısır'da ve Şam'da camilerin yanına bir de minare yapılmış, Selçuklulardan sonra bu minareler, ikişer şerefeli ve çok zarif şekilde yapılmış ve camiler muazzam âbideler haline girmiştir. Peygamber, hayatında namazını mümkün olduğu kadar cemaatle kılmış, orada halka vaaz ve nasihatlerde bulunmuştur. Orası aynı za-

manda bir meşveret ve bir ilim yeri, fakirlerin halini anlama ve yardımlaşma yeri idi. Bugün de camide herkes birbirinin halinden haberdar olur, yardımlaşılır, zengin fakir, genç ihtiyar, herkes, tek bir Tanrı önünde eğilir. Tanrı indinde bütün insanların bir olduğu, zenginliğin, kuvvetin kimseyi kurtaramıyacağı, hele gururun mânasızlığı anlaşılır. Hergün toplu olarak ve bir nizamda namaz kılan bir Müslüman, gururu atar, tevazua, intizam ve itaata alışır.

E z a n v e K a m e t

Her farz namazda ezan okumak ve kamet almak sünnettir. Minarede okunan ezan o çevre için kâfidir. Cuma namazı kılınırken iç ezanı okunması Hz. Osman zamanında başlamış ve sünnet olmuştur. Bayram namazlarında ezan okunmaz, ezanın iyi sesli olanlar tarafından halkın kalbini cezbedecek şekilde okunması gerektir. Ezanın Türkçe ve Arapça okunması cemaatin anlayışına ve dileğine bağlıdır. Minarelerde yatsı zamanlarında salât ve selâm okunması, Mısır'da Salâhaddin Eyyubî zamanında başlamıştır (45).

Kamet, farz namazına kalkılırken getirilir. Cemaate işittirecek kadar sesle ve süratle okunur. Kaza namazlarında ezan ve kamet getirmek de sünnettir. Ezanı abdest almadan okumak caizdir. Büyücek çocuklar da okuyabilir, lâkin kamet abdestsiz alınmaz.

C u m a N a m a z ı v e H u t b e

Müslümanlıkta dinî önemi olduğu kadar ahlâkî ve sosyal faydaları bulunan bir namaz vardır ki haftada bir defa Müslümanları bir araya toplar, Kur'an ve nasihat dinlemeye, hep birden ibadet ve dua etmeye vesile olur. Müslümanlar, mem-

(45) Memleketimizde bazı yerlerde geceleri salât ve selâm alınır. İyi sesliler tarafından ve mânası anlaşılarak okununca iyi oluyor. Lâkin (esselâtu vessalâmu aleyk. Ya Allah Ya Mevla) şeklinde yanlış okunursa günah olur. Hem de büyük günah. Böyle bir günaha düşmemek için Arapçasını anlayamayanlar daima Türkçe okumalı veya hiç okumamalıdır.

leketin çalışma ve ilerleme faaliyeti hakkında burada fikirler alırlar. Yeni hamleler yapmak ve birbiriyle yardımlaşma duygularını kuvvetlendirirler. Uzaktan yakından gelirler, burada gönül birliği, iman birliği duyar, kardeşlik ve birbirine bağlılık hislerini yenilerler. Bunun için burada nutuk verecek zatın yalnız din ilimlerini bilmesi yetmez, o günün ihtiyaçlarını, fikir hareketlerini ve o hafta içinde bilinmesi gerekli çalışmalarını kavrayacak ve ona göre cemaate öğüt verecektir. Eğer orman yangınları çıkacak bir zamansa halkın dikkatini o tarafa çevirecek ve böyle bir felâketi önlemek için tedbirler söyleyecek, ağaç ekimi zamanı ise bunun faydalarından, eğer bulaşıcı hastalık varsa onun çarelerinden, eğer savunma tedbirleri alınacaksa vatanın ve milletin savunmasından, eğer ihtikâr temayülü görünüyorsa bunun zararlarından bahsedecek, siyasete karışmamak üzere haftanın önemli işlerine göre hutbeyi hazırlayacaktır. Cumanın ve hutbenin hikmeti budur. Bu esastan hareketle cumanın önemini, şartlarını ve mânasını kolayca kavrayabiliriz.

Cuma : topluluk demektir; Cemaatle kılınır, herkese farzdır, iki rekâttır, öğle vaktinde kılınır, imam namazı yüksek sesle kıldırır. Cuma kılınca da o günün öğle namazı kılınmaz. Herkes hutbe okunurken dikkatle dinler, bu sırada konuşmak günah, namaz kılmak dahi yasaktır. Hutbeyi dikkatle dinleme cumanın şartıdır. Bu sebeple hutbenin cemaatin anlayacağı dilde verilmesi zaruridir. Aksi takdirde hutbe yerini bulmaz. İmam okuduğu hutbenin mânasını anlamazsa böylelerinin hatip olması caiz değildir. (46). Hutbenin vaaz denecek kadar uzun olması şarttır, cemaatı usandıracak kadar uzun olması ise mekruhtur. Cuma vakti girince dört rekât sünnet kılınır, hatip minbere çıkıp oturur, ezan okunur, hatib iki hutbe okur. Birincisinde halka vaaz eder, ikincisinde millete dua eder, hutbeyi bitirince dünya işi yapmadan ve söz söyle-

(46) Muteber bir fetva kitabı olan «Ali Efendi Fetavası»nda : «Bir camide hatip olan kimse okuduğu hutbenin mânasını bilmezse hatipliğe lâyık olur mu? Elcevap, olmaz» denilmektedir. Hutbe, cemaatin anlaması ve faydalanması içindir. Hatip Arapça bilmediği halde Arapça hutbe okursa ve cemaatten en az üçkişi hatibin dilinden anlamazsa hutbe yerini bulmaz. Bu meseleler her kitapta vardır.

meden mihraba geçer ve iki rekât, sesle namaz kıldırır (47). Namazdan sonra 4 rekât sünnet kılınır, dua bitince herkes dağılır.

Peygamberimiz Cumanın farzından önce dört, farzdan sonra dört rekât sünneti evinde kılardı. Biz ise farzı kıldığımız yeri değiştirerek yine camide kılıyoruz. Fazla olarak bir ihtiyat tedbiri olmak üzere dört rekât üzerimize farz olan öğle namazı niyetiyle ve vaktin sünneti diye daha iki rekât kılarız. Bunlara nafîle namaz denir. Doğrusu, bunlar yerine kılınmamış namazları kazaya niyet etmek veya farzı kıldıktan sonra dağılıp sünneti evde kılmaktır. Zira Kur'an-ı Kerim'de : «Ey iman edenler! Cuma günü namaz için nida edilince hemen Allah'ı zikre gidin ve alışverişi bırakın. Zikre gitmek, eğer bilirseniz, size daha hayırlıdır. Namaz kılınıldıktan sonra yeryüzünde dağılın ve Allah'ın nimetlerinden kazanç teminine çalışın: Allah'ı da çokça anın ki felâh bulasınız» (Cuma 10) buyurulmuştur.

Hutbenin Erkânı : Elhamdülillah, demek, kelime-i şehadet okumak, Peygambere salâvat getirmek, bir âyet okuyup vaaz etmek, sonra biraz oturup ikinci hutbeye başlamak ve aynı suretle hafifçe okuyup sonunda millete dua etmektir. Hutbenin bu erkân dairesinde okunduğunu Hz. Peygamberin hutbeleri de gösterir. Hz. Peygamber her fırsatta hutbe irad eder ve cuma günleri o haftanın önemli işlerini halka bildirdikten başka yeni hareketler ve çalışmalar tavsiye ederdi. Onun hutbelerini işitenler sözlerine bağlanır ve yazılıp kendilerine verilmesini isterlerdi. Bu hutbelerin birçoğu kabîle reislerine yazılıp verilmiştir. Peygamberin nakledilen hutbeleri en mevsuk hadislerdir. Burada nümune olmak ve bir de mukayeseye hizmet etmek bakımından hicret günlerinde Medine'ye girerken Ranuna mevkiinde okuduğu ilk cuma hutbesiyle, veda hacında okuduğu en son hutbenin kısaltılmış birer suretini veririz (48).

(47) Son zamanlarda hutbe bitince, «cemaat! filâna yardım edin, hafızlara yardım edin, hoparlör alacağız» gibi sözler söylüyorlar ve namaz ile hutbe arasını ihlal ediyorlar. Halbuki hutbe ile namaz arasını ayırmamak hutbenin sıhhatının şartıdır.

(48) Bu hutbeleri mahiyeti ve tarihi ile öğrenmek için, öğretmen

İlk hutbe : «Allaha hamdederim. Ve ondan yardım isterim, nefislerimizin şerrinden ve kötü işlerimizden Allah'a sığınırım. Zira Allah'ın hidayet ettiğini kimse sapıtamaz, sapıtığımı da kimse yola getiremez. Şehadet ederim ki Allah'tan başka Tanrı yoktur; o, birdir ve eşi yoktur. Ey insanlar, sözlerin en güzeli Kur'an'dır. Kimin kalbinde Kur'an'ın nuru parlarsa o kimse kurtuluşa ulaşır. Allah'ı can ve gönülden seviniz ve Allah'ın sevdiği şeyleri seviniz, birbirinizi seversiniz. Allah kelâmını okumaktan ve Allah'ı tefekkürden usanmayınız. Zira Allah kelâmı her şeyin iyisini bildirir, amellerin hayırlısını bildirir, Peygamberlerin hallerinden ibretler verir, helâlî haramı anlatır.

«Ey İnsanlar! Yalnız Allah'a ibadet ediniz. Ona hiç bir şeyi şerik koşmayınız, Allah daima sizinle beraberdir. Her şeyi bilir ve görür, ondan sakınınız. Söz söylediğiniz zaman iyi söz söyleyin, doğruyu, hak olanı söyleyin. Söz verdiğiniz zaman sözünüzde durunuz. birbirinizle sevişiniz, yardımlaşınız, birleşiniz, Allah bir olanlarla beraberdir. Ve muhakkak ahidini bozanlara gazab eder».

Bu hutbenin zamana ve ihtiyaca uygunluğuna bakınız. Peygamber henüz yeni bir muhite, ekserisi müşrik ve Yahudi olan bir yere giderken bunu söylemiştir. Şimdi de bütün başarılarından sonra binlerce Müslümana hitab eden veda hutbesini görelim :

«Ey insanlar! Sözlerimi dinleyiniz, zira bu yıldan sonra bir kez daha aranızda bulunup bulunmayacağımı bilmiyorum. Biliniz ki canlarınız, mallarınız aranızda kutsal ve tecavüzden masundur. Tanrı huzuruna çıkacağınızı ve yaptıklarınızdan sorumlu tutulacağınızı unutmayınız.

«Ey insanlar! Sizin zevceleriniz üzerinde haklarınız ve karşılıklı olarak onların sizin üzerinizde hakları vardır. Onlara sevgi ve saygı ile muamele edin. Siz onları Allah'ın ahdi üzerine (kanunen) almış, ve onlar Tanrı buyruğu ile helâl ol-

okullarında okutulmak üzere yazmış olduğum ve ilk defa 1926 da ve sonra yeni harflerle birkaç defa basılmış olan «Peygamberimiz» adlı esere (S. 134, 224) bakınız.

muştur. Size verilen emanetlere riayet ediniz ve günahlardan sakınınız.

«Borçlular ancak aldıkları parayı ödeyeceklerdir, tefecilik haramdır. Kan gütme âdeti kaldırılmış ve yasak edilmiştir. Hizmetçilerinize yediğiniz yemekten yedirmeğe, giydiğiniz giyimden giydirmeye dikkat ediniz. Affedilmeyecek bir hata işlerse onlardan ayrılmakla yetinin. Onlar Allah'ın kuludur ve kötü muameleye lâıyk değildirler.

«Ey insanlar! Biliniz ki bütün Müslümanlar kardeşirler ve siz bir kardeşler topluluğusunuz. Birinize ait olan bir şey gönül rızasıyla olmadıkça başkasına helâl olmaz. Zulmetmekten kendinizi koruyunuz. Ben size dinin hükümlerini bildirmiş bulunuyorum ve size iki şey bırakıyorum; biri Kur'an diğeri sünnet. Bunlara sarıldıkça hiçbir zaman dalâlette kalmazsınız. Burada hazır olanlar, bulunmayanlara tebliğ etsinler. Ben tebliğ ettim. Şahit ol ya Rab».

Bu hutbe, Peygamber lisanından çıkmış olması bakımından büyük önem taşımaktadır. Bu iki hutbe büyük bir mücadeleye hayatının ve neticede büyük bir başarının iki ucunda söylenmiş iki vesikadır. Bunların mukayesesi ayrı bir iştir. Bunların birincisiyle hutbenin örneğini, ikincisiyle de hutbede vaaızın mahiyetini belirtmiş oluyoruz.

B a y r a m N a m a z ı

Bayram Namazı, iki rekât namaz ve bir hutbeden ibaret olmak üzere, mükelleflere vacibdir. Bayram namazı sabah namazından 45 dakika sonra, kerahat vakti geçince kılınır. Bayram namazında ve hutbesinde ezan yok, onun yerine tekbir vardır. Bayram namazının birinci rekâtında kıraatten önce üç, ikinci rekâtında kıraatten sonra üç tekbir alınır. Kurban bayramında arefe ve bayram günleri vakit namazlarından sonra tekbir almak vacibdir. Bunlara teşrik tekbiri denir. Hutbede, bayramlaşmaktan, birbiriyle barışmaktan, kardeşlikten, fakirleri sevindirmekten ve yetimleri giydirmekten bahsedilir. Kurban bayramında fazla olarak kurbandan bahsetmek ve hutbeyi kısa kesmek sünnettir. Bayramda önce namaz kılınır sonra hutbe okunur ve kısa bir duadan sonra camiden çıkılır. Bayramlaşma ve ziyaretler yapılır.

Cuma ve bayram namazları büyük camilerde, cumayı kıldırmaya görevli kimse bulunduğu camilerde kılınır. Mescidlerde, yani cemaati az olan yerlerde kılınmaz. Bunun sebebi hutbenin faydalı ve herkese şamil olması, her önüne gelenin minbere çıkıp olur olmaz sözleri söylememesidir. İzinsiz minbere çıkıp hutbe okuyan ve namaz kıldırmanın kıldırdığı namaz sahih değildir. Üç kişiden az cemaatle ve umuma mahsus olmayan camilerde kılınmaz. Bayram ve Cuma namazlarına yetişemeyen için bu namazları kaza etmek yoktur. Şu kadar ki, Cuma namazına yetişemeyen o günün öğle namazını kılar. Kadınlara, hastalara, mahbus olanlara mazeretten dolayı bayram vacib ve cuma farz değildir. Ancak, bunlar Cuma namazını kılarlarsa kabul olunur ve öğle namazı kendilerinden sakıt olur. Kadınların Cuma namazını kılmalarında diğer farzları cemaatle kılmak gibi fazilet varsa da erkeklerle karışık kılmaları lâzımdır.

Cuma ve Bayram günleri yıkanmak, temiz elbise giymek, fakirleri sevindirmek ve büyüklere ziyaret etmek ve eğlenceler yapmak sünnettir.

V i t i r N a m a z ı

Her gece yatsı namazı ile sabah namazı arasında kılınması vacib olan namaza, tek rekâtlı olduğu için vitir namazı denir. Üç rekâttır. Her rekâtında fatiha ve sure okunur. Üçüncü rekâatta rükûden önce kunud okunur. Kunud dua demektir: Ya Rab, senden yardım ve mağfiret dileriz. Bize âfiyet ve selâmet ver, dünyada ve âhirette anamızı, babamızı, bütün Müslümanları hayra ulaştır. Bizleri ve evlâtlarımızı ateşten koru, gibi dualarda bulunmaktır. Hazret-i Hasan'ın meşhur duasını veya «Allahümme inna nestaînüke..» nin Türkçesini okumak (49) müstehabdır. Vitir namazı tek başına kılınır. Gecenin yarısından sonra kılınması makbuldür. Yalnız ramazanda Tera-
vîh namazı ile birlikte cemaatle kılındığı için yatsıdan sonra kılmak daha makbuldür.

(49) Namazda duaların türkçe okunması lüzumludur. Çünkü bir insan ne istediğini bilmedikçe söylediği dua olmaz. Duaların ve kunud duasının Türkçeleri kitabın sonundadır.

N a m a z   M e s e l e l e r i

Farz ve vacib olmayan namazlara nafile (fazladan) namaz denir. Nafile namazlardan, beş vakit farzlarından önce veya sonra kılınanlara **revatıb**, diğerlerine **regaib** denir. Bu namazların evlerde kılınması evlâdır. Bir mescidi ziyaret edince iki rekât namaz kılmak müstehabdır. Buna **tahtiyye** (selâmlamak) namazı denir. Namaz, bir hacet veya şükür için de kılınır. Kadir gecesi, Regaib ve Berat geceleri kılınan namazlar bu nevidendir. Yoksa ayrıca kadir ve berat adlı namaz yoktur. Bunlar cemaatle kılınmaz.

Kaza meselesi : Bir insan sevab için iki rekât nafile namaz kılmağa durur da bir işi çıktığı için onu bozarsa o namazın kazası lâzımdır. Farz namazların kazası farz, vacib namazların kazası vacib, sünnet namazların kazası sünnet, başlanmış nafile namazların kazası vacibdir. Şu kadar ki üzerinde kaza edilecek farz namaz varken nafile namaz kılmak ve sünnet namazı kaza etmek doğru değildir. Yalnız sabah namazını güneş doğduktan sonra kaza eden kimsenin sünnet ile beraber kaza etmesi evlâdır.

Kible meselesi : Namaz kılarken Kâbeye yüz çevirmek şarttır. Bu ibadette birliğin, bir merkez etrafında topluluğun ifadesidir. Kur'an-ı Kerim'de : «Ne tarafa yüz çevirirseniz Allah oradadır» (Bakara 115) buyurulmuş olmakla beraber namazların düzeni ve imanda birliği ifade için en eski bir ibadet merkezi olan Kâbe kible olarak tâyin edilmiştir. Bu sebeple Müslümanlara «Ehl-i Kible» denir. Bir insan kırdaki kiblenin ne tarafta olduğunu bilmezse, araştırır ve neticede kalbi ne tarafa hükmederse o tarafa durur. Namazı makbuldur. Bununla beraber güneş olmadığı zaman ağaçların ve taşların kuzey ve güney taraflarından ve suların akıntısından kibleyi bulmak mümkündür.

Namazı bozan şeyler : Bazı hareketler vardır ki namaz kılınırken bunlar yapılacak olursa namaz bozulur. Bu hareketler bilerek veya bilmeyerek birsöz söylemek bir şey yeyip içmek, ağlamak, bayılmak veya sesle gülmek, amel-i kesirde bulunmak Kur'an-ı Kerim'e bakarak okumak gibi şeylerdir.

Kadın ile erkek bir arada aynı namaza durur veya imamdan ileri bir yerde durursa, sabah namazını kılarırken güneş doğarsa, bunlar da namazı bozar. Amel-i kesir, namaz kılan bir adamı dışardan gören bir kimsenin, onun namaz kıldığını anlamıyacağı şekilde hareketlerde bulunması demektir. Elbisesini değiştirmek, ceplerini karıştırmak, birisinin elini sıkmak gibi.

Namazın mekruhları : Namazın iyi olabilmesi için bazı hareketleri yapmaktan kaçınmak lâzımdır. Bunlar namazı bozmasa da huzur içinde kılınmadığını gösterirler. Namazın sünnetlerinden birini terketmek, hiç lüzumu yokken öksürmek, gözlerle veya başı çevirerek iki tarafa bakmak, elbiseyle oynamak, şapka giyip çıkarmak, abdesti sıkışmış olduğu halde namaz kılmak, secdeden kalkarken özürsüz yere dayanmak, gözleri kapamak, insan yüzüne, resme, mezara karşı kılmak, yol üzerinde namaza durmak, kirli çorap ve takke ile kılmak, şapka giymek veya başına çapıt bağlamak gibi hareketler böyledir.

Hastaların namazı : Namazını ayakta kılamayan hasta, oturarak kılar. Eğer oturup el bağlayarak kılamazsa yatarak ima ile kılar. İma; baş eğmek demektir. Hasta, baş hareketi de yapamazsa göz hareketiyle kılar. Onu da yapamazsa kendinde değil demektir, o gibi kimseler mükellef sayılmaz. Hastanın kılmadığı namazlar yerine para (ıskat) vermek caiz değildir. Kur'an-ı Kerim'de, yalnız mazeretinden dolayı oruç tutamayanlar için tutamadığı günlerin fidyesini vermesine müsaade edilmiştir. Bu hükmü namaza da teşmil edenler varsa da ibadet meselelerinde kıyas caiz değildir. Zira ibadetler âyetlerle veya hadîslerle sabit hükümlerdir.

Misafirin Namazı : Her sahada kolaylık gösteren İslâm dini, yolculuk halinde bulunan Müslümanlara da bazı kolaylıklar tanımıştır. Bulunduğu yerden eski ölçülerle üç günlük yola giden, şimdiki hesapla 90 Km. uzağa ayrılan bir kimse yolcu (seferî) sayılır. Seferî durumda olanlar bu halleri devamınca oruç tutmazlar. Sonra vakit bulduklarında kaza ederler. Namazların da dört rekât olan farzlarını iki rekât olarak kılarlar. Sünnetler olduğu gibi kalır. Onun için seferî olan kimse vardığı yerde imamlık yapamaz. İmamlığı farz namaz-

ların dört rekâttan az olduğu vakitlerde yapabilirler. Bulunduğu yurdun 15 günden fazla dışında oturanlar artık seferî sayılmazlar. İbadeti tam yapmaları gerekir. Seferî olanlar mestlerine üç gün mesh etmeye mezundurlar.

Özür lülük : Özur, abdest tutamamak halidir. Vücuttan daimî cerahat veya idrar gelmesi gibi. Bir insan bir namaz vakti müddetinde özür lülü olursa her vakit namazı için abdest alır. O müddet içinde akıntı ile abdesti bozulmaz, istediği namazı ve sünneti kılar, başka namazları kaza da eder. Bu zaman içindeki akıntıları temizlemek güç olursa yıkamak vacib değildir.

Kadın lık hadleri : Özür lülük değildir. Onların tabi olduğu hükümler ayrıdır. Aybaşı ve lohusalık halleri böyledir. Bu hallerde kadınlar namaz kılmaz ve kaza etmez, oruç tutmaz, sonra öderler. Kur'an tutamaz, okuyamaz ve mescide giremezler, o halde evlenemezler. Kadının âdeti, müddetini geçer ve lohusalık 40 günü aşarsa o zaman kadında özür lülük hali var demek olur. Kadınların ibadetlerinde erkeklerden pek az fark vardır. Namaz kılarken ayakta ellerini göğüse koymak, secdeyi ve ka'de'yi yaparken toparlanarak yapmak ve namaz kılarken, yüz, ayak ve elden maada yerlerini namaz örtüsüyle örtmek, camiye gittiği zaman yüksek sesle konuşmamak, ciddî tavırla durmak gibi. Bunlar haricinde kadın hak ve vazifeleriyle erkek hak ve vazifeleri birbirinden farklı değildir.

C e n a z e y e K a r ş ı V a z i f e l e r

Hastanın ağırlaşıp kendinden geçmesi haline ihtizar hali denir. Bu halde iken hastanın işiteceği şekilde hafifçe istiğfar ve şehadet getirmek ve yanında yasin suresi okumak müstehabtır. Buna telkin denir ki, bizde yanlış olarak hastaya değil de kabre telkin verirler. Böyle bir mânasızlık Müslümanlıkta yoktur. Hasta ruhunu teslim edince Müslümanlara cenazeyi yıkamak, kefenlemek, namazını kılmak, kabre götürmek ve defnetmek farz olur. Bu vazifelere techiz denir. Cenazeyi yıkamak için su bulunmazsa teyemmüm verilir. Gasıl ve tekfinden sonra musallaya çıkarılarak namazı kılınır. Namazı kılınca da kabristana götürülerek defnedilir. Orada Kur'-

an âyetleri ve yasin okunur, dua edilir. Bu farzlar farz-ı kifa-yedir. Yani bir kaç kişi yapmakla diğerlerinden sakit olur.

Cenaze namazı : Cenaze namazı ölü için duadan ibarettir. Bu namazda Kur'an okunmaz, rükû ve secde de yoktur. Ölü bir yere konur, huzurunda ihtiram duruşu yapılır, dört tek-bir alınır ve ölüye mağfiret temennisiyle hayır dualarda bu-lunulur. Cemaat olmayan yerde bir erkek veya kadın da olsa namazı kılar. Birkaç kadın varsa biri imam olur. Cenaze na-mazı için abdestli olmak gereklidir. Abdest almaya vakit bu-lamayan teyemmüm eder. Bazı âlimlere göre teyemmüm et-mededen de cenaze namazı kılınır. Çünkü bu bir namaz değil, bir duadır. Bu sebeple abdesti olmayanlar, namaz safına gir-meseler bile buldukları yerde ihtiram duruşuna girer ve ölüye dua eder. Cenaze namazı kılınırken hazır bulunanların ihtiram duruşuna girmemeleri saygısızlıktır. Şapka ve pabuç çıkarmakta külfet varsa bunlar da çıkarılmaz. Son zamanlar-da cenazeye çelenk götürmek âdet olmuştur. Bu âdet fayda-sız masraflara ve israfa yol açtığı için makbul değildir. Hz. Peygamber, ölünün kabri üzerine bir hurma dalı koymuştu ve ağaç dikme zamanında kabrin iki tarafına ağaç dikilmesini tav-siye etmişti. Bu sebeple kabrin üzerine bir ağaç dalı veya çiçek dikmek ve zamanında ağaç dikmek daha mak-buldür. Kabristanda olan ağaçları kesmek, yeşilliğini bozmak ve kabirleri çiğnemek günahdır. Adet etmemek ve ibret almak üzere kabirleri ziyaret makbuldür, mezar denilmesi ziyaret edilecek yer olmasındandır. Ziyarete dua edilir, fatiha ve ih-lâs sureleri okunur, sevabı ölülere bağışlanır.

Harpde şehid düşenlerin cenazesi yıkanmadan namazı kılınır ve kanlı gömleğiyle gömülür. Salgın hastalıklardan ölen-lerle haksız yere kasten öldürülenlere ve kimin öldürdüğü bi-linmeyenlere şehid muamelesi yapılır. Ölü doğan çocuklara namaz kılınmaz. Sağ doğup ölmüş olursa namazı kılınır. İ-dam edilen veya intihar eden kimse de yıkanır ve namazı kılı-nır.

Ölüm vukuunda para ile Kur'an okutmak ve hatim indir-mek caiz değildir. Ölünün evlâtları ve akrabasının bildiği ka-dar Kur'an okumaları daha sevaptır. Bunu da ölü gömüldük-

ten sonra yapmak lâzımdır. Çünkü ölü dururken techiz ile meşgul olmak farz, dua okumaksa müstehabdır. Ölü'nün kılmadığı namazlar yerine ıskat denilen para verme usulü dinde yoktur. Hele bu parayı aldım, verdim deyip devir yapmak suretiyle namazları ıskat ettiğini söylemek hileden başka birşey değildir. İmam-ı Birgüvî'nin Türkçe yazdığı «İlm-i Hal»de ıskat ve devir ihtimal ki faydalı olur diye yazılmış. Fakat bu, Birgüvî ilm-i hali'ne sonradan sokulmuş bir iftiradır. İmam-ı Birgüvî diğer eserlerinde para ile Kur'an okumanın ve cenazeden para almanın haram olduğunu açıklamaktadır. Yalnız oruç için fidye, yemin için kefarete ve fakir olduğu halde cenazeye hizmet edene hizmet mukabili ücret ve cenazeye duayı çoğaltmak için yoksul ve yetimlere sadaka verilir. Ve yine bu maksatla mevlid okutulur.

Mevlid Kandili

Vilâdet, mevlid ve milâd, kelimeleri doğum mânasına gelir. Mevlid kelimesi Hz. Muhammed'in doğumuna, milâd kelimesi Hz. İsa'nın doğumuna tahsis edilmiştir. Hz. İsa'nın doğum gecesi belli değildir. Ancak Hıristiyan rahiplerinden bir kısmı yıl başını Hz. İsa'nın doğumuna göre hesapladıklarını, yıl başının Hz. İsa'nın doğduğu gecedan başladığını söylerler. Doğumun, yılbaşından evvel ve sonra olduğunu söyleyenler de vardır. Hazret-i Muhammed'in doğumu, rebîulevvel ayının on ikinci pazartesi gecesinin sabahındadır. Bunda ittifak vardır.

Mevlid günü mübarek bir gündür. Müslümanların bayramıdır. Çünkü o gün Tanrının sevgilisi, iki cihan serveri ve Müslümanların Peygamberi Hz. Muhammed dünyaya gelmiştir. Onun doğumudur ki dünyaya saadet ve yeni bir anlayış getirmiştir. O, yalnız Müslümanlara değil, bütün âleme rahmet olmuştur; bâtil akideler ortadan kalkmış, ilim ve tefekkür, Allah'ın birliği akidesi, doğruluk ve adalet onun telkinleriyle dünyaya yerleşmiştir. Muhammed'in doğum gecesini şenliklerle ve ibadetlerle geçirmek gerekli bir harekettir. Ramazan ayının ve kadir gecesinin ne kadar faziletli olduğunu Kur'an âyetleri belirtiyor. Bazı âlimler, Kur'an Peygambere nazil olmuş ve İslâm dinini o yaymış olduğu için, onun doğum ge-

cesi bunlardan efdal ve insanlar için büyük bir saadettir, derler.

Süleyman Çelebi, Muhammed'in doğumunu, önce muhterem annesinin ağzından şöyle anlatıyor :

Ol gece kim doğdu ol hayr-ül beşer,
 Ânesi anda neler gördü neler.
 Dedi, gördüm, ol habibin ânesi,
 Bir aceb nur kim, güneş, pervanesi.
 Berk urup çıktı evimden negehan,
 Göklere dek nur ile doldu cihan,
 Gökler açıldı vü feth oldu zulem,
 Üç melek gördüm, elinde üç alem...

Bundan sonra Süleyman Çelebi, dünyanın geçmişte en hayırlı kadını ve Yahudilerin hamisi Âsiye ile, Hıristiyanların en hayırlı kadını Meryem'i ve geleceğin sembolü olan cennetin genç bir huri güzelini temsilen, onların dilinden Hz. Muhammed'in annesine şu sözleri söyletiyor :

Dediler: Oğlun gibi hiçbir oğul
 Yaradılalı cihan, gelmiş değil,
 Bu senin oğlun gibi kadri cemil,
 Bir anaya vermemiştir ol Celil.
 Ulu devlet buldun eydildâr, sen.
 Doğıserdir senden ol hulki hasen.
 Bu gelen, ilm-i ledün sultanıdır,
 Bu gelen, tevhid i irfan kânıdır.
 Bu gelen, aşkına devreyler felek,
 Yüzüne müştakdır ins ü melek.
 Bu gece ol gecedir kim ol şerif,
 Nur ile âlemleri eyler lâtif,
 Bu gece dünyayı ol cennet kılır,
 Bu gece eşyaya Hak rahmet kılır.
 Bu gece şâdân olur erbab-ı dil,
 Bu geceye can verir eshab-ı dil,
 Rahmeten lil'âlemîndir Mustafâ,
 Hem şefî-ul müznibîndir Mustafâ,
 Vasfını bu resme tertibettiler,
 Ol mübarek nûra tergibettiler...

Bu sözlerden sonra, yine annesinin ağzından Peygamberin doğumunu şöyle tasvir ediyor :

Geldi bir ak kuş, kanadiyle revan,
Arkamı sığadı kuvvetle heman,
Doğdu ol saatte ol sultan-ı din.
Nura gark oldu semâvat ü zemin.

Burada «ak kuş» melek demektir. Bu kutlu doğum, şairin ruhunu sarsıyor, heyecan içinde çoşarak şu beyitleri söylüyor :

Yaradılmış cümle oldu şâdman,
Gam gidip âlem yeniden buldu can.
Cümle zerrat-ı cihan, edip nida,
Çağruşuben dediler kim : Merhaba!
Merhaba, ey kân-ı irfan, merhaba,
Merhaba, ey derde derman, merhaba,
Ey cemali gün, yüzü bedr-i münir,
Ey kamu düşmüşlere sen destgir,
Çünkü nurun rûşen etti âlemi,
Gül cemalin gülşen etti âlemi,
Oldu zail zulmet ü cehl ü dalâl,
Buldu bağ-ı marifet ayn-i kemal.
Ya Habiballah, bize imdad kıl,
Son nefes didarın ile şâd kıl.
Ger dilersiz bulasız oddan necat,
Aşk ile, derd ile edin essalât.

Müslümanlar Hz. Peygamber'in doğum gecesini candan kutlarlar ve bilhassa Süleyman Çelebinin bu güzel manzumesini okutup saygı ile dinlerler. Müslümanlar ilk zamanlar bir taraftan fütühat ile, bir taraftan da iç meselelerle meşgul olduklarından, Mevlid gecesini kutlamış değillerdir. Selçuk Türkleri İslâm ülkesine sükûn ve emniyet getirdikten sonradır ki, mevlid okumak âdet olmuştur. İlk defa büyük atabek İmadeddin Gazi mevlid okutmuş, askerine ve halka büyük ziyafet vermiştir. Mevlidler kaside halinde eskiden beri yazılmış olduğu halde Mevlid okutma usulünü o çıkarmıştır. Ancak ondan sonra Arapça ve Türkçe mevlid okutmak âdet olmuştur.

Süleyman Çelebi (Ölümü H. 825, M. 1421) «Mevlid»i Bur-

sa'da yazmıştı (50). O tarihten beri her tarafta okunur ve Mevlitler arasında en çok sevileni de budur. Daha sonra yazılmış olan Şemseddin-i Sivasî'nin manzum «Mevlid»i Sivas ve Zile taraflarında okunmaktadır. Süleyman Çelebi'nin «Mevlid»i uzundur, ondan kısaltılarak ve bazı değişiklikler yapılarak basılanlar, ellerde dolaşmakta ve bunlara kesik baş, geyik, güvercin hikâyesi gibi Müslümanlığa yakışmayan bir takım efsaneler ilâve edilmiş bulunmaktadır ki, bunlar mevlidin şerefini kaçırmaktadır. Maalesef köylerde bu hikâyeleri okurlar. Bunların yerine güzel kasideler ve ilâhiler okumak hayırlıdır.

K u t l u G ü n l e r , B a y r a m l a r v e H a y ı r l ı G e c e l e r

Dinler, insanların dinlenmek, ibadetlerle içlerini dinlemek ihtiyaçlarını karşılamak için yılın bazı günlerini eğlenceye, bazı gecelerini ibadete ayırmış ve milletin kurtuluş günlerini, zaferlerini veya Peygamberinin faaliyet ve hatıralarını birer suretle kutsallaştırmıştır. Yahudiler, Mısır'daki ıztıraplarının hatırasını yaşamak için bu ıztırapların en çok arttığı muharrem ayının dokuz gününde oruç tutarlar, bu günlerde su içmezler, hamursuz yerler. Onuncu gününü de Kızıl Denizi geçiş ve Firavun'un mahvoluşu, kurtuluş günü olmak üzere bayram ederler.

Tevrat'ta Mısır'dan kurtuluş tasvir edilirken deniyor ki: Bu ay size ayların birincisi olsun. Bu ayın onunda her adam kendisi için bir kuzu alsın. O gün Rab'ba bayram edesiniz, onu asırlar boyunca ebedi farz olarak bayram edesiniz. Yedi gün kıştır yiyesiniz. Evvelki günlerde hanelerinizden mayalı ekmeği def edesiniz ve kıştır bayramını hıfzedesiniz. Zira hepinizi Mısırdan o gün çıkardım (Huruç, Bab 12). Beri taraftan Arabistan'da İbrahim dininden kalma olarak, muharrem ayının ilk günlerinde oruç tutulur, on'unda aşure pişirirlerdi. Nuh'un gemiden çıkıp kurtuluşu da bir bayramdı. Müslümanlar Mek-

(50) Süleyman Çelebi'nin Mevlidi büyükçe bir kitaptır. Kitabın adı «Vesiletünneccat» dır. Hicri 312 tarihinde Bursada sona ermiştir. Nüshaları çoktur. En güzel nüshası Fatih kütüphanesinde 916 da yazılmış 3485 numarada kayıtlıdır. Ayasofya (56), Hacı Selim Ağa (853) nüshaları birbirinden farklı olmakla beraber aynı güzelliktedirler.

ke'de iken muharrem'de oruç tutarlar ve bayram ederlerdi. Medine'ye hicretten birbuçuk yıl sonra oruç peygamberliğin başladığı ve Kur'an'ın nazil olduğu ramazan ayına değiştirildi. Bu ayda Hz. Peygamber Hıra dağında tefekkür ve ibadetle meşgul olmuştu. Bu ayı takibeden şevval'ın ilk günleri de Hz. Muhammed Peygamberliğinin filen başlamasına rastlar ki bugünler **fitir bayramı** olarak her yıl kutlanır. Zilhicce ayındaki kurban bayramı da İbrahim devrinden ve belki daha evvelden beri devam edegelen dinî hatıraları canlandıran bir yıl dönümüdür. Hicrette Medine'ye giriş günü Cuma namazı kılınmış, hutbe okunmuş ve **Cuma**, selâmete kavuşma ve bir nevi dinlenme ve bayram mahiyetinde topluluk günü ilân edilmiştir. Bu gün öğleye kadar temizlik, hazırlık ve tefekkür, Cuma namazından sonra da serbest müsaade verilmiş tir. Cuma gecelerinin ve bayram günlerinin faziletinden bahseden hadisler vardır. Kur'an-ı Kerim'de **Ramazanın, kadir gecesinin ve Cuma gününün** faziletinden sarahatle ve bayramlardan da işaretle bahseden âyetler vardır. Bayramın şekli ve keyfiyeti ise Peygamber tarafından bildirilmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de, **biset** (51) ve **hicretten** başka iki hâdiseye daha işaret vardır. Bunların birincisi Peygamberin geceleyin Mescid-i Haram (Kâbe) den Mescid-i Aksa (Kudüs) e götürülmüş olmasıdır ki bu, İslâm'da manevî bir fütühat sayılmış ve bu geceye **Miraç gecesini** adı verilmiştir. Bu gecenin doğru adı İsrâ gecesidir. Ancak bu gecenin hangi gece olduğu ve hattâ hangi yılda olduğu açıkça bilinmemektedir. Recep ayının 27 inci gecesini, bu gecenin bir hatırası olarak, minarelerde kandiller yanar ve füyuzat ve fütühat gecesini olduğu için müminler o gece ibadet ederler.

Miraçın ruh ile veya beden ile yapıldığı meselesinde ihtilâflar vardır. Meselâ Hz. Ayşe Miraç ruhanîdir ve bir rüyadır, babası Ebu Bekir ise vâkıdır, der, Bu ihtilâf bizim bu geceyi mübarek saymamıza mani değildir.

İkincisi de Mekke'nin fethiyle İslâm hâkimiyetinin her tarafça tanınması ve genel hale gelmesi günüdür. Bunun hak-

(51) Biset, göndermek demektir, ki Hz. Peygamber'in insanları dine davet için gönderilmesine ad olmuştur.

kında fetihten önce , ve sonraki âyetlerde (Feth ve Enfal su-
relerinde) işaretler vardır. Bu fetih İslâm mefkûresinin gale-
besi ve ebedileşmesi, Türklerin Malazgirt zaferi ve İstanbulu
fethetmeleri gibi yüksek değer taşımaktadır. Bu da şabanın
15 inde tahakkuk ettiği için artık Müslümanların eline zafer
beratı verilmiş ve bu gece sonraları **Berat** alma gecesi olarak
kutsal sayılmıştır. Berat gecesine Duhan suresinin ilk âyet-
lerinde işaret edildiğine kani olanlar vardır.

Regaib gecesi : Üç ayların başladığı Recep ayının ilk haf-
tasındaki Cuma gecesidir. Ramazana hazırlık gibi bir mâna
ifade eder. Hz. Peygamberden bu gecede ibadetin efdal oldu-
ğuna dair hadisler vardır. Esasen regaib, fazilet ve ihsan, Al-
lah'ın, yürü kulum dediği, mevhibe demektir. Rivayete göre
Hz. Peygamber'in ana ve babası da Recep ayının ilk haftasında
evlenmişlerdi. Bu gibi faziletlerinden dolayı bu gecede Allah'a
ibadet ve şükredilir ve gündüzün bayram sevinci gösterilir.
Bununla beraber Regaib diye bir gece tanınmanın doğru olma-
dığını ve regaib namazının bid'at olduğunu, bu konuda hadis-
lerin doğru olmadığını, ibadetlerin kıyasla da sabit olamayaca-
ğını söyleyenler vardır. Bu gecelere daha ziyade zahid ve sofu
olanlar riayet etmektedir. Şunu da söyleyelim ki bu mübarek
gecelerden ve bayramlardan Peygamber'in hayatında yalnız
haftanın Cuma günleri ve Ramazan ayı ile Ramazan ve Kur-
ban bayramları tanınmış ve resmîleşmişti. Kur'an-ı Kerim'-
de : «Kadir gecesi hayırlıdır», buyrulur fakat kadir namazı,
filân günü diye bir açıklama yoktur. Muharrem orucu ve on
muharrem aşuredir diye de birşey yoktur. Bunlar Peygamber'-
in sözü ve fiili ile yapılmış şeylerdir. Diğer günler ve geceler
ise Peygamber zamanında tutulmuş ve güdülmüş değildi.

Mevlid gecesi, ve mevlid okuma âdeti hicri beşinci asırda
Türklerin İslâm âlemindeki hâkimiyeti devrinde başlamış, Re-
gaib gecesi ve namazı M. 1087 tarihinde çıkmış ve İmam Ga-
zali (Ölümü M. 1111) «İhya-ul-Ulum» adlı eserinde Regaib na-
mazından bahsetmiştir.

Miraç gecesinin ve Berat gecesinin kutlanmaları da bu sıra-
lardadır. Bu kutsal geceler dâvasının kaynağı, hangi gecele-
rin ibadeti daha faziletlidir ve bu gecelere mahsus namazlar var
mıdır, meselesidir. Türkler ibadete düşkün insanlardı, tasav-

vuf da İslâma Türklerle girmiştir. Yeni yeni namazlar ve ibadet şekilleri çıkardılar, âlimler bu meseleleri araştırmaya ve incelemeğe başladılar. Neticede, Kadir namazı veya Berat namazı ve Regaib gecesi namazı diye namazlar yoktur, ancak, Regaib fazilet ve tesbih demektir, bu gecelerde nafil namazlar kılınır, yalnız cemaatle kılınmaz ve bunlara hususi adlar verilmez, şu kadar ki bu geceler hayırlı geceler olarak tesid edilir, bunlar bid'at olsa bile iyi bid'atlerdir, kararına vardılar.

Bu geceleri ibadetle geçirmek, fakirlere yemek yedirmek, komşulara ziyafet vermek, bir arada toplanıp Peygamber'in hizmetlerinden ve Müslümanlıktan bahsetmek her halde pek iyi bir sevinç yoludur. Bayramlarda ise eğlenmek sevaptır, fena ve memnu yollarda olmamak şartıyla.

İ s l â m A h l â k ı

İslâm ahlâkı doğruluk, itidal ve fazilet esasları üzerine kurulmuştur. Bu ahlâk kuvvetini Kur'an'dan alır, örneğini Hz. Peygamber'de bulur. Peygamber : «Ben ahlâkî faziletleri tamamlamak için gönderildim», demiş; Kur'an-ı Kerim'de, de «Ya Muhammed, senin yolun büyük ahlâk yoludur» (Nun 4) buyurulmuştur. Çok kimseler Hz. Peygamber'in ahlâkını görerek Müslüman olmuş, düşmanları da onun eminliğini, dürüstlüğü-nü ve faziletini takdir etmekten kendilerini alamamışlardır.

Peygamber'in büyük meziyetlerinden biri bu ahlâkı muhitine yayması, metin, azimli ve faziletli birçok insanlar yetiştirmesidir. Ondan aldıkları ahlâk dersiyile Müslümanlar ilk devirlerde büyük başarılar kazanmışlar, girdikleri kıtalara güven getirmişler, İslâm dünyasını saadete ulaştırmışlardır. Bu yüzden medeniyet kısa zamanda ilerlemiş, ülkeler mamur olmuş, halk, Müslüman olsun olmasın, hepsi emniyete kavuşmuştur.

Sonraları Müslümanlar zevke düşmüşler, millet menfaati yerine şahsî menfaatler kâim olmuş, ahlâk bozulmuş ve parçalanmışlar, kuvvetleri elden gitmiş, gerilemişler ve bozulmuşlardır. Bu durum karşısında Farabî, İbn-i Sina gibi fikir adamları, Ebu Hanife ve Matürîdî gibi din adamları vasiyetler ve ahlâk kitapları yazarak millete yeni bir ruh vermeğe çalışmışlar-

dır. Gazneliler, Selçukluları, Atabekler ve Eyyubîler devir devir yeni hamleler göstermişler, Gazalî dört ciltlik büyük bir eser yazmış; «Ahlâk-ı Nasîrî», «Ahlâk-ı Celâlî», «Ahlâk-ı Muhsinî» gibi kitaplar yayınlanmıştır. Osmanoğulları yeni bir ruh ile ve metin ahlâklı kişilerle elbirliği ederek, maneviyatı ve ahlâkî fazileti yenilemiş, Kanunî devrinde Türkçe olarak çok kıymetli bir eser olan «Ahlâk-ı Alâî» gibi eserler yazılmış; lâkin ondan sonra sefahet artmış, Müslümanlar üzerine tembellik çökmüş, taassup başlamış, cahillik artmıştır. O tarihten beri Müslümanların haline bakanlar İslâm ahlâkının insanları yükseltmeye yeterli olmadığını, onları tembelliğe, miskinliğe ve geriliğe götürdüğünü sanmışlardır.

O sıralarda Batı âlemi, rönesans devrine girmiş ve bir reform yapmıştı. Orada taassup ile mücadele edildi, cehalet kaldırıldı, okullar açıldı, ilim ve ahlâkta ciddî çalışmalar ve önemli yükselmeler başladı. Ahlâka dair eserler birbiri arkasınca yayınladı. Keza, Farabî'nin, Gazalî'nin Nasîr-i Tusî'nin ahlâk kitapları tercüme edildi ve Batı ülkelerinin çoğu öyle bir hale geldi ki, yalan söylemek, ara bozmak, başkasına ait bir malı almak, hak yemek gibi kötü huylar ortadan kalkmak temayülünü gösterdi ve sonra, işte Hıristiyan ahlâkı budur, girdiği yeri mamur eder, ilerletir, denildi. Bu memleketleri gören ve onların ahlâk kitaplarını okuyanlar da Müslümanlığın hakikî ahlâkını bilmedikleri için Müslümanların düşkün hallerine bakarak yanlış hükümler verdiler. Halbuki kabahat İslâm ahlâkında değil, Müslümanların cahil kalmalarında ve mutaassıplara uymalarında idi.

Eğer biz İslâm ahlâkının esaslarını öğrenir, fakat yalnız öğrenmekle kalmayarak, güzel ahlâk ile bezenir ve onları yerine getirirsek, hiç şüphesiz kimseden geri kalmaz, gerilikten ve tembellikten kurtulur, daha büyük bir medeniyete ve mes'ud bir hayata kavuşuruz.

İslâm dini hayatî bir din olduğu gibi ahlâkı da hayata uygun ve insanları ilerlemeğe ve yükselmeğe götürücüdür. Musa'nın dini çok sert, emirleri ve yasakları şiddetlidir, ahlâkı da menfaat üzerine kurulmuştur. Tevrat'ta Yahova pek gazaplıdır, ekmeği hamursuz yapacaksın, koyunu mezbahada keseceksin, kebab edip yiyeceksin, bu gecede bitiremezsen kalanı-

nı atacaksın, hırsızlık edersen cezası ölüm, düşmanı bulursan öldüreceksin, bir milleti mağlûp edersen çocukları da katliam edeceksin, kendi memleketine yabancı sokmayacaksın, sana tecavüz eden olursa on misli ceza vereceksin, gibi emirler vardır.

Hız. İsa'nın tebliğleri ise, ellerde mevcut incillere nazaran, suç üstü yakalanan bir kadını affedeceksin, bir parça ekmeğin varsa komsuna vereceksin, yüzünün bir tarafına tokat atarlarsa öbür tarafını çevireceksin, tarik-i dünya olacaksın, hattâ evlenmeyeceksin şeklinde pek yumuşak ve insan şahsiyetini hiçe sayacak durumdadır.

Hız. Muhammed'e göre ise, evleneceksin, aynı zamanda dünya için de çalışacaksın, sana tecavüz ederlerse misli ile mukabele edeceksin, affedersen daha iyi, yiyecek nafakanı önce kendine, ailene, akrabana, artarsa ve zengin isen fakire vereceksin. Müslümanlıkta ekmeği şöyle yapacaksın, koyunu imam kesecek gibi şeyler yok. Bunlar herkesin iradesine bırakılmıştır. Görülüyor ki Müslümanlıkta ne sert, ne yumuşak, mutedil bir yol, hak ve adalet yolu tutulmuş, şiddet gösterilmemiş, insan şahsiyetine kıymet verilmiş, kardeşlik ve insan sevgisi kabul edilmiş, kendini feda etmek, günahkâr doğduğunu kabul ederek nefsinin aşağı görmek gibi şeyler hoş görülmemiştir. Binaenaleyh İslâm ahlâkı doğru, mutedil, âdil ve hayatî bir ahlâktır. Bu ahlâkın mahiyetini, esaslarını ve ölçüsünü güzelce öğrenelim. Çünkü İslâm'da imanın ve ibadetin gayesi fazilet sahibi, iyi ahlâklı olmaktır.

İslâm Ahlâkının İlkeleri

Amele dair buyruklar ve yasaklar (farz ve haram olanlar) dan başka Müslümanlıkta güdülmesi istenilen iç temizliği, nefsi terbiye ve fazilet denilen bir takım ilkeler daha vardır. Bunlar iki kısımdır. Bir kısmı yapılması istenilen iyi ahlâk, bir kısmı da sakınılması gereken kötü huylardır.

İyi ahlâk : İyi yüreklilik, kardeşlik, iyi geçinme (muâşeret) affetme, sabır, tevazu, insaf, haya, himaye, şükür ve takva yoludur.

Kötü huy : Katı yürekli olmak, fena söz söylemek, arkadan lâf etmek (zem), yalan söylemek, gönül kırmak, gösteriş

(riya), böbürlenme (kibir), öfkelenme (gazap), çekememezlik (hased), hile, tembellik, dilenmek, israf ve sefihlik yoludur.

Her Müslüman'ın iyi huylarla bezenmesi ve kötülerden sakınması ve bu suretle Müslüman ahlâkiyle ahlâklanması gerektir. Bu ilkelerin çoğunun muhite göre ve zamanla mânaları değişir; nezaket kaideleri, meselâ hayanın derecesi, himayenin şekli ve rekabetin mânası, mahallî örflere ve âdetlere bağlıdır. Çünkü bunlar sosyal olaylardır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de, «Affet, örfe sarıl, cahillerden sakın» (Ali İmran 198) buyurulmuştur. Bu bakımdan denebilir ki, ahlâk, cemiyet içinde makbul olan hareketlere, düzene uymak, herkesi sevmek, herkese kendini sevdirmek, cehaletten sakınmaktır. Esasen ahlâk insanın tabiatı ve seciyesi veya manevî kuvvet ve melekeleri mânasınadır. Ahlâk yaratılıştan mı gelir, yoksa alışkanlığın bir mahsulü müdür, meselesi üzerinde birçok tartışmalar olmuştur. Yaratılıştan olsa bile onu geliştirmek için iyi bir terbiyeye ihtiyaç vardır. Bu bakımdan anaya, babaya ve öğretmenlere ağır yükler yüklenir ve bunların gençlere örnek olması icap eder. Yalancı ve aldatıcı bir muhitte çocuk yalana ve aldatıcılığa alışır, kişi kötü arkadaştan azar. İyi hocadan okuyan âlim olur, kötüsünden ders alanın kafası örümceklenir. Ahlâka edep, terbiye denilmesi de bunu gösterir. Ahlâk, bilgi kolu olmak bakımından edep ve terbiye yollarını, hayır ve fazileti göstermektedir. Mahiyeti kalbi paklamak, iyi itiyatlar edinmek, diğer deyimle hayır dilemek iyi işler işlemektir. Gayesi de insanı insanlığın kemaline, hayra ve saadete ulaştırmaktır. İşte bunun içindir ki, Hz. Peygamber, «Ahlâk dinin yarısıdır», diğer bir hadîste de, «İslâm hüsnü hulkattan ibarettir», buyurmuştur. Bu gerçeği her ilkeyi, ahlâkî faziletin temellerini, ayrı ayrı mütalâa ederken daha iyi anlayacağız.

İyi yüreklilik (nefsi tasfiye etmek) : İçimizi kötü düşüncelerden, bayağı duygulardan arıtmaktır. Herkese karşı iyi niyet beslemek, arkadaşlığa sadık olmak gibi ki, Kur'an-ı Kerim'de, «O gün kalb-i selimden başka hiçbir şey fayda vermez» (Şuara 89) âyetinin temiz kalp dediği budur.

Kardeşlik duygusu : Allah sevgisinin ve millete bağlılığın

bir tezahürüdür. Çünkü kardeşini ve insanları sevmek kişiyi Allah'a ulaştırır. İnsanı sevmek ise, onların iyiliğini istemek (hayırhahlık) dır. Peygamber hazretleri, aklın başı kendini sevdirmek, iyiye kötüye iyi muamele etmektir, buyurmuştur.

İyi geçim (muâşeret) : Bütün nezaket, edeb kurallarını içine alan bir ilkedir. Kur'an-ı Kerim'de : «İnsanlarla, güzel sözlerle konuşunuz» (Bakara 83) ve «Kadınlarla mahallî âdetlere riayet ederek muâşeret ediniz» (Nisa 18) buyurulmuştur. Görülüyor ki Müslümanlık en ince nezaket ve muâşeret adabını emreder. Karşındakini güler yüzle karşılamak, nezaketle muamele etmek, hastaları yoklamak muâşeret kurallarından olduğu gibi, camiye kirli çoraplarla girmemek, kirli elbise giymemek, cemaati yarıp öne geçmemek de edep icabıdır. Misafirliğe gitmenin, sofrada yemek yemenin bir mecliste konuşmanın, hocaya karşı saygının adabına riayet ahlâkî şeylerdir.

Affetmek: Suç bağışlamak, kusur görmemek ve ara düzmektir. Kur'an-ı Kerim'de, «Kötülüğün cezası miktarınca cezadır, ama affeden ve arayı düzeltenin mükâfatı Allah'a aittir» (Şura 38) buyurulmuştur. Bağışlamak tanrının sıfatıdır. Affeden, tanrı sıfatıyla sıfatlanır. Meşhur sözdür: İyiliğe karşı iyilik her kişinin işidir. Kötülüğe karşı iyilik er kişinin işidir, denilir. Bu kural, kin gütmenin, dargınlığın, öç alma duygularının kötülüğünü belirtir.

Sabretmek : Bir acıya veya felâkete karşı şikâyet etmeyip sakin olmaktır. Harp meydanında sabr ve sebat etmeğe **secaat** denir. Darlık haline dayanmak da **kanaattir**. Başlanılan bir işe devamla ve sebatla çalışmağa da **azimkârlık** denir. Elinde olan işleri gereği gibi yaptıktan sonra elinde olmayanlara katlanmağa **tevekkül** denir. Bunların hepsi birer fazilettir. Tevekkül kisb (çalışmak) dan sonra gelir. Çalışmak farzdır, çalıştıktan sonra Allah'a bağlanmak ise fazilettir. Kur'an-ı Kerim'de, «Vel Asr» suresinde» «Birbirinize hakkı ve sabrı tavsiye ediniz» buyurulmuş, Peygamberimiz de «Kanaat tükenmez bir hazinedir» demiştir. Kanaat, başkasının kazancına göz dikmeyip kendi kazancına bağlanmak ve kendi halinden memnun olmaktır ki bu, insan için büyük bir meziyet ve ihtiraaslara dizgin vuran bir irade kuvveti ve bir ailede iyi geçinmenin şartıdır.

Şecaat, düşman karşısındaki kalbin kuvvetini ifade eder, yiğitlik demektir. Verilen ödevi yerine getirmek gücüdür. Kur'an-ı Kerim'de «Sizden yüz kişi, onlardan iki yüze üstündür» âyeti bu yiğitliği sena etmektedir.

Tevazu : Alçak gönüllülük, büyük küçük ayırmamak, kendini herkesle bir tutmaktır, ki insanı dalkavukluktan ve masakaralıklardan ve böbürlenmekten korur. Yumuşak adam olmak mânasına da gelir. Birden bire kızmamak ve gönül kırmamaktır. Kur'an-ı Kerim'de : «Halka çehre asma, yeryüzünde salına salına yürüme, Allah, bütün kurumlu ve öğünen kimseleri sevmez, yürüyüşünü bil ve sesini hafiflet» (Lokman 19) âyeti tevazuun dindeki yerini gösterir. Haya sahibi olmak, perdesi patlamış olmamak da tevazu derecelerindedir. Haya dediğimiz huy, kötülüğü duyunca kızaracak terbiyede olmaktadır. Haya ve tevazu insanlara mahsus bir vasıftır. Tekme atmak, şahlanmak ve utanmamak hayvanların vasıflarıdır. Bu sebeple Peygamber «Haya imandan gelir» buyurmuştur. Sırnaşıklık, sarkıntılık, sarhoş gezme ve küfürbazlık haya duygusunun olmamasından ileri gelir. **İnsafli olmak** da tevazu faziletinde dahildir. Meşhur hadîste «İnsaf dinin yarısıdır» denilmiştir. Hakkına razı olmamak, başkasının malında gözü olmak, gözü doymaz, haris olmak, ticaretle fiat haddini geçmek gibi kötü hareketler insafsızlıktan gelir.

Şükretmek : Kişinin yapılan bir iyiliği unutmayıp ona elinden geldiği kadar mukabelede bulunmasıdır. Şükür Allah'ın nimetlerine karşı ibadet etmekten başlar, herhangi bir nimete karşı memnuniyet izhar etmeyi de içine almak üzere ufak bir nezakete karşı teşekkürle mukabeleye kadar varır. Allah'a sözle şükürün en faziletlisi «Elhamdülillâh» demektir. Gönülden işe şükretmek ise nimetin kıymetini bilmektir. İslâm terbiyesinde her işin başında «Bismillâh» sonunda «Elhamdülillâh» denir. Şükür hakkında Kur'an-ı Kerim'de birçok âyetler vardır. En kısası şudur: «Allah şükredenlerin mükâfatını verir» (Al-i İmran 144) (52).

(52) Allah'a şükür ve dua etmek için kitabın sonlarındaki Fatiha tefsiri ve Kur'an âyetleriyle dualara bakınız.

S a k ı n c ı l a r (K ö t ü h u y l a r ı n ç e ş i t l e r i)

Kötü kalplilik : İnsanları kötü görmek, şüpheli olmak, başkalarını kötü zannetmek, hased etmek, kıskanmak, işin hilesine kaçmak, böbürlenmek, büyüklük taslamak, fırsattan istifade etmek ve merhametsizliktir. Bunlar kalbin hastalıkları ve kötü huyun âlametleridir. İnsanın ilk işi kalbini temizlemesi ve bu huylardan sakınmasıdır. Merhametsizlik, bir adama kaldıramıyacağı işleri yüklemek, hayvanlara cefa etmek, ağaçları kesmek, hastalara acımamak, küçükleri sevmemektir. Hz. Peygamber «Merhamet etmeyenlere Allah merhamet etmez» buyurmuştur. Kibirlik kendini beğenmek ve başkalarını küçük görmektir. Kur'an-ı Kerim'de «Allah kendini beğeneni ve öğüneni sevmez» ve «Yeryüzünde salına salına yürüme, yeri yaramazsın ve yükseklikle dağlara erişemezsin» (İsra 38) buyurulmuştur. Lüks eşyaya düşkün olmak da kibirliktir. Müslümanlık kibirliliği sevmediği için erkeklerin ipekli giymelerini, altından süsler takmalarını, mahzurlu görmüştür. Hased etmek ve kıskanmak, başkasının nail olduğu bir nimetin ondan gitmesini istemek veya onun malına göz dikmektir. Bu da, kibirli olmanın bir tezahürüdür. Gıpta etmek başka şeydir, başkasının kazandığı bir şerefın kendinde olmasını istemektir. Rekabetin de mahzurlu olmayan tarafı vardır. Şüphe de kalbin bir âfetidir. İnsanı kötü zanlara götürür, Kur'an-ı Kerim'de : «Zanların bazıları günahtır» (Hucurat 12) buyurulmaktadır. Kalbin âfetlerinden biri de hodgâm olmak, her şeyden kendine menfaat çıkarmaktır ki, ben şeyhim diyerek başkalarının ikramlarını celb veya dini menfaata âlet etmek, sahtekârlığın ve hodgâmlığın en kötü şeklidir, bunların hepsi kalbin âfetleridir.

Kötü sözlülük : Ağız fena sözlere alıştırmak, küfür kelimeleri çıkarmak, aldatmak, atlatmak, yalan söylemek, arkadan lâf etmek, gönül kıracak şekilde şakalar, alaylar ve çekiştirmelerde... bulunmaktır. Bunlar lisanın âfetidirler. Bu kötülöklere karşı Müslümanlık pek hassasdır. Fena bir hareket vaki olmuş olsa bile İslâm ahlâkı bunu açığa vurmayı meneder. Kur'an-ı Kerim'de, «Allah fena sözün açıklanmasını

sevmez» (Nisa 147) buyurulmuştur. Dilini tutmayanlar hakkında da : «Çok yemin eden, alaycı, ayıp araştıran, kovalıyan, hayra engel olan, mütecaviz ve günahattan çekinmez, saygısız, sonra da soysuz kimseleri sakın tanıma (Kalem 10-13) emri verilmiş; diğer bir âyette de : «Birbirinizi zem ve gyıbet (kötü tarafını söyleyip arkadan çekıştirmek) etmeyiniz. Kim ölmüş kardeşinizin etini yemek ister, bunu elbet fena görürsünüz» (Hucurat 12) buyurulmuştur.

Lisan afetinin en kötüsü **aldatmak** ve **atlatmaktır**. Esasen yalan söylemek haramdır. Fakat baştan savmak, avutmak gibi şeyler ahlâkın en bozuk tarafıdır. Kur'an-ı Kerim'de «Yalandan kaçının, bütün hilelerin cezası Allah'ındır, yapamayacağınız şeyleri söylemeyiniz» (Hac 30) buyurulmuştur. Sözünde durmamak atlatmak, iftira etmek, kıskırtmak bu nevidendir. Düşmana sır vermek ise hainliktir. Yalnız memleketin selâmeti için veya düşmandan sır almak için aracılık ve hile yapmak makbuldür. Buna harp hilesi denir. Çünkü bu hareket bütün memleketin emniyetine hizmet eder. Büyücülük ve efsunculuk ve evliyalık taslamak gibi sahtekârlıklar Allah adına yapıldığı için iki katlı ahlâksızlıktır, hem Allah'a, hem insana hiyanetlidir. Bununla beraber alış verişteki aldatmalar insan hakkına taallük ettiği için bunlar da iki katlı günahlardandır. Çünkü burada yalandan başka sıhhatı bozmak ve haksız kazanmak gibi dinen haram olan kötülükler de vardır. Şunu da ilâve edelim ki, bir satıcının aldatması, bir vazifelinin, bu gün git yarın gel, diye iş sahibini atlatması ne kadar ahlâksızlık ise, alıcının aldanması ve yalana kanması da o derece kötüdür. Kur'an-ı Kerim'de «İyice bilmediğin şeyin peşinden gitme, kulak, göz ve gönül hepsi ondan sorumlu olacaklardır» (İsra 38) buyurulmuştur ki gözünü, gönlünü aç da aldanma demektir.

Gösteriş (riya) : Fena hareketlerden birisi de mürailik veya riyakârlık dediğimiz gösteriş yapmadır ki, bu hal ibadetlerde Allah'a şerik koşmak gibi birşey olur ve büyük günahıdır. Bir adamdan bazı menfaatler temin etmek için ona kendini sofu göstermek veya din adamı tanıtmak için, o adamın göreceği yerde namaza kalkmak, Allah için değil, o adamı kandırmak ve dini menfaata âlet etmek olur. Bunun için camide na-

file namaz kılmak makbul değildir. Kimse görmemesi için evinde kılmak ise büyük fazilettir. Riyanın çeşitleri vardır; iki yüzlülük, sahtekârlık, kendini olduğundan başka türlü göstermek, kalbinde hulûs ve hüsnüniyet olmamak, ehl-i takvadan görünmek gibi. Bazı kimseler elinde tesbih çeker, evinde kumar oynar. İşçinin ücretini keser, kalfaya ziyafet çeker. Ona başka türlü buna başka türlü söyler. Bunlar pek kötü huylardır, kişiyi dolandırıcılığa kadar götürür ve bilhassa münafıklık derecesine düşürür. Münafıklık iki yüzlülüktür; Müslüman görünür arkadan fesat çevirir, senden bir söz alır başkasına ulaştırır. Hazret-i Peygamber hayatı boyunca Mekke'de müşriklerle, Medine'de münafıklarla uğraşmıştı. Kur'an-ı Kerim bunlar hakkında: «Bunlar Allah'ı ve müminleri aldattıklarını sanırlar. Kalpleri damgalı, gözleri perdelidir. Bunlar iman etmiş değillerdir, işte sefihler bunlardır» (Bakara 13) demektedir. Riyakârlık, gösterişle başlar insanı iki yüzlü yapar. Bunların sonucu dünya için de, âhret için de çok kötüdür.

Tembellik : Müslümanlıkta iş tutmamak, çalışmamak memnundur. Müslümanlığın başlıca farzlarından ,emirlerinden biri çalışmak ve nafaka kazanmaktır. Çalışmayanlara, hizmetten kaçanlara ve vazifesini yapmayanlara tembel denir ki, sonu dilencilik, başkasının sırtından geçinmek ve milletin başına yük olmaktır. Bir hadîs-i şerif vardır : «Çalışan hükümet sürer, tembel haraç güzar olur». Bu sözün değeri büyüktür. Kur'an-ı Kerim'de de : «Toprağa, ancak lâayık olan sahip olur» (Enbiya 105) buyurulmuştur. Tembellerin elinden toprağı da gider davarı da, yurdu yuvası da. İslâm'da dilencilik, miskinlik kelimesiyle ifade olunur. İnsanlık şerefinden mahrum, zelil ve alçak kimse demektir. Hadîs-i şerif'te : «Bu günü, dünkü günden daha iyi olmayan insan bizden değildir», buyurulmuştur ki, çalışmayıp, geçineceğini kazanmayanların derecesi bu hadîste gösterilmiştir.

Müsriflik, sefihlik, cimrilik : Bunlar da kötü huylardandır. Kişinin lüzumsuz yere mal harcaması yasaktır. Cenab-ı Hak: «İsraf etmeyin, Allah müsrifleri sevmez» (Araf 31) buyurulmuştur. Diğer bir yerde ise: «Elini boynuna bağlayıp kalma, cimri olma bütün bütün de açma, yoksa levm altında ve ih-

tiyaç içerisinde çökersin» (İsra. 29) buyurmuştur. Lüks hayata düşkünlük müsrifliktir. Kötü ve pis bir hayat yaşamak ise sefihliktir. Kendinin ve evinin ihtiyaçlarını yerine getirmemek, para biriktireceğim diye çocuklarına ve ailesine, kendine yaraşan şekilde bakmamak cimriliktir. Kişi malını yerine ve ihtiyacına göre sarfetmelidir. Sefahat yerlerinde harcamamalıdır. Kur'an-ı Kerim'de zevk ve sefahat düşkünlüğünün acıklı azaba duçar olacakları belirtilmiş ve «Sefihlere mallarınızı vermeyin» (Nisa 4) diye de emredilmiştir. Sefih avanak, cahil ve tedbirsiz demektir. Malını lüzumundan fazla harcar, yiyeceğini ve içeceğini lüzumundan fazla yer, içer ve yedirir; bu, kişinin irade yokluğudur, ruhî hastalık ve hafifmeşreplik ile de vasıflandırılır.

Z ü h d v e T a k v a .

İslâm ahlâkının kemaline takva, takva sahibi olanlara zahid ibadete ait farzları ve amele ait buyrukları ve yasakları yerine getirenlere de velî denir. Velinin üç mânası vardır. Biri dost, yardımcı mânasıdır ki, talebe velileri bu mânadadır. Biri de büyük ve iş başında olan kimsedir ki, vali ve vilâyet bu mânadadır. Biri de Allah'ın varlığına ve birliğine ve onun kitabına inanıp, onun buyruklarını yerine getiren (tevellî) ve kötülüklerden sakınan mânasıdır. Evliya (erenler) kelimesi bundan gelir. Kur'an-ı Kerim'de : «Biliniz ki Allah'ın velilerine korku ve incinme yoktur» buyurulmuştur ki, sonuncu mânada gösterdiğimiz Allah'ı hakkiyle tanıyan ve emirlerini benimseyen ve kötülüklerden sakınanlar, dünya ve âhirette emniyettedirler, demektir. Binaenaleyh ibadetlerini yerine getiren her ahlâklı adama velî veya kâmil insan, zâhid veya takva ehli denir ki, bunların yolu güç ve ince bir yoldur. Zira kişi takva yolunu tutar ve kendini ibadete verir de dinin diğer emirlerini unutursa, ailenin nafakasını kazanmak, çocuklarını okutup terbiye etmek, ilme çalışmak, memlekete ve millete faydalı olmak gibi dinî farzları ihmal ederse fazilet kazanacağı yerde farzları dahi yapmamış olur. Halbuki takva, Allah'a ve insana karşı vazifeleri ve emirleri yerli yerince yapmak, ondan sonra nefsin arzularını atarak şüpheli şeylerden sakınmaktır. Bunu Kur'an-ı Kerim şu âyetle bildirmektedir: «Yüzlerinizi doğuya ve-

ya batıya çevirmeniz takva değildir; takva sahibi Allah'a, ahiret gününe, meleklere, kitaba, Peygamberlere inanan; hısımlarına, yetimlere, yoksullara, yolda kalanlara, dilenciye ve esire severek mal veren; namaz kılan, zekât veren, söz verince sözünü yerine getiren, sıkıntılı ve hastalıklı anlarda ve düşman karşısında sabreden kimsedir. İşte sadıklar ve takva ehli bunlardır» (Bakara 177). Bu âyette takva sahibi, yalnız kendi nefsini değil, etrafını ve milletini de düşünen, azimli ve iradeli bir kimse olarak gösterilmiştir, ki Allah insanlardan bunun fazlasını istemez. Bundan fazlasına gitmek fitrat ve hayat dini olan Müslümanlıktan uzaklaşmaktır.

İSLÂM DİNİNDE TARİKAT VE MEZHEBLER

Velilik keramet sahibi olmak değildir, Allah'a saygı, halka sevgi göstermektir. Bu, babadan evlâda geçen bir şey de değildir; ilim tahsil etmek, çalışmak, doğruluktan ve pak kalplilikten ayrılmamak ile her müminin elde edeceği şeydir, yani keramet insanın kendinden gelir, geldiği zamanda da o başkasına gösterilmez. Zira keramet göstermek riya (gösteriş) dir ve dinen memnudur. Takva, Kur'an-ı Kerim'de çok geçer. Nitekim, «Sizin Allah indinde en keremliniz takva ehli olanınızdır» (Hucurat 13) buyurulmuştur. Sahabelerin çoğu bu vasıfla anılırlar. Zahidlik de Peygamber zamanında vardır. Ebu Zer, Selman-ı Farisî bu vasıfla anılırlar. Bunlar dünyaya rağbet etmez, perhizkâr adamlardı. Esasen zahidlik, dünya işlerini en azına indirmek, ibadeti ve ahlâkî faziletleri en yükseğine çıkarmaktır. İşte, dinen makbul olan zahidlik, ehl-i takva ve kâmil insan budur. Bunu sofuluk veya tasavvuf ile, derişlik veya tarikatçılıkla karıştırmamalıdır. Çünkü, İslâm âleminde tasavvuf, Hicrî ikinci yüzyılın sonlarına, tarikatlar ise dördüncü yüzyılın sonlarına doğru görünmeğe başlamış ve zahidlikten daha ileri gitmek iddiasını gütmüş, dünyayı terketmek, kendini riyazet (çile çekmek) ve melâmet (kendini kınamak hali) içinde yaşatmak şekline bürünmüştür.

Sonra bu mesleği güdenler yazdıkları kitaplara ahlâk konularını almışlar ve bunlara dünyayı terketmek, kendini herkesin hakaretine maruz kalacak hale getirmek, çile çıkarmak gibi bahisler ilâve etmişler, daha sonra Kur'an'dan batınî mânâlar çıkarmak, Müslümanlığı birtakım sırlardan ibaret sayarak gizli yol gütmek ve bunun için de bir ocağa, bir şeyhe bağlı olmak gibi kurallar daha koymuşlardır. Halbuki ahlâk yolunu gördük, zühd ü takvayı anladık, bunlarda gizlilik, bir vasıtaya bağlanmak, çile çıkarmak ve dünyayı terketmek gibi haller yoktur. Şu halde tasavvuf nedir, tarikat nedir, bunları öğrenmek uygun olur.

T a s a v v u f

Tasavvuf deyiminin nereden ve ne zaman geldiği pek de belli değildir. Bunu sâf, sof, suffe ve sofist kelimelerine bağlayanlar vardır. Bu deyimin İslâm arasına girmesi hicretin ikinci yüzyılının sonlarındadır. Tasavvufa dair en meşhur ve en eski eseri yazmış olan Kuşeyrî'nin araştırma sonunda vardığı netice budur. «Nefâhâtül Üns» de Molla Câmi, ilk defa sofi adını alan adam'ın Hâşim Sofî olduğunu, bu zatın da Süfyan-ı Sevrî'nin, İbrahim Edhem'in ve Şakik Belhî'nin arkadaşlarından olduğunu söyler. Bu zatlar Hicretten 150-200 yıl sonra yaşamışlardır. Zünnun-i Mısırî, Maruf-i Kerhî ve Bişr-i Hâfî, Hicrî 200 den sonradırlar. Cüneyd-i Bağdadî ve Bayezid-i Bestamî ve Hâris Muhasibî ise daha sonradırlar. Bunların hepsi ilk sofilerdir. Ekserisi Belh ve Buhara taraflarından gelmiş, zâhid ve mütefekkir adamlardır. Bunlara göre tasavvuf, kalbini ve fikrini Allah'tan başkasiyle meşgul etmemek, Peygamber'in ve ashabının gittiği yoldan ayrılmamak, sonradan çıkmış olan bid'atlara kapılmamak, hem azîmet yolunu, hem hakikat cephesini tutmaktır. Azîmet yolu, şeriâtın ruhsatlı tarafını bırakıp sıkı tarafını almaktır. Hakikat cephesi de dinî hükümlerin sebeplerini ve gayelerini bilerek ona göre tatbik etmektir.

Tasavvuf tarihinin bu devrinde kutup, pîr, abtâl gibi tâbirler; kırklar, yediler, gayıbtan haber verme, tasarruf sahibi olma gibi düşünceler ve müsterek âyinler yoktu. Kur'an'ın bânîni vardır, hakikat bir sırdır, müşid elini tutmayınca hakikata varılamaz gibi hayaller de yoktu. Bu fikirler sonraları bânîni teşkilâtının tesirleri altında tasavvuf içine sokuldu. Bilhassa bu gibi telkinlere İranlılarla Türkler pek elverişli idiler. Çünkü İranda, pek eskiden, dinde zevk ve safayı esas tutan ve her şeyi mübah gören dinler ve mezhepler yaşamıştı. Türklerin bir kısmı ise müslümanlıktan önce Buda dini gibi mistik dinlere girmişler; sofiyane duygulara âşina bulunmuşlardı. Müslüman olunca bir kısmı bu hali müslümanlık içinde de yaşatmağa devam etmişti.

Buda ve Zerdüşt din ve mezheplerinde, pek ağır çile çikarmalar, ateş karşısında durmalar ve dünyadan feragat usul-

leri vardır. Bu dinlerde ateşgedeler, büyük manastırlar ve zaviyeler bulunur. Ateşgedelerin ve manastırların dinî reisleri müslüman olup ta Irak ve Suriye taraflarına geldikten sonra da bu zaviyeler oralarda da görüldü. Gizli âyinler yapmak, şeyhlere, babalara bağlanmak, hurafelere ve efsanelere inanmak gibi şeyler İslâm tarihinde bu devirden sonra başlar. Meselâ İbrahim Edhem, Belh hükümdarının oğludur. Bu prens gençliğinde ava gitmiş, bir geyik vurmuş ve geyiğin gözünden bir damla yaş akmış ve avcıya «Sen bunun için mi yaratıldın» diye bir ses gelmiş, bunun üzerine prens herşeyi bırakarak bir çobanla elbisesini değiştirmiş ve dünyayı terk ile dolaşmaya başlamış. Halbuki bu efsane çok daha eskidir. Türkçe yazılmış eski Buda dini metinlerinde yine hükümdar oğlu prensin avda bir geyik vurduğu ve geyiğin gözyaşı dökerek prene «sen bunun için mi yaratıldın» dediği Türk dili enstitüsünün yayınladığı yayınlarda görülmektedir. Efsane, Süleyman Çelebi'nin basılı eski nüshalarına bir manzume halinde sokulmuştur. Kaygusuz'un Velâyetnamesin'de ise Kaygusuz'un Antalya Beyinin oğlu bir prens olduğu ve avda geyik vurduğu, geyiği yakalamak için peşinden giderken geyiğin bir dergâha girdiği, Kaygusuz içeri girince de Abdal Musa'nın böğrüne saplanmış olan oku çıkarıp Kaygusuz'a verdiği ve bu suretle onu irşad ettiği yazılıdır ki, bunların hepsinin kaynağı birdir. Sonuncusu bir nev'i tenasuh akidesi de taşır. Altın Yaruk adıyla türkçe yayınlanan Buda dininin mukaddes kitabında öküzle konuşan geyik, güvercin ve kaz şekline giren din kahramanlarının hikâyeleri çoktur. Bunlar zamanında ahlâk ve fazilet telkin eden psikolojik ve temsîlî bir usul sayılmış ve sonradan efsaneleşmiştir.

Tasavvuf ehli içinde yüksek fikirli ve derin düşünceli, insan-ı kâmil denilmeğe lâyık kimseler çoktur. Lâkin eserini on birinci yüzyılın başında (Hicretin 438 inci yılında) yazan Kuşeyrî, «bu taifeden zamanımızda hiç kimse kalmamıştır. Meslek bozulmuş, içine kötüler karışmış, aralarında haramdan helâlî farketmeyenler var. Bunlar ibadetleri alaya almıya başlamışlar şehvî arzularına uymuşlar ve hakikata vâsıl oldum diye kendilerini dinî emirlere bağlı saymamağa başlamışlardır. Bu kadarla da yetinmiyerek biz hak ile beraberiz,

visalin hakikatına ulaştık, artık bizden sorumluluk kalkmıştır, biz tevhidin sırlarını keşfettik, artık kâinata tasarruf ediyoruz demeğe de yeltenmişlerdir. Bu sebeple eserimde, Hazret-i Muhammd'in getirdiği esaslara ve İslâm ahlâkına uymayan hareketlerin sofilik olamayacağını, bu gibi hallerin dalâlet olup yalnız takvanın makbul olduğunu göstermek gayesini güttüm» diyor. Bu izah gösteriyor ki, İslâm'da iki türlü tasavvuf inkişaf etmiştir. Bunlardan biri makbul ve hayra götürücü olduğu halde, diğeri aldatıcı ve fesada götürücüdür. Bunların birincisi zordur. Yüksek tahsile, iyi terbiyeye, ahlâkî faziletlere ve zühd ü takvaya bağlıdır. Diğeri kolay, cehaleti kamçılar, arzulara uyar, gizlilikten faydalanır. Menfaatlere vasıta olur. Memlekette cehalet artınca daima bu ikinci tasavvuf meydanı almış ve cahil halkı bu yüzden istismar etmiştir. Hicretten 500 yıl sonra XI inci ve XII inci yüzyıllarda ise tasavvuf büsbütün başka bir renge boyanmağa başlamış ve sonra tarikatçılık şeklini almıştır. Bu ise gittikçe başka başka hallere girmiş ve nihayet tefessüh etmiştir.

T a r i k a t ç ı l ı k

Tarikatçılık memleketimizin bugününü ve geleceğini ilgilendiren bir konudur. Gizli veya aşikâr, din kisvesi ve hakikat perdesi altında görünüyor. Bugün biz dinimizin hakikatını öğrenmek ve dinden olmıyan şeyleri bırakmak, taassup, cehalet ve tembellik ile mücadele etmek ve milleti yükseltecek bir yolda yürümek zorundayız. Bu, her müslümanın ödevidir. Bu sebeple önce tarikatçılığın tarihini ve mahiyetini iyice bilmeliyiz.

Tarîk yol, tarikat ise bir kimsenin kendine mahsus (halleri ve âdetleri) gidişidir. Eskiden bu kelime yalnız Hz. Muhammed'in sireti ve sünneti mânasına kullanılırdı. IX uncu yüzyıl sonlarında genel olarak tasavvuf ehlinin mesleğine «tarikat-ı sûfiye» denilmeğe başlanmıştır. XIII üncü yüzyılın başlarında ise sofî ve âlim kimselerin şahsına bağlı (kâdirî, ru-fâî, yesevî gibi) özel yollara tarikat denildi. İlk çıkan tarikatlar bunlardır. O sıralarda Cengiz orduları Orta Asyayı çig-nemiş, halk derin ıstıraplara düşmüştü. Müslümanlar bu hâli Allah yolunu ihmâl etmenin bir cezası gibi telâkki ettiler, dine

sarıлмаğa ve kendilerini bu perişanlıktan kurtaracak maneviyat sahibi adamlar aramağa başladılar. Halkın bu hissiyatından faydalananlar kısa zamanda yüzlerce tarikat çıkarıldılar. Bu hal çok geçmeden bütün İslâm âlemini sardı. Hulâgû'nun akınları İran'ı, Irak ve Suriye'yi altüst edip batınî devletini imha edince bunların bir kısmı Mısır taraflarına, çoğu da Anadolu içine dağıldılar. Bedevî, Şazilî, Mevlevî, Bâbabî veya Bektaşî tarikatlarının çıkışı bu hissiyatın eseri ve bu devrin mahsulüdür. Tarikatçıların büyükleri, müridlerini çoğaltmak için bazan kendilerinin Peygamber sülâlesinden geldiklerini, bazan da belirli ve meşhur adamların isimlerini vererek yolun erkânını onlar vasıtasıyla Peygamberden aldıklarını, hakikate ermek için ancak kendilerine intisap etmek gerektiğini, seyr-ü süluk olmayınca insanların kendiliklerinden hak yolunu bulamayacaklarını savundular. Bu iddialara samimî surette inananlar çoğaldı. İbn-i Teymiye, Fahreddin-i Razî ve bunların arkadaşları bu iddiaların Müslümanlıkla ilgisi olmadığını anlatmak için eserler yazdılar. Fakat etrafı cehalet ve sefalet kaplamıştı. Bilhassa Cengiz oğullarının ordularıyla gelen veya onların önünden kaçıp dağılan Moğol ve Türk boyları yeni Müslüman olmuş bulduklarından her türlü telkine elverişli bir durumda idiler. Bunların arasına Peygamber sülâlesindenim diye sokulanlar, Müslümanlığın hakikî yolunu biz biliriz, bu bize Tanrı emanetidir ve gizli olarak verilmiştir, diyerek boylar ve oymaklar arasında nüfuz kazandılar. Bunlardan birkaçı da şeyhlik postunun saltanat sandalyasına çıktı. Karaman'da Nure Sofu'nun Azerbaycan'da Şeyh Safî'nin ve Selçukîlerin son günlerinde bu şeyhlerden muvakkaten hükümdarlık tacı giyenlerin tarihi malûmdur.

Osmanoğulları Devletinin kuruluş günlerinde tarikatler o kadar nüfuz kazanmıştı ki bu devletin büyükleri tarikat şeyhlerini elde etmek yolunu tuttular. Şeyh Üdebalî, Emir Buharî ve Molla Fenarî gibi sofiyane neşeyi tatmış olanlara mevki verdiler. Bu suretle bir taraftan sapıtmış tarikatçıları yola getirmek, bir taraftan da softaların taassubunu önlemek istediler. Fakat Timur'un Anadoluyu istilâsı yeniden batınî ve hurufî guruplarının Anadoluya akımına yol açtı. Memlekette Hayderîler, Kalenderîler, çoğaldı. Bunların usul ve ayinleri pek

ilkel olduğu için köylüler ve göçebeler arasına sokuldular. Çok geçmeden Şah İsmail'in dâileri Anadolu'nun doğu ve kuzey taraflarını sardı. Sultan Selim ağır kararlar almağa mecbur kaldı. Buna mukabil diğer tarikatleri destekledi. Kanunî devrinde Melâmetçiler birkaç defa isyan çıkardılar. Bunlara ve içkili çalgılı gizli tarikatlara karşı cephe alındı; ve Kâdirî, Rûfaî, Mevlevî, Bektaşî ve Nakşibendî gibi on iki tarikatten maadası yasak edildi. Bu devre kadar tasavvufî bir yol tutan on iki tarikat yolcularıyla ulemâ arasında geçimsizlik yoktu. Ebussuudun ölümünden sonra bir taraftan Sivaslı Şeyh Şemseddin, diğer taraftan Kadızadeler arasında bilhassa vaiz kürsülerinde birbirine hücumlar başladı; birçok isyanlar çıktı. Ulema, ilim ile uğraşacak yerde tarikatları red ile vakit geçirdiler. Tarikat erbabı, nefis terbiyesine çalışacak yerde taraftarlarını çoğaltmağa uğraştılar. Çocuklar doğunca müderris payesi almağa, şeyhlik de evlâddan evlâda geçmeğe başladı. Çok defa sefahate düşkün kimseler şeyh oldu. Artık tekeler bir ilim ve terbiye yurdu değil, taassup ve tembellik ocağı halini aldı. Buralarda içki ve çalgı, ibadet için değil mutad olaylardan oldu. Bu durum karşısında yeniden birtakım adamlar çıkararak ve hakikî şeyh benim diyerek halkı istismara başladılar. Tarikatlar kol kol ayrıldı. Bu devirde Osmanlı Devletini her taraftan cehalet sarmış, devlet kuvveti sarsılmıştı, bunların önüne geçilmiyordu. Cumhuriyet devrinde tarikatler kaldırıldı, tekke ve zaviyeler kapatıldı. (53).

T a r i k a t ç ı l ı ğ ı n M a h i y e t i

Tarikatlar kanunen menedildikten sonra gizlice tarikatçılık gütmek, evvelâ kanuna itaatsizliktir. Sonra da milleti tefrikaya sürüklemek, halkı cehalete, taassuba sevk etmek ve tembelliğe alıştırmaktır. Bu gibi kötülükleri olduğu halde yine bu hali gizlice yapmak isteyenler şüphesiz birtakım faydalar

(53) Bazı İslâm memleketlerinde mezheb ve tarikat yoktur. Meselâ Çin Hindindeki 40 milyon Melayilerin, Endonezyadaki Müslümanların aralarında hiçbir tarikat ve ayrı mezhep yoktur. Suudi Arabistanda mezhep tarikat yasaktır ve tarikatçılar memlekettten çıkarılmışlardır. Orada tarikat gütmek, dinden çıkmak mânasındadır ve cezası ağırdır.

temini maksadını güderler. İlim ve fazilet sahipleri ve akli başında olanlar bu halleri kendilerine yakıştıramazlar. Müslümanlara yaraşan şey bu gibi dini menfaatine âlet edenlerden kaçınmaktır. Esasen tarikat, mahiyeti bakımından bir ayrılma ve perde altından başka bir yol gütmektir. Bu, zühd ü takva yolu değil, tasavvuf da değil ayrı bir yoldur. Bunda bir şeyhe intisap etmek, inabe almak, şeyhi Allah ile kul arasında vasıta yapmak, hususî âyinler yapmak, amme yolundan ayrılıp bir zümre haline gelmektir. Tasavvuf ise ruhî bir haldir (Psikolojiktir, sosyolojik değildir). Zümre halinde tasavvuf olmaz, zühd ü takva da şahsîdir. Herkes kendi kendine istediği kadar ibadet eder ve tasavvufta derinleşir. Fakat din içinde ayrı yol gütmek ve başkalarını kendine tabi kılmak, Kur'an âyetleriyle yasak edilmiştir. Kur'an-ı Kerimde : «İşte doğru yolum budur, bunu tutun, sakın sizi tefrikaya düşürecek ayrı yollar gütmeyin» (En'am 153) ve «Dinini tefrikaya düşürüp zümre zümre ayrılanların cezasını Allah verecektir» (En'am 159) buyurulmuştur.

İlk tarikat Abdülkadir Geylânî (1098-1166) adına nisbet edilmiştir. Bu zat, iyi vaaz eder ve çok ibadet ederdi. Çok kimseler onun vaazını dinler ve onun gibi ibadet etmeğe çalışırlardı. Ölümünden bir müddet sonra onun gibi ibadet edenler, biz. Abdülkadir'in yolunu tutuyoruz dediler, bu taklitçilik bir tarikat halini aldı. Bunun gibi Mevlâna'nın ölümünden 50 yıl sonra torunu tarafından Mevlevîlik kuruldu. Hacı Bektaş'ın ölümünden 100 yıl sonra Ahi Murat (Hüdavendigâr Gazî) zamanında (769 Hicrî, 1367 Milâdî) Hacı Bektaş'ta bir imaret yapıldı ve Yavuz zamanında tarikat haline getirildi. Sonra Bâbaîler, Hurufîler, Kalenderîler ve Hayderîler kendilerini o tarikata nisbet etmeğe başladılar (54).

(54) Müsteşrikler Mevlevîlik, Rûfâilîk, Bektaşîlik gibi tarikatlar üzerine birçok araştırmalar yapmışlar, Bayezid-i Bestâmî, Hallac-ı Mansur, Mevlâna gibi büyük sufiler, Hasan Sabbah, Fazl-ı Hurufî ve Bedreddin-i Simavî ve Şah İsmail gibi batınî ve ihtilâlcî tarikatçılar üzerine birçok eserler yazmışlardır. Bu müsteşriklerden siyasi maksad güdenler tarikatların kimini eski Türk dininin devamı ve milliyetçiliği, kimini de İran âdetlerinin ihyası veya bir inkılâp ve münevverlik hareketi gibi göstermişlerdir. Bunların, Ebu Hanife, Ebu Mansur-i

Bu pirlerin seyyid (Peygamber sülâlesinden gelme) olduklarına veya tarikâtı, Cüneyd Bağdadî'den ve Hasan Basri'den aldıklarına dair iddialar, Kanunî devrinde on iki tarikâtın resmen tanınmasından ve şeyhlerden ehliyet ve icazet aranmasından başlanıldıktan sonra çıktı. Hz. Peygamber'in gizli olarak Ebu Bekir'e veya Ali'ye el vermesi veya tarikât telkin etmesi sözü de doğru değildir. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de : «Ey Peygamber, sana Rabbinden indirilen her şeyi açıkça tebliğ et, eğer yapmazsan Peygamberliği yerine getirmemiş olursun» (Maide 67) buyurulmaktadır. Bu halde umuma açık olarak tebliğe memur olan Peygamber vazifesini kötüye kullanır da bazı hususları ümmetinden gizlemiş ve sevgili dostlarına vermiş olur mu? Sonra Ebu Bekir'le Ali bu tarikâtı Hasan Basri'ye vermişler, halbuki Ebu Bekir vefat ettiği zaman Hasan Basri doğmamıştı. Ali vefat ettiği zaman ise Hasan Basri 13 yaşında idi. Sonra Ebu Bekir veya Ali için hiçbir zaman hüyükmüş, âyin yapmış, semaa kalkmış, çile çıkarmış, mürid yetiştirmiş ve gizli olarak şuna telkin yapmış diye bir söz hiç kimse tarafından söylenmiş değildir. Artık gizli tarikâtlarda kadınlarla beraber âyin yapmak, âhenk ve sema, def ve çalpare vurmak gibi şeyler Hz. Ali'ye ve büyük mutasavvıflara isnad edilebilir mi? Bunları bir lâhza düşünmek, tarikâtçılığın mahiyetini anlamağa yeter.

İşte tarihî ve dinî hakikat böyle iken bazı yerlerde yeni veya gizli çıkan Biberciler tarikâtı, leblebi yiyenler tarikâtı, Teneke çalanlar tarikâtı, Âşıklar tarikâtı, Göğüs dinleyenler tarikâtından başka ekserisi Kâdirî ve Nakşibendî olmak üzere yer yer Uşşakî, Nazenin, Melamî ve Ticanî (55) gibi

Matürîdî, İmam-ı Fahreddin-i Razi ve İbn-i Teymiye gibi büyükler üzerine hiçbir araştırma yapmayı daima sufiler ve tarikâtlar üzerinde durmaları dikkati çekmektedir. Bizde de eski tarikâtçıların bugünkü torunları içinde bu hali faydalı görenler vardır. Bunlara kapılmamalı, daima akli muhakemeye ve müsbet delillere kıymet vermelidir.

(55) Bir gün ehl-i vukuf olarak Ticanilerin muhakemesini dinledim. Kır sakallı bir ticanî, ben seriattten, tarikâttten, hakikâttten, marifetten geçtim, ben Allahtan alırım emri, dedi. Bu tarikât usulüne göre şeyh, her akşam Peygamberle diz dize oturur ve Peygamberden şifahi emirler alır. Salıklar şeyhin mehdî olduğuna da inanırlar. Nitekim Fas ve Sudan arasındaki Ticanilerde de hal böyledir.

tarikatlar gizlice görülmektedir. Bunların bir kısmı, babaların önünde veya bir türbe etrafında sıçrayarak coşarlar veya şeyhi ortalarına alarak kol kola sarılır devrederler. Bir kısmı da ilkel dinlerde olduğu gibi içkili, rakslı ve sazlı âyinler yaparlar.

İslâm Dininde Ruhanilik yoktur

İslâm dini Peygamberimiz zamanında tamamlanmış, akıl ve iman ile vicdan hürriyeti üzerine kurulmuş olduğu için, ben Allah'a ve Peygamberine inandım diyen adam müslüman olur. Onu dine sokmak için okunmuş su ile yıkamak veya hahamdan dua almak veya bir şeyhe ikrar vermek ve bir takım gizli merasim yapmak gibi şeylere ihtiyaç yoktur. Çünkü İslâm Dininde Allah'ın vekili veya ruhaniler sınıfı ve Peygamberden başka bir mürşid ve bir vasıta yoktur. Müslümanlıkta Peygamber tebliğ memurudur, mürşid ise Kur'an'dır. Eldeki Tevrat'a göre Hz. Musa daha sağ iken kardeşi Harunu din reisi yapmış ve Lavilolu olmayanlar haham olamaz demiştir. Hz. İsa ise genç yaşında ortadan çekildiği için İsa'dan Yüz yıl sonra İnciller yazılmış ve 300 sene sonra papazlar kendileri bir kilise ve bir ruhbanlık sınıfı kurmuşlardır. Halbuki müslümanların ibadethanesi yeryüzüdür. Bu ibadethane'nin kubbesi göktür. Kiblesi Kâbedir. Onlar her yerde namaz kılarlar, herkes imam olabilir, bu vazife belirli kişilere, bir aileye veya sülâleye verilmiş değildir. Kur'an-ı Kerim'de: «Allah indinde en ziyade muhterem ve kerim olan, en ziyade kötü şeylerden sakınandır» buyurulmuştur. Her kim güzel ahlâkla bezenir, Allah'ın buyruklarını yerine getirir ve ilimde ilerlerse en makbul odur. Bu sebeple evrad çekmek ve ahzab (56) okumaktan ise Kur'an-ı Kerim okumak, namaz kılmak ve ilim tahsil etmek insanı daha ziyade yükseltir. Müslümanlıkta kimse vicdanlara tahakküm edemez, nitekim Peygamberimiz, vefatı

(56) Evrad çekmek, «hû, hû, hû» yahut, «yavedûd, Yavedûd» veya «Lailâhe illâllah» gibi kelimeleri tekrar söylemektir. Meselâ Şeyh müridine bin defa «hû» çekeceklerini söyler. Bu, o müridin evradıdır. Ahzab ise, dualardan ve Peygamberin Salâvatından bir araya getirilmiş kitaplardan her parçaya verilen isimdir. Meselâ bugün «Hizb-u âzam» okunur. Yarın «Muhiddin nisbi» okunur.

na yakın söylediği nutukta: «Ben size Kur'an ile hadîsi bırakıyorum, aklınızı istimal ediniz» demiş ve vasıtaları bırakıp Kur'an'a, hadîse, ilme ve hakikata sarılmağı emretmiştir. İslâm dininde bütün müslümanlar birbirine eşittirler. Hiç kimsenin diğere üstünlüğü yoktur. Bu sebeple hiçbir kimse, ben seni cennete ulaştırırım, günah çıkarırım, suç bağışlarım, ben Allah'a senden daha yakınım, diyemez. Bu gibi şeyleri söyleyenler gizlice menfaat celbetmek için cahil halkı kandırmak gayesi güdenlerdir. Bu gibilere karşı halkı uyandırmak her müslümanın borcudur. Müslümanlıkta ruhbanlık, hahamlık müçtehidlik (âhuntluk), pîr ocağı veya çelebîlik veya bir âileye ve sülâleye bağlılık gibi şeyler de yoktur. Yalnız din işlerini yürütmeğe memur âlimler ve vaızlar vardır. Bunların ödevleri Müslümanların müşkil meselelerini hal ile diyanet hükümlerini bildirmek, dine ait ahkâm ve mesalihi Kur'an'a ve Peygamberimizin emirlerine göre açıklamak, camilerdeki vazifeleri idare etmektir. Bunlar aynı zamanda, Müslümanlar arasında tefrika çıkaran, dinî hislerden faydalanarak gizlice halkı kendine bağlayan, müslümanlık inanışlarına batıl fikirler ve hurafeler sokan, yeni zikirler çıkararak İslâm esaslarını bozmak isteyenlerin önüne geçmek ve bu gibilere karşı halkı tenvir ve ikaz etmekle ödevlidirler. Bu gibi, halkı kurnazca ve din namına soymak isteyenlere karşı Müslümanların çok uyanık bulunması gerektir. İslâmın gayesi bir Allah fikrinde bütün insanları bir araya toplamaktır, onları tefrikaya düşürmek değil!

Müslümanlıkta din babaları olmaması, aynı zamanda Müslümanlığın ileri ve mütekâmil olduğunu gösterir. Dinin şunun bunun elinde oyuncak olmasının da önüne geçer. Bununla beraber vaız ve hatipler âlim ve münevver kimselerden seçilmezlerse, bunlar da taassuba ve cehalete âlet olurlar. Bir zaman vaızlar, zamanın ihtiyacını kavramış ve müslümanlığın ruhunu iyi bilenlerden seçilirler, İnsanları medeniyete ve yüksek ahlâka sevkederlerdi; Peygamberin yaptığı tebliğ vazifesini yaparlardı ve halka nümune olurlardı. Müftiler zamanın ihtiyacına ve maslahat icabına göre dinî meseleleri halleder, fetva verirlerdi. Bu suretle memleket ihtiyaçları temin edilir, medeniyet ilerlerdi. Şeyhulislâm Kemalpaşazade ve Ebussuud efen-

di gibi zatlar zamanın ihtiyacına göre kanunlar yaptılar. Sonra taassup ve gerileme başladı. Medreselerde yalnız Arapça ve doğmatik tarzda din dersleri okundu, başka ilimlere değer verilmedi, cehalet arttı. Bugün Müslümanlığın ruhunu ve bir tekâmül dini olduğunu anlatacak ve zamanın ihtiyacına göre fetva verecek âlimlere ihtiyacımız vardır. İşte irşad ödevi budur. Bu ödev, Allah ile kul arasına girmek demek değildir. Allah ile kul arasına girmek, şeyhin şahsına rabîta ederek Allaha ibadet etmek, Peygamber sülâlesinden olduğunu söylemek ve ruhanilik iddia etmektir (57).

Müslümanlıkta herkes amelinde ve kanaatında serbesttir, doğrudan doğruya Allah'a ibadet eder, hiçbir şahsı araya karıştırmaz, yalnız, Peygamber kendisine doğru yolu gösterdiği için, Allah'a dua ederken ona da salâvat getirir. Ana, baba ve hayır sahipleri için dua eder. Allah ile kul arasına bir türbeyi karıştırmak dinde yoktur.

M e z h e b l e r

Mezheb, gidilecek yol, tarikat ve meslek demektir. Büyük fikir adamlarının içtihadlarının bir araya gelmesinden hüsule gelen yol mânasında kullanılır. İmam-ı Azam Ebu Hanife mezhebi denilince, bunda İmam-ı Azam mezhebin kurucusudur. Veya İmam-ı Ebu Mansur-i Matürîdî denilince, bu âlim kendisine göre bir mezheb çıkarmış, biz de ona tabi oluyoruz; binaenaleyh dinle müslümanlar arasına bu şahıslar girmiştir gibi bir mâna anlamamalıdır. Nasıl her fikir adamının kendine göre bir mesleği, her hâkimin kanun anlayışında kendine göre bir içtihadı varsa, bu zatların da bir müslümanlık anlayışı vardır, Bunlar Kur'an-ı Kerim'den ve hadîslerden dinî hükümleri çıkarmak için bir takım usuller koymuşlar, meseleleri sıraya koyup toplamışlar ve bunları talebelerine okutmuşlar, talebeleri de etrafa yayılmış ve bu usuller dairesinde

(57) **Rabîta**, Allah'a ibadet ve zikrederken şeyhi gözü önünde tutmak ve hattâ şeyhin şahsında Allah'ı müşahede etmektir. Bunu, zikrederken şeyhi iki kaşı arasında tutarmış gibi görmek suretinde anlatanlar da vardır. **Ruhanilik** özel bir sınıf haline gelmek, dünyadan büsbütün ilgiyi kesip ruhlarla karışmış gibi olmak demektir. **İrşad**, uyardırmak, doğru yolu göstermek anlamındadır.

kitaplar yazılmış, birçok kimseler bu usulü beğenmiş, bu suretle Hanefî mezhebi, Matürüdî mezhebi tutunmağa başlamıştır. Sonra İmam Şafiî gelmiş, o da dinî meseleleri araştırmaya başlamış, bir usul tutmuş, içtihadlarda bulunmuş, talebesi bu usule göre kitaplar yazmıştır. Meselâ İmam Malik Medine âlimi diye tanınır. Bu zat Medine âdetlerine göre içtihadta bulunmuş; Ahmet İbn-i Hanbel, akıldan çok hadîslere ve âyetlerin zâhirine dayanmıştır. Bu usulleri tutanlara Şafiî, Malikî ve Hanbelî, denilmiştir.

Bunların iman meselelerinde aralarında ihtilâf yoktur. Yalnız amele ve ibadetlere ait meselelerde anlayış ve tatbikat farkı gözetmişlerdir. Bunlara **amelde mezhepler** adı verilmiştir.

Ebu Hanife'nin çıraklarından çoğu Türkistandan gelmiş âlimlerdi. Bunlar ve diğer yüzlerce âlim Ebu Hanife'nin dersinde hazır bulunurlar, meseleleri incelerler ve neticeye bağlardı (58). Bu mecliste imana, amel ve ibadetlere ve İslâm hukukuna dair münakaşalar yapılırdı. Bu talebenin çoğu müçtehidlik derecesine varmış âlimlerdi. Bu âlimler memleketlerine döndükleri zaman İslâm esaslarını buradan aldıkları feyz ile izah ettiler. Türkistanda Hanefî akidesi ve içtihatları yayıldı ve büyük âlimler yetişti. Semerkantlı Ebu Mansur Matüridî, Ebu Hanife'nin akâide dair eserlerini izah etti. O tarihlerde birçok muhtelif mezhepler vardı, onlara galebe etti, memleket halkı Matüridîyi itikada dair meselelerde imam

(58) İmam-ı Azam'ın adı Numan, babasının adı Sabittir. Büyük babası Zoti, Kâbilden gelmiş, Kufeye yerleşmiştir. İmam, Kufede 699 da doğmuştur. Künyesi Ebu Hanifedir. Âlimlerle mübahase için yirmi defa Basraya, Medineye ve Mekkeye gidip gelmiştir. İtikada dair bir «Vasiyet», «Fıkh-ı Ekber» ve «Fıkh-ı Ebsat» adlı eserleri meşhurdur. Diğer eserleri de vardır Bilhassa İslâm Hukukunu ilim haline getirmiş ve birçok âlimler yetiştirmiştir. Bağdat şehrinin yapılışında mühendislik ve malzeme müdürlüğü yapmış, hâkimlik gibi vazifeler kabul etmediği için Bağdatta hapsedilmiş ve 767 yılında hapisanede ölmüştür. Onun içtihadlarını talebesinden olan İmam Muhammed birçok eserler yazmak suretiyle ve diğer talebesi Ebu Yusuf, Harun Reşid zamanında hâkimlerin başkanı olduğu için etrafa hâkimler göndermek suretiyle yaymışlardır. Züfer ve Türklerden Abdullah ibni Mübarek gibi birçok müçtehidler onun talebesidir.

tanıldılar. Türkler Orta Asyadan geldikleri zaman bu akide ve içtihadlar üzerine yazılmış eserleri de beraber getirdiler. İşte bu sebeple amelde mezhebin imamı imam-ı Azam Ebu Hanife, itikatta mezheb imamı, Ebu Mansur-i Matüridîdir (59), denir. Bununla beraber İslâm dünyasının diğer yerlerinde de Hanefî mezhebinde olanlar çoktur.

İmam Şafii'nin mezhebi de Irak ve Mısır taraflarında yayıldı, çünkü Şafii kendisi önce Bağdat'ta ders vermiş, sonra Mısır'a gitmiştir. Sonraları Şafii âlimlerinden Ebu Hasen Eşarî Şafii'nin yolu dairesinde akaid meselelerini savunmaya başladı. Amelde Şafii mezhebinden olanlar itikatta Eşarî mezhebindendirler. Bugün Hicaz kıtası amelde ve itikatta Hanbelî'dirler. Afrikanın kuzeyindeki Müslümanlar ise Maliki'dir. Bunlar arasında Hanefî olanlar da vardır. Bu dört mezheb salikleri karışıktırlar. Meselâ Türkiyede çoğunluk Hanefî ve Matüridî olduğu halde doğu vilâyetlerinde Şafii ve Eşarî olanlar vardır. Lâkin bunlar arasında esaslarda ayrılık gayrılık yoktur. Ufak tefek farklara ise kendileri de önem vermezler. Bu açıklamadan da anlaşılıyor ki iki türlü mezheb vardır. Biri amelde mezhebler, diğer itikatta mezheblerdir.

İtikatta mezhebler : İslâm âleminde itikad konusunda ihtilâflar, ilk defa Hz. Alinin zamanında Şiilik, bunlara karşı bir aksülamel olarak da Haricilik şeklinde ortaya çıkmıştır. Bunlar ammenin yolundan ayrılmışlar, kendilerine göre bir yol tutmuşlardır. Bir müddet sonra Allah'ın sıfatları yoktur, Tanrının zâtı her bakımdan birdir, diyenler veya insanın mutlak surette iradesi vardır ve insanlar kendi eserlerini yara-

(59) İmam Ebu Mansur-i Matüridî, Semerkant civarında Matürid de doğmuştur. Babasının adı ve kendi adı da Muhammed'dir. İmam-ı Muhammed'in üçüncü nesil talebesindedir. Büyük bir tefsiri ve akaide dair eserleri vardır. Zamanında Semerkantta dört yüz kadar büyük âlim vardı. Hukuk ilmiyle de uğraşmışsa da akaid meselelerinde uzmandı. Muhalif mezheb büyüklerini mağlûp etmiş ve Ehl-i Sünnet'in imamı unvanını kazanmıştır. Gerek hukuk ve gerek akaid meselelerinde Ebu Hanife'nin yolunu güderdi. Ebu Hanife'nin «Fıkh-ı Ebsat» adlı eserini serh ve onun akaide dair fikirlerini sistemleştirmiştir. 943 yılında Semerkantta ölmüştür. Bağdatta o sıralarda Matüridî gibi akaid konularında diğer mezheblerin imamlarını mağlûp etmiş olan Ebu Hasen Eşarî ile çağdaştır.

tırlar diyenler çıkmış. Allah'ın sıfatları vardır diyenler içinde de, bu sıfatlar insanların sıfatları gibi cismanîdir, akidesini güdenler olmuştur. Şiiler, Peygamberden sonra hak olan İmam Hazret-i Ali'dir, sahabeler Ali'nin hakkını yediler derlerdi. İşte bu fikirlere ve mesleklere en iyi cevapları veren ve Kur'an esaslarına göre müslümanlığı savunan Irak'da Ebu Hasen Eşarî, Türkistanda Ebu Mansur Matürididir. Bunlar daima akaid meseleleriyle uğraştıkları için meşhur olmuşlar ve itikadda mezheb sahibi sayılmışlardır.

İran'da Nadir Şah, Şiilerle Sünnîlerin arasını bulmak için orta bir yol olan Caferî mezhebini ileri sürdü. Bu mezheb tarihe yeni doğuyor ve Hazret-i Hüseyin evlâtlarından İmam Cafer'e nisbet ediliyordu. İmam Cafer gerçi akideye dair bir iki risale yazmıştı fakat özel fikirleri ve bir usulü yoktu. Muhterem bir adamdı ve Ebu Hanife'nin dostu idi. Nadir Şah'ın bu fikri iyi birşeydi. O zaman İstanbul âlimleri pek mutaassıp oldukları için bu anlaşmayı kabul etmediler, bu sebeple Caferî mezhebi Şiilikten ibaret kaldı. Bu mezheb hem amelde hem itikadda mezheb olarak tanınır. Bunların Sünnet Ehli'nin yolundan ayrıldıkları esas, Peygamberden sonra İmam Ali'dir, Aliden sonra onun evlâdlarıdır. Bunlar masumdurlar, ne derlerse doğrudur, bu imamlar 12 dir ve sonuncusu bir girdaba girmiştir âhir zamanda mehdi olarak çıkacaktır, akidesinde bulunmalarıdır. Amel ve ibadet meselelerindeki farklar da önemlidir. Bunlara göre İmam gizli olduğu için Cuma namazı farz olmaz, beş vakit namaz birleştirilerek üç vakıtta veya sabah akşam kılınabilir. Abdest alırken ayağı yıkamak değil, mesnetmek farzdır, nikâhı âhuntlar kıyar, her iki taraf razı olursa üç gün ve üç ay gibi muvakkat bir zaman için nikâh kıymak caizdir. Bir de Muharrem ayında matem tutmak mehebin alâmetidir. Ezan okurken ve namaz kılarken bazı fazla duaları vardır.

İran'da Şîî mezhebi ilk defa İlhanlılardan Hüdabende zamanında kabul edilmiş ve o tarihlerde Şiilik hakkında kitaplar yazılmıştı. Tarikatlara Şiilik unsurları girmeye de bu tarihte başlamıştır. Şiilik çoğunluğu ile İrandadır, pek azı Hinttedir. Afrikada eskiden çoktu şimdi onun yerini Bedevî, Şazilî gibi tarikatlar tutmaktadır.

Şiîliğe düşman olan Haricî mezhebi de yalnız Zenginbar kıtasında ve adasında kalmıştır. Artık, bu ilim ve medeniyet devrinde müslümanların mezhepleri kaldırmaları, tefrikalara kurban olmamaları lâzımdır. Bunun yolu da Kur'an-ı Kerim âyetlerindeki akidelerle yetinmek, mezheb güdücülerin fikirlerini bırakmaktır. Kur'an Müslümanların ittifakla kabul ettikleri şüphesiz bir kitaptır. Kur'an'daki esaslara iman farz olduğuna göre bu suretle müslümanların birleşmesi hem mümkün, hem de gereklidir.

Bir memlekette tam birlik, başta gelen bir vecibedir. Birliği ihlâl eden her şey tarikatların kalktığı gibi kalkmalı, mezhebler de birleşmelidir. Selâhiyetli kimseler yalnız Hanefî usulüne ve kaynaklarına göre değil, ihtiyaca göre Şafii ve hattâ Malikî ve Hanbelî içtihadlarından faydalanmalı ve bilhassa memleketimizde birbirine pek yakın olan Şafii ile Hanefî, Eşarî ile Matüridî mezhepleri birleştirilmeli, memleketin bugünkü ihtiyacına göre müracaat edilecek kaynaklar genişletilmelidir. Memlekette birlik önde gelir ve ilerleme yolu budur.

İslâm Âlemine Bir Bakış

Buraya kadar İslâm Dininin esaslarını ve önemini görmüş, yeryüzünde mevcut Müslümanların güttükleri mezheb çeşitlerini öğrenmiş bulunuyoruz. Müslümanlar hakkında biraz daha geniş bilgimiz olmalıdır.

Bugün yeryüzünde 300 milyondan fazla müslüman vardır. Bunlar hiçbir misyonere ve davete muhtaç olmaksızın kendiliğinden artmaktadır. Çünkü müslümanlıkta aklın kabul etmediği bir şeye inanma teklifi yoktur. Aynı zamanda yaratılış kanunlarına, insanların hayatî ihtiyaçlarına aykırılık da yok. Herkesin anlayabileceği sadelik, her yerde tatbiki mümkün olan kolaylık, her seviyede ruhu tatmine elverişli bir genişlik var. Bu vasıflar onu genişletmektedir. Bu vasıflarıyladır ki, o, daha Peygamber zamanında her yönden büyük bir kabul gördü. Zuhurundan kısa bir zaman sonra da Asya ve Afrika'nın birçok yerlerine yayıldı, Hicretin birinci yüzyılında Müslümanlık bir taraftan İran'a, Afganistan'a, Hind'e, Çin'e, Orta Asya'ya ilerlemiş, bir taraftan Kafkas dağları çevresine, Ana-

dolu'ya, diğ er taraftan Mısır yoluyla Kuzey Afrika ülkelerine ve Fas'dan İspanyaya geçmiştir.

Son zamanlarda Amerika'ya göç edenlerden uzak batıda 10 milyondan fazla müslüman olduğu, uzak doğuda Japonyada, yine 10 milyona yakın müslüman bulunduğu Filipinlerde ekseriyetle Endonezyada genel olarak İslâm dininin cari olduğu anlaşılmıştır. Herhangi bir memleket halkı bir kere müslüman olduktan sonra bir daha bu dinden dönmemiştir. Afrika'da hiçbir ilmî ve dinî gayret yapılmadığı ve bilâkis oralarda misyonerler faaliyetlerine devam ettikleri halde bugün dahi müslümanlık Kongo'yu sarmış ve Batı Afrikalılar müslüman olmağa başlamışlardır.

Afrika kıtasının en mamur yeri olan kuzey kısımları, Kıbt ve Berber kavimleri, Trablusgarb, Tunus, Cezayir ve Fas ülkelerinde oturan halk kâmilen müslüman ve Sünnîdirler. Berber'lerin Türklerle karışık kısımları Hanefî, diğ erleri Malikîdir. Mısırlılar karışık, Şafîî ve Hanefîdirler. Sudan ve Büyük Sahra halkı, Zenciler ve Tevarıklar, Borno ve civarındaki hükümetler Müslümandırlar. Sünusiler, Sünnî ve Malikîdirler. Zengibar kıtası, Transval'e kadar ve Zengibar adası Müslümanlarla meskündür. Bunlar Arap Yarımadasındaki Maskat İmamlığının halkı gibi Şîî düşmandırlar. Bunlara din ve mezhep bakımından Haricî derler.

Afrikanın doğusunda Somali ve Gala, Mozambik kıtası ve adası Müslümandırlar. Senegal ve Gine sahillerine doğru ve Kongo vadisinin içerlerine kadar Malayahlara da İslâmiyet girmiş ve oralarını medenileştirmiştir. Ümit burnunda 200.000 kadar Müslüman vardır. Bunlar kendilerine din kitapları gönderilmesi için müracaat etmektedirler. Asya kıtasında Hint ile İran arasında Afganistan ve Bülücistan ülkelerindeki kavim ve kabileler Müslüman ve Sünnîdirler. Buralarda aslen İrani olanlar da sünnî ve Hanefîdirler. Hint ile Çin arasında ve güneyde bulunan Hindicini halkının tüccar ve sanatkâr kısmı ve Malayalılarının hepsi Müslümandırlar. Sumatra, Cava, Borneo ve diğ er Pasifik adaları, Malaka, Filipin, Madagaskar adalarına İslâmiyet yayılmıştır. Yalnız Malayalılar 40 milyondan fazladır ve hepsî Sünnîdirler. Cava'nın nüfusu 40 milyondan fazladır. Borneo'da birkaç tane Müslüman hükümeti vardır.

Çin'de Dunkenler Türk oldukları halde Çince konuşurlar. Kamilen müslümandırlar. Çin kavminden güney Çinde bulunan Müslümanlar 80 milyondur. Yunnan parçası tamamen Müslümandır ve 20 milyondan fazladır (60). Hindistanda 90 milyon Müslüman olduğu tahmin edilmektedir. Pencap kıtasında Lahor, Delhi şehirlerinde meşhur İslâm âlimleri yetişmiştir. Bombay, Haydarabad ve Madras'da dünyaca tanınmış büyük İslâm kitapları basılmıştır. Sind kıtasının % 80 i Müslümandır. Pek azı Şîî ve bir miktarı Vahabîdir. Keşmirin ve Gucerat'ın bazı kısımlarında az miktarda Şîî vardır. Diğerleri kâmilen Sünnî ve Hanefidirler. Pencab'ın Kadyan şehrinde bir Ahmediye mezhebi çıkmıştır ki, bunların Lahor'da bir üniversiteleri ve birçok yayımları ve dergileri vardır. Mezhepleri Ehl-i Sünnet mezhebi cümlesindedir. Bundan başka Ganj vadisine doğru Ağa Han'ı Hz. Ali'nin vekili ve timsali sayan ve nüfus miktarı kesin olarak bilinmiyen tahminen 3 milyon İsmailî vardır. Bu İsmailîlerden Suriye ve Yemen'de kalmış olanlar yine Ağa Han'ı pir sayarlar ve onu Ali neslinden, Ali'nin timsali ve mabud gibi telâkki ederler. Bu mezheb gizli bir tarikat mahiyetindedir. Suriye ve Irak'da yine pek az miktar Şîî vardır. Şîîlerin Yemen'de bulunan büyük bir koluna Zeydî adı verilmektedir. Zeyd, Hz. Hüseyinin torunudur. Bu mezheb son zamanlarda Sünnî akideleriyle birçok hususda birleşmiştir.

Arabistan'da Lübnan taraflarındaki Hıristiyan Araplar çıkarılırsa diğer Araplar çoğunlukla Ehl-i Sünnet mezhebinden (Eşarî) dirler. Bunlardan Dürüz ve Alevyin dağlarında Alevîliğin hususî bir şekli olan ve bir nevi tasavvufî mezheb günden Dürzîler ve Nuseyrî'ler vardır ki, bunlar insanlar ölüncü ruhlarının diğer insanlara geçtiğine ve Ali evlâtlarında ilâhî ruhun tecellî ettiğine inanırlar. Birçok hususlarda da birbirinden ayrılırlar. Nüfusları bir milyon kadar tahmin edilmektedir. Yalnız Suudî Arabistan, Müslümanlığı halen Peygam-

(60) Bu bahiste verilen rakamların çoğu eski ansiklopedilerden ve coğrafya kitaplarından alınmış, onlar da bu rakamları tahminî olarak vermişlerdir. Bundan başka Afrika ortalarında ve Pasifikte birçok müslüman memleketleri daha vardır. Burada İslâm âlemi hakkında tam ve kesin bilgi ve rakam verilmiş değildir. Maksat kısa bir fikir edinmektir.

ber zamanında olduğu gibi yürüttüğünü iddia eder. Bu iddiayı ilk ileri süren Abdülvahhab adında biri olduğu için bugün bu Müslümanlara Vahabî denir. Halbuki bunlar Sünnî ve Ahmet İbn-i Hanbel mezhebindedirler. Bunların diğer Sünnîlerden farkı, tekkelere ve türbelere bağlanan gizli tarikatçılara ve Şiilere düşman olmalarıdır. Bizim ülkemizde Hatay ve Kars taraflarında pek az sayıda Şii ve çeşitli bölgelerde tahminen bir milyon Alevî, Antakya ve Mersin çevresinde de tahminen 200 bin Nuseyrî, doğu vilâyetlerinde az miktarda Şafii ve yurdumuzda 18 milyondan fazla Hanefî vardır. Şiiler Şafiiiler ve Hanefiler birbirleriyle anlaşır ve camide birleşirler. Alevîlerin ve Nuseyrîlerin bir kısmı Sünnîlerle beraber camide ibadet ederler, bazı köy Alevîleri ise cehalet yüzünden hâlâ gizli tarikat güderler.

Rusya'da Kazan, Ufa, Kırım, Türkistan'da Özbekler, Kazaklar ve Kırgızlar ve Türkmenler, Kaşgar civarındaki Türkler, Ural taraflarında Başkurtlar ve Sibiryâ Türkleri, Topolsk Müslümanları bizim gibi Sünnî ve Hanefî'dirler. Yalnız Azerbaycandaki Türklerin önemli bir kısmı ve İran'daki Türkler ve Farslılar Şiidirler. Lâkin bu Türkler, mezheb kavgasının siyasî maksatlarla Müslümanlar arasına sokumuş olduğunu anlamak yolundadırlar. Azerî Türkleri oradaki Sünnî Türklerle Şii Türkleri birleştirmek için bir dernek kurmuşlardı. Bu hareketler ara sıra devam etmektedir.

Türklerin Müslümanlığa ve Medeniyete Hizmetleri

İslâm Medeniyeti, Müslüman milletlerin müşterek çalışmalarıyla meydana gelmiştir. İlk hareket Kur'an'ın tefsiri ve edebiyat, Peygamber'in hadisleri ve siyeri üzerine yazılan eserlerle başlar. Bunu, Kelâm dediğimiz akaid üzerindeki tartışmalar, tarih ve hal tercümeleri, hukuk ilmi üzerindeki araştırmalar ve sonra felsefe, matematik, astronomi, geometri, fizik, kimya, tıp, ve biyoloji konularında yapılan incelemeler takibeder. Bunların tatbikatından olarak büyük şehirler kurulur, büyük camiler ve saraylar, köprüler, yollar, hastahaneler, kervansaraylar ve sulama cedvelleri yapılır. Bu ilimlerin

en ziyade ilerlediği Bağdat, Semerkant, Herat, Kurtuba, Rey, Kahire şehirleri uzun müddet dünya medeniyet merkezi olmak vasfını muhafaza ettiler. Müslüman olmayan memleketlerden, doğudan ve batıdan ilim tahsili için buralara gelenler ve tahsil edenler oldu.

Türklerin İslâm dünyasında kudret ve nüfuzları arttığı zamanlarda bu hareket çok daha genişledi. Buhara, Belh, Semerkant, Gazne, daha sonra Herat, Meraga, Konya, Bursa ve İstanbul bir ilim ve san'at merkezi haline geldi. İlk büyük kütüphaneler Buhara, Harzemde açıldı. Rasathane, Gazneliler zamanında, ilk ve büyük üniversiteler Melik Şah zamanında kuruldu. Çeşitli ilim ve fen sahalarında meselâ Cevherî, Buharî, Semerkandî, Belhî, Tirmizî, Sulî, Farabî, Birunî, Taberî, Neseî, Herevî, Konevî ve Bursevî gibi adlar altında birçok seçkin âlim, doktor, tarihçi tefsir ve hadîs ehli âlimler yetişti.

İslâm âleminde en büyük müfessirler Türklerden yetişmiştir. Taberî'nin 30 ciltlik basılmış bir tefsiri, Harzemli Zemahşerî'nin «Keşşaf» tefsiri bugüne kadar misli yazılmamış eserlerdir. Cessas'ın (Ö. 980) tefsiri ise Kur'an'dan ahkâm çıkarmak bakımından yegâne tefsirdir. Bu kitabın baş tarafında Türklerin tefsire hizmetleri gösterilmiştir.

Hadîs alanında başta gelen kitap Buharalî İsmailin (Ö. 896) «Sahih-i Buharî»sidir. Onun hocası İbrahim de Belhilidir. Hadîse dair yazılan ve altı kitap diye meşhur olan eserlerin hemen hepsi Türklerin eserleridir. Hadîste iki sahih kitap adını taşıyan «Buharî» ile «Müslim» kitaplarının ikincisi de Horasan İmamı diye tanınan Nişaburlu Müslim'in (Ö. 874) hadîs kitabıdır. Bu kitapların üçüncüsü Secistanlı Ebu Davud (Ö. 888) undur. Dördüncüsü Tirmizli (Ö. 892) nin, beşincisi Nesaî (Ö. 915) nin, altıncısı Kazvinli İbn-i Mace (Ö. 886) nindir. Bunların herbiri batı Türkistandan ve doğu Horasandandır.

Arap filolojisi sahasında ilk eserler verenlerin çoğu da Türktür. En kıymetli Arap lûgâtı Farablî Cevherî'nin (Ö. 1005) dir. «Divan-ül Edeb» sahibi de Ferablîdir. Büyük edip Zemahşerî, İbn-i Farisî ve Meydanî de Türktürler.

İslâm hukuku sahasına gelince, bu ilmin kurucusu Ebu

Hanife Kâbil'lidir. O tarihte Kâbilde Ak Hunlar otururlardı. Semerkant ile Buhara arasında Debbuz da doğmuş olan Ebu Zeyd Eddebbuzî ilk defa mukayeseli hukuk kitabını yazmıştır. Yine Semerkant civarında yetişmiş Fahrül İslâm Pezdevî, usul ilminin birinci imamlarındandır.

Felsefe ve Kelâm'da Ebu Hanife'nin meşhur çırağı Belhli Ebu Mutî' (Ö. 813), Usvarî (Ö. 800) meşhur filozof Turhan oğlu Farabî ve Haris Muhasibî (Ö. 856) den tutunuz, Nesefilere kadar büyük ilerlemeler bunların sayesinde Ebu Hanife'nin meşhur arkadaşı Abdullah İbn-i Mubarek Ferganalıdır. Birinci derecede rey sahibi imamlardandır. Matüridî, Ehl-i Sünnet'in imamı ve Haris Muhasibî ise mutasavvifenin reisi-dir.

Tarih coğrafya sahasında Belhli Ebu Zeyd'in coğrafyası İslâm'da ilk eseridir. Mesafe ve iklimlerin tâyinine ve deniz bilgisine dair ilk eserleri veren Harzemli (Birunî) Ebu Reyhandır. Tarihi, bir ilim haline getirip «Taberî» diye bilinen mevsuk ve mükemmel bir tarih yazan Taberistanlı İbn-i Cerir'dir. Bu zatların yazdığı tarih ve coğrafya kitapları bizzat mahallinde yapılan araştırmalara, vesika ve müşahedelere dayanmaktadır. Bu eserler, bir memleketin yalnız sahasını, nüfusunu, gelir ve giderini, ürünlerini ve pazarlarını yazmakla kalmamış, halkın zevklerini, oyunlarını, âdetlerini, maneviyyatını, lehçelerini ve şiirlerini de göstermişlerdir. Ebu Reyhan aynı zamanda İslâm âleminde dinler tarihi yazan ilk adamdır. Bunun için seyahatlere çıkmış ve Hind dinlerini yıllarca incelemiştir. Bu müellifin, Farabi'nin, Melikşah'ın ve Nizamül-mülk'ün siyasetine dair de eserleri vardır.

Hükümranlığını Hindistan içine kadar götüren Gazneli Mahmud, (977-1030) Hind'den getirdiği kitaplarla büyük bir kütüphane kurmuştu. Ebu Reyhan'a arzın belli başlı yerlerinin enlem ve boylam çizgilerinin cetvellerini yaptırmıştı. Nüfuzunu Anadolu ortalarına kadar yaymış olan Celâleddin Melikşah (1072) zamanında yaşayan âlimleri toplayarak rasatlar da bulundurmuş, ve takvimi ıslah ettirmiştir. Celâlî takvimi, Greguar takviminden 600 yıl öncedir ve neticelerinin daha doğru olduğu bugün anlaşılmıştır. İslâm'da ilk rasathane Bağ-

dat'ta Harzemli bir Türk olan Musa oğlu Mehmet tarafından yapılmıştı.

Kubilây büyük masraflarla Kahire ve Bağdat'tan birçok âlimleri ve eserleri Çine getirtmişti. Meragada Hulagû tarafından yapılan meşhur rasathane Celâlî ve Harzemli takvimlerinden faydalanılarak yapılmıştır. Timurlenk Semerkand'ı bir ilim merkezi haline getirdi. Orada bir ilim akademisi teşkil etti. Seferde bile büyük âlimleri yanından ayırmazdı. Şahruh, Herat'ta en nadir yazmalardan mürekkep büyük bir kütüphane tesis etti. Uluğ Bey, İran'da san'atı teşvik etti. Kendisi büyük bir astronom idi. Kepler'den bir buçuk asır önce eski zaman astronomisini son devir astronomisine bağlayan bir zattır. Ali Kuşçu bunun rasathanesinde çalışmıştır. Cebir ilminin terakkisi ve cebirin geometriye ve onun da gök ilmine tatbiki bunlara borçlu olduğu gibi, güneş, ay ve bunların ışıkları, görme kanunları, ışığın kırılması, güneşin ufukta büyük görünmesi gibi fizik bahislerini; potas, amonyak tuzu, asitler, sülfirik asit, nitrik asit civa, alkol gibi kimya maddelerini tanıtanlar da bu devrin âlimleridir. Kimyada ve cebirde kullanılan terimlerin çoğu Arapçadır. Çünkü Arapça o zamanın ilim diliydi. Türkler eserlerini tamamen Arapça yazmışlardır. Bu eserlerin çoğu daha o zamanlar Lâtinceye tercüme edilmiştir.

Müslüman eczacılar Yunanlıların bilmedikleri birçok nebatî ilâçlar keşfetmişlerdir. Sinameki, kâfur, ravend gibi maddeler ve şekerli şerbetleri ilk kullananlar bunlardır. Afşin'in harp eczanesinde ve dispanserlerinde her türlü ilâçlar, ayrıca ordusunda doktorlar vardı. Tıp ilmini müsbet bir ilim haline getiren tercüme ve müşahedeye dayanan zat Horasanın Rey şehrinde doğmuş olan Ebu Bekir Razîdir. Bunun tıbbı ve sıhhat teşkilâtına hizmetleri çoktur. Hastane müessesesi ve baş tabiblik bununla başlar. Tatlı müşhilleri, inmelilere hacamata, sıtmaya karşı soğuk banyoyu, çocuk tedavi usulünü, çiçek ve kızamık hastalıkları tedavilerini tıp ilmine sokan bu zattır. Farabî ve İbn-i Sina da gözdeki perdeyi silmek, mesenedeki taşları kırmak gibi mühim ameliyatlar yapan ve ameliyat yerlerini karamuk otu ile uyuşturan büyük doktorlardı. Bunlar sıhhatı koruma usulüne dair de birçok eserler yazmış-

lardır. Esasen Müslümanlık paklığı ve sıhhatı korumayı emreder. İçki içmek, pis etleri yemek, sıhhatı bozacak şeyleri içmek yasakları bu esasa dayanmaktadır.

Osmanlılar devrinde bu ilim sahaları daima takib edilmiş ve her taraftan Bursaya, Edirneye ve sonra Fatih devrinde İstanbula âlimler getirtilmiştir. O sıralarda Herat'ta Hüseyin Baykara hükümet sürüyordu. Veziri Ali Şir Nevaî idi. Her ikisi de ilme kıymet veren kimselerdi. Molla Camî orada yetişmiştir. Fatih, Herat'tan ve Türkistan'dan birçok âlimler getirtmiş, Yavuz Selim Tebriz'i aldıktan sonra oradan bin kadar ilim adamını İstanbul'a celbetmiş, Kanunî zamanında fen ve tıp fakülteleri kurulmuştur. Bilhassa harp malzemesi imalâtı yeni keşiflere dayanırdı. Havan topları, ağır toplar, tersaneler, mühendishaneler, kumbaracılık çok ilerlemişti. Bu ilimler ve çalışmalar sayesinde ki Osmanlılar o sıralarda büyük kudret ve medeniyet sahibi idiler. Bunları bırakıp kültür ve san'at sahalarında geriledikleri zaman ise yıkılmaya mahkûm oldular.

İslâm âleminde yüksek bir medeniyet vücuda getiren ilim, kültür ve endüstri sahalarındaki ileri gidiş hamleleri yanında Müslümanların ve bilhassa Müslüman Türklerin yaptıkları güzel eserler hayret ve takdirle üzerinde durulacak konulardır. Ne yazık ki bugün insanları bu şekilde ebediyete ulaştıran, muazzam eserler ve abideler vücuda getirmekten pek gerideyiz. Hattâ atalarımızın bıraktıkları kıymetli yadigârları tamir etmek ve korumak seviyesine bile ulaşmış bir durumda değiliz. Son padişahlar devrinde o derece gerilemiş ve düşkün bir hale gelmişiz ki, Cumhuriyet devrinde bütün kalkınma hareketlerine rağmen kendimizi toplayıp bu eserleri tamir edecek bir hale gelemedik. Dünya milletleri yeni yeni ve muazzam eserler ve abideler yaparken biz mevcudun kıymetini idrak edemiyor ve onlara iyi bakamıyoruz.

Müslümanlar mimarî, güzel yazı, müzik, şiir, resim gibi güzel san'atlar alanında birçok eserler meydana getirmişler ve bilhassa mimaride çok ileri gitmişlerdir. Bağdat'ta, Halep'te, Şam'da, İran'da ve Mısır'da birçok eserler onlarındır. Bugün Anadolu'nun hangi köşesine gidilse Selçuk Türklerinden

kalmış bir anıt, bir cami, bir kervansaray, bir han, bir su bendi ve bir saray bulmak, hiç olmazsa yıkıntısına rastlamak mümkündür. Selçuk Türkleri 7-8 yüz yıl önce Anadolu'da öyle bir seviyeye yükselmişlerdir ki şehirler hastanelerle, okul, cami ve yollarla bezenmişti. Büyük kütüphaneler kurmuşlar, bütün şehirler arası yollar üzerine yolcuların bedava yatıp dinlenmeleri için tesisler vücuda getirmişler ve her türlü emniyeti temin etmişlerdi. Erzurum, Konya, Kayseri ve Sivas'ta Çifte Minareli, İnce Minareli camileri, Karatay medreseleri, Ulu Camiler, Alaeddin Camileri o zamandan kalan ve hâlâ da kullanılan eserlerdir. Bu eserlerden hemen her şehirde ve eski kaza merkezlerinde bulunanlar vardır.

Selçuklardan sonra gelen Osmanlılar, camilerin plânlarını daha da geliştirerek, büyük kubbeli yurdumuzun yer yerini ve bilhassa İstanbul, Edirne ve Bursayı süsleyen emsalsiz camiler, medreseler ve hayır müesseseleri vücuda getirmişlerdir. Mimar Kasım, Mehmet Ağa ve Büyük Sinan'ın yaptığı camilerin hepsi ve köprü, çeşme, medrese, bent ve hanların ekserisi zamanımızda kullanılır halde bulunmaktadırlar. Hele Sinan'ın Süleymaniye ve Selimiye camileri, gerek mimarî gerekse tezyinat bakımından daima iftihar edebileceğimiz eserler olarak durmaktadırlar.

Taş ve tahta üzerine oyma ve kabartma yazı yazmak da Türklerde çok ileri gitmiştir. Başta Yeni cami, Süleymaniye ve Selimiye olmak üzere bütün Müslüman anıtları böyle yazılarla süslenmiştir. Büyük hattatlar yetişmiş, eski yazıyı nakış gibi işleyerek harikulâde güzel kitap ve levhalar yazmışlardır. Yazı sahasında en meşhur san'atkârlar Kazasker Mustafa Rakım, Hasan Çelebi, Mahmud Celâlettin, Yesarî ve Hafız Osman'dan başka daha nice isimleri bilinmeyen yazı üstadlarımız vardır ki, eserleri yalnız bizim cami ve müzelerimizi değil, dünya müzelerini de süslemektedirler. Kûfi, sülüs, nesih, divan, siyakat, talik ve rik'a neveleri olan güzel yazıları ve minyatürlerin çeşitlerini bilhassa kitap kablalarında ve Kur'an sayfelerindeki tezyinatının değerini anlamak için mutlaka kütüphaneleri gezmek ve bu suretle İslâm âlimlerinin kütüphaneler dolu eserlerini ve san'atkârlarımızı yazılarını ve süslerini görmek lâzımdır.

KİTAPÎ DİNLER VE MÜSLÜMANLIK

Suriyedeki Kudüs şehri çevresinde yaşayan eski İbrani-ler peygamberlerinin çokluğu ile meşhurdurlar. Bunların dinlerine peygamberli dinler, bu Peygamberlerden bazılarının kitapları olduğu için de bu gibilerine kitabî dinler denir. Bu dinler, İsrail adını taşıyan İshak oğlu Yakup ile onun on iki evlâdına mensup olan on iki kabîlenin tarihi ile başlar. En büyük peygamberleri Yahudileri Firavunların zulmünden kurtarıp Ken'an Eli'ne getiren ve Yusuf Peygamberle Mısırda başlayan milliyet cereyanını dine sokarak kabîleleri birleştiren Hazret-i Musa'dır. Musa'ya Tevrat nazil olmuştur. Tevrat, Âdem aleyhisselâmdan beri gelmiş olan Peygamberlerin tarihlerini, Yahudilerin Mısır'dan nasıl çıktıklarını, Tih sahrasında ve Ken'an Eli'nde başlarından geçenleri, Yahudi dininin ilkelerini anlatır. Tevrat'a sonradan birçok hikâyeler daha sokulmuş olmakla beraber anlaşılıyor ki bunlara göre Büyük Allah birdir. O da Yahudilerin Allah'ı olan Yahova'dır. Peygamberler babadan evlâda geçmek suretiyle hep bir soydan gelir ve bunlara kâhin adı verilir. Kâhinler ayrı bir sınıftır ve hükümdarlar, Peygamberler, sonraları hahamlar bu soydan gelir. Bunlar Allah adına hattâ Allah ile konuşurlar. Bu soydan Yahudileri kurtaracak bir mehdî (halâskâr) geleceğine inanırlar. Hahamların vazifesi ateş yakmak, yıkanılacak suyu okumak, yenecek hayvanları kesmek ve ayinleri yaptırmaktır. Yahudiler namaz kılarken başlarına şapka giyerler. Oruçları birtakım perhizlerden ibarettir. Cumartesi günü iş tutmaz ve ateş yakmazlar. Bayramları çoktur.

Musa'dan sonra Yuşa, peygamber oldu. Yahudi devletini kuran budur. Bu devlet hâkimlerle idare olunurdu. İlk defa melik ünvanını alan Talut'dur. Peygamberlikle beraber melik ünvanını alan ise Davud'dur Davud'un oğlu Süleyman zamanı Yahudilerin en parlak devridir. Davud Peygambere Zebur nazil olmuştur. Bu kitap bir şiir ve ilâhi mecmuasıdır. Süleymanın da pek güzel darbı meselleri içine alan bir kitabı var-

dır. Süleyman'dan sonra Yahudiler biri Yahudi, diğeri İsrail olmak üzere iki devlete ayrıldılar. İlyas ve Elyesa peygamberler bunları bir araya topladı, sonra Ninovada Yunus peygamber zuhur etti.

Tevrata göre, Yunustan sonra gelen Peygamberler Hazakyal, Eşiya, Eremya, Danyal ve Üzeyr'dir. Bunlar Babil esareti devrinde gelmiş ve Yahudiler arasında mehdî (halâs-kâr) fikrini sokmuşlardır. Kitab-ı Mukaddeste bu Peygamberlerin bugün dahi edebiyat nümunesi sayılacak eserleri vardır. Tevrat'ın bir araya toplanması Üzeyr zamanında, Musa'dan bin yıl, Zeburun yazılışı da Davud'dan beşyüz yıl sonradır. Yahudilerin en son Peygamberleri Zekeriya, Yahya ve İsadır. Zekeriya Kudüs mabedinde Tevrat yazan ve kurban kesen bir kâhindi. İhtiyarlığında Yahya adında bir oğlu oldu. Altı ay sonra da İmran'ın kızı Meryemden İsa doğdu. Yahya vaftizci olarak tanınmış bir vaız ve babası gibi kurban kesen, sünnet eden ve tevrat yazan bir kâhindir. Bu Peygamberlerin hepsi Musa dinini güderlerdi.

Hız. İsa otuz yaşında peygamber oldu. Kendisine İncil nazil oldu. Musa dinindeki hahamlık teşkilâtını, cumartesi yortusunu ve kardeş kıızıyla evlenme usulünü ve dinin millî olması ve Allah'ın Yahudilere mahsus olması fikrini kaldırdı. Bu sebeple Yahudiler Hız. İsa'yı Peygamber olarak tanımazlar. Onu, bir âsi, günahkâr olarak çarmıha geldiklerini iddia ederler. İsa, otuz üç yaşında Musa'nın vefatından 1750 yıl sonra dünyadan göç etmiştir. Kendisine üç senelik Peygamberlik hayatında hepsi Yahudi olmak üzere 12 kişi iman etmişti. Bunlara Havariler adı verilir. Bu Havarilerden birkaçı etrafa yayılmış, gizli gizli Hıristiyanlığı yaymağa ve Romalılar arasında gizli cemiyet kurmaya muvaffak olmuşlardı. İsa dininin gizli cemiyet halinde kalması üçyüz yıl sürmüştür. İncil Hız. İsa'dan yüz sene sonra yazılmağa başlanılmış, Hız. İsanın hal tercümesinden ibaret olmak üzere yüzlerce İncil vücuda gelmiştir. Bugün resmen kabul edilmiş olan dört İncilin dahi birbirini tutmadığı görülür. Hakiki İncil insanları Allah'ın birliğine, kardeşliğe, müsavata, fazilete ve yalnız Allah'a ibadete davet ediyordu. İncilin bu hakikatları ağızdan ağıza değişmiş, bunların yerine üç Allah, (Baba, oğul, ruhulkudüs) akidesi, İsanın

hem insan hem Allah olması, insanların günahkâr olarak doğması, Hıristiyan olunca günahattan kurtulması ve aklımızın bu gibi şeylere ermemesi akideleri konulmuş ve insanlar arasında hayali bir kardeşlik ve güç bir ahlâk kurmuş, fazla olarak bir de papazlar ve beyler sınıfı teşekkül etmiştir. Bunlar hakikî dine aykırı şeyler olduklarından Cenab-ı Allah hak dinini yenilemek için İsa'dan 600 yıl sonra Hz. Muhammedi göndermiş ve İslâm dinini kurmuştur.

İslâm Dininin Dinler Arasındaki Yeri

İslâm dini dinlerin sonuncusudur. Ondan evvel birçok dinler gelmişti. İnsanlar dünya durdukça yaşıyacak genel ve geniş, her yerde her zaman için yetecek bir din olan Tevhid dinini kavrayacak seviyeye geldikleri için Cenab-ı Hak peygamberlerin sonuncusu olan Hz. Muhammed vasıtasıyla dinlerin müttekâmili olan Müslümanlığı insanlara bildirmiştir. Hak din birdir; insanların yaratılışından beri Adem, Nuh, İbrahim, Musa ve İsa Peygamberlerin dinleri aynı kaynaktan gelirler. Bunlar Allah birdir, ve yalnız ona ibadet edilir, esasında birleşirler, medeniyeti kurmağa ve yükseltmeğe çalışırlar. Âdem, ilk defa insanlara kanun koyan, medeniyet getiren zattır. Kendisine on, oğlu Şit'e elli sahife nazil olmuştur. İlk defa taştan bina yapan budur. İdris, kalemlle yazıyı icad etmiş ve terzilik san'atını kurmuştur. Nuh, Mezopotamyada çıkmış ve büyük gemi yapacak derecede medeniyeti ilerletmiştir. Cudi dağının eteklerinde bu gemiden çıkan insanların kurdukları köyün yakın zamanlara kadar mevcut olduğu rivayet edilir. Hud Peygamber, Yemen taraflarında, Salih Peygamber de Şam ile Hicaz arasında çıkmışlardır. Oralardaki eski medeniyetin hâlâ bakiyeleri vardır. Peygamberlerin büyüklerinden biri olan İbrahim, Babil taraflarında Ur şehrinde çıkmıştır. O sıralarda Kaldeliler, Asurlular yıldızlara ve güneşe taparlardı. İbrahim tevhid dinini ilân etmiş, ahlâk ve ibadet usulleri vaz ile Sabîlik, yani yıldızlara tapanların dinlerine karşı Hanîflik dinini savunmuş ve yıldızlar üzerinde incelemeler yapmış, Zühre ve Utarit gibi yıldızları rasad etmiştir. Bunun oğlu İshak'tan Yahudiler, diğer oğlu İsmailden Mekke Arapları üremiştir.

Hız. Muhammed'in Peygamberliği sıralarında İbrahim dinine salık olanlar vardı. Bunlara Hanıfler denirdi. Gerek Yahudilerin ve Hıristiyanların, gerek Arapların dinleri İbrahim dininden çıkarak ayrılmış olduğu için İbrahim Peygambere, peygamberlerin babası, adı verilmiştir. Müslümanlık bütün insanlara şamil, genel bir dindir. Çünkü Allah bütün evrenlerin sahibidir. Nimesi her şeye şamildir. Müslümanlar bütün Peygamberleri hak olarak kabul ederler. Peygamberlere nazil olan sahifelere ve kitaplara inanırlar. Ancak bu kitaplar kaybolmuş, kalanlar da tahrife uğramıştır. Kendilerinin hayatları da tarihen malûm değildir. İbrahim Peygamberin sünnetleri ve dininin esasları anane halinde yaşamakta devam etmiş ve Mekke'de hanıf adını alan zatlar bu dine salık olmuşlardır. Hız. Peygamber ilk devirde bu dinin esaslarını ve sünnetlerini götürmüş ve Müslümanlara yeni dinin esaslarıyla beraber bunları tavsiye etmişti. O, İbrahim'in hanıf dinini dinlerin temeli mahiyetinde tutuyordu. Müslümanlık İbrahim dininin bazı kısımlarının yaşadığı Arabistan muhitinde çıkmış ve Allah'ın birliği esasını üzerinde kurulmuştur. Peygamber'in tebligatı tamamen mahfuz, hayatı tarihen malûmdur. Kur'anın bir kelimesi bile tahrife uğramamıştır. Bu yüzden de diğer dinler karşısında özel bir yer almıştır.

Müslümanlığın Genel ve Ebedilik Esasları

Dinler çoğunlukla buldukları cemiyete mahsusturlar ve Peygamberlerin çoğu da kendi milletlerine gönderilmiştir. Meselâ Yahudilerin dini millî bir dindir ve yalnız Yahudilere mahsustur. Halbuki hak olan bir dinden faydalanmak her milletin hakkıdır. İlâhî bir dinin bütün insanlara hitap etmesi lâzımdır. Müslümanlık insanlara şamil, genel bir dindir. Çünkü Allah bütün evrenlerin sahibidir. Nimesi her şeye şamildir. Hem Allah'ın kulu olmak hem de Allah'ın nimetlerinden mahrum kalmak doğru olamaz. Bu sebeple Müslümanların Allah'ı (rabbülâlemîn) evrenlerin eğiteni vasfını ve Peygamber de (rahmeten lil-âlemîn) bütün evrenlerin rahmetçisi sıfatını taşır. Nitekim peygamberliğin ilk günlerinde Süheyb-i Rumî, Bilâl-i Habeşî, Selman-ı Fârisî ve Mariye-i Kıbtîye gibi çeşitli milletlere mensup müminler vardı. Müslümanlık bütün dinle-

rin esasta bir olduğunu ve aynı kaynaktan geldiğini ve iman esaslarında ayrılık olamayacağını kabul eder. Bu yüzden bütün Peygamberlere ve Peygambere gelen kitaplara inanır, bu suretle bütün dinleri birleştirmiş ve yolcularını birliğe davet etmiştir. O, diğer kitabî dinlerin hiçbirini inkâr etmez ve kötülemez. İnsanlara daima hakkı aramağı emir ve birliğe gelmelerini teşvik eder. Kur'an-ı Kerim'de, «gelin bir temel üzerinde birleşelim» ayeti bu gerçeği açıklamaktadır.

Müslümanlık alenî (açık) bir dindir. Onda hiçbir ibadet gizli değildir. Hiçbir özel bildirme, gizli telkin ve ayrılık gütmeye yoktur. Hz. Peygamber'in Ebu Bekir Sıddık'a gizli bir ibadet usulü öğrettiği ve Hz. Aliye hususi bazı hakikatler bildirdiği hakkındaki sözler doğru değildir. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de: Ya Muhammed, sana Rabbinden indirilen her şeyi açıkca herkese bildir, eğer böyle yapmazsan elçilik vazifeni yapmamış olursun» (Maide 76) buyurulmuştur. Müslümanlık serbest bir dindir, Allah ile kul arasında vasita yoktur. Herkes istediği yerde, bir imama veya şeyhe muhtaç olmadan ibadetini yapar. Bu sebeple Müslümanlıkta kimse «benim yolumdan gellersen cennete girersin» diyemez. Müminler istedikleri yerde kendi kendilerine kalplerini Allah'a bağlar ve serbestçe ibadetlerini yaparlar.

İslâm'da kadın erkek, fakir zengin arasında fark yoktur. Hepsinde aynı hürriyet ve eşitlik vardır, hepsi kardeştirler. Bu sebeple dinde kimse kimseye hükmedemez, herkes kendinden mesuldür. Herkes kendi aklını kullanacak, dinini öğrenecek ve yoluna gidecektir, zira Müslümanlıkta bir aileye, bir ocağa ve bir sülâleye bağlılık yoktur. Herkes âlim ve müçtehid olabilir, Kur'an'dan ve dinî kaynaklardan ahkâm çıkarabilir, bunun için ermiş olmak, çile çıkarmak, evlenmemek gibi şeyler yoktur. Bu yüzden ki Müslümanlık, dinî istismar edicilerin menfaat için halkı soymalarını önlemiştir. Sınıf farklarını kaldırmıştır. Ruhânî sınıfının şerrinden insanlığı kurtarmış, Allah ile insanların arasına gerilmiş perdeleri yırtmıştır. İnsan zekâsına kıymet vermiş ve vicdan hürriyetini ilân etmiştir. Bunlar ayrı ayrı Müslümanlığın özel vasıflarıdır. Müslümanlığın genel bir vasfı da son din oluşudur. Bu vasıf çok önemlidir, çünkü son din her zaman yaşayacak ve insanların

mânevî ihtiyaçlarını her yerde cevaplandırarak, medeniyet ve ilim ilerledikçe genişleyecek bir halde olmak gerektir. Bunun için Müslümanlık ilim ile beraber yürür. Müsamahaya yer verir, zamanın ihtiyacına uygundur ve her yerde tatbiki kabildir.

Müslümanlıkta maslahatın icabına göre içtihad etmek yolu vardır. 23 yıl içinde gelen Kur'an âyetlerinde evvelce verilen bir hükmü zaman değişmesiyle kaldıran diğer bir hüküm bulunduğu gibi, Peygamberin vefatından sonra zamanın ihtiyacına göre bazı hükümler kaldırılmış, yerine yenileri konulmuştur. Müslümanlık bütün emirlerinde hak ve adalet, ilim ve medeniyet gayesini güder, maslahata ve zamanın ihtiyacına uymayan hükümler değişir, bunların yerine zamanın ihtiyacına ve örfe göre yenileri konulur. Zira dinde güçlük yok, genişleme vardır.

Dinde akla güven vardır. İman akla dayanır, amele dair hükümler de akılla beraber yürür. Bu sebeple müslüman aklını işletecek, düşünüp tasdik edecektir. Müslümanlıkta akla uymayan bir hüküm görüldüğü zaman burakılıp aklın hükmü alınacaktır. Anlaşılmayan bir esası kabule mecburiyet yoktur. Kur'an-ı Kerim, Allah'ın varlığını, birliğini, dinin hak olduğunu düşünerek buımayı emreder. Hz. Peygamber hiç kimseyi mucize göstermek suretiyle, dine davet etmiş değildir. Daima, «düşün, anla, inan» demiştir. Müslümanlık Allah'a yaklaşmak için bir saat tefekkürü en büyük ibadetten sayar. Bu sebeple Müslümanlıkta her türlü ilim farz kılınmış, vicdan hürriyeti esas olarak kabul edilmiştir. İslâm Dini hayata karşı insanları cesaretlendirir. İlim ile başlar iman ile azim ve iradeyi arttırır, ibadetle kuvvetlenir, ahlâk ile tamamlanır, gayesi saadettir.

İslâm Dininin Diğer Bazı Özellikleri

Müslümanlığın çok önemli bir takım özellikleri vardır. Bunlar, 1) Allah'ın birliği akidesi ve bu akidenin gayet açık oluşu, 2) Peygamber hakkındaki inancın pürüzsüzlüğü, 3) İslâm'da dinin akıl ile beraber yürümesi ve ilim ile din ayrılığı olmaması, 4) Müslümanlığın yaratılış ve yaşama konularına uygun olması, 5) Müslümanlığın Kelâmullah ve mukaddes kitap.

anlayışının açık olması gibi özelliklerdir. İslâm dininin, gördüğümüz gibi kolaylık ve genişlik göstermesi, hurafeleri, taassubu reddetmesi, Allah ile kul arasında vasıtayı ve ruhban sınıfını kaldırması gibi birçok özellikleri daha vardır.

Bütün evrenleri yaratan, kudreti ve bilgisi her şeyi kaplayan, yerde ve gökte olanlara nizam veren, dünya ve ahiret âlimlerinin sahibi bir Allah inancı ilk defa en iyi ve tam olarak Kur'an-ı Kerim ve Hazret-i Muhammed tarafından izah edilmiştir. Hiçbir zaman bir konuyu Müslümanlık kadar açıkca aydınlatan bir din veya bir kitap gösterilemez. Zaten tevhid (Allah'ın Birliği) akidesi Müslümanlığın en büyük özelliğini teşkil eder.

Müslümanlıkta Peygamber melektir veya meliktir. Allah'ın bir tecellisi veya bir parçası veya oğludur, gaybı bilir, istediğini yapar gibi karışık fikirler de yoktur. Peygamber bizim gibi bir insandır. Kur'an bunu açıklar. Gerçekten Peygamberin bir insan olması gerektir. Dinin icablarını, yaşama şartlarını insanlığı ve insanların ihtiyaçlarını bilecektir. İnsanlar için tutulan dinin yaşama şartlarına ve insanın yaratılışına uygun olduğunu bilmek lâzımdır. «Hakiki din hayat dinidir, fıtrat dinidir» sözünün mânası budur. Bu sebeple Peygamber beşer olmakla beraber çok zeki, güvenilir ve yüksek ahlâklı bir zattır. Doğru söyler ve insanları doğru yola götürür, işte bu anlayışta hiçbir karışıklık yoktur. Yahudilerde peygamber çok defa kâhin, gaybı bilir mânasına, bazan evlâddan evlâda geçen hükümdar mânasına, bazı günlerde ise Allah'ın timsali, gölgesi veya parçası mânalarına kullanılır.

Müslümanlıkta, din akla hitabeder. Akli olmıyan kimse-ler mükellef sayılmaz. Akli olanlara da akla uymıyan şeyler teklif edilmez. Çünkü insanlara akli ve akla düşünce nizamı veren Allahtır. Böyle iken aklın kabul etmeyeceği şeyleri nasıl teklif eder. Allah bu varlığı yaratmış ve yaratılış kanunlarını koymuştur. Kendisi bu kanunlara aykırı emirler verir mi, yine Allah insanlara akıl vermiş ilim yapsınlar diye, ilim ile din birbirine zid olur mu, nitekim Müslümanlıkta iman bilerek gönülden inanmaktır ve aklın kabul etmediği şeylere dinde yer yoktur. Bu esası da Müslümanlığın başlıca bir özelliğidir.

Müslümanlar Kur'an-ı Kerim'i Allah kelâmı anlar ve

onu bu yüzden mukaddes sayar, O bir tarih, bir tercüme-i hal veya şiir kitabı değildir. Diğer kitaplarda ise peygamberin ölümünden sonrasına ait birçok fıkralar, tarih parçaları, mektuplar veya şiirler vardır. Keza Müslümanlık hiçbir gerçeğin gizli kalmasını istemez. Bir sınıf halkın din önderi olmasını, hahamlık ruhbanlık gibi sınıfları men eyleyerek beraberlik ve eşitlik ister. Dinde zorlamayı kabul etmez. Aklın kabul etmediği şeye inanacaksın demez, zorla ibadet ettirmez, Hz. Peygamber «Yanlışlıkla veya unutarak zorlama ile veya sıkış tırılarak işlenen günahın cezası yoktur» der. Dinde taassub da, asabiyet de yoktur. (38). Hz. Peygamber «asabiyet davasına kalkan bizden değildir». buyurmuştur. Nitekim Hz. Peygamber Müslüman olmak için gelen cahillere ve bedevilere, «evvelâ batıl akideleri ve hurafeleri ve kabîle âdetlerini terkedeceğinize söz verin size Müslümanlığı tebliğ edeyim» derdi. Hz. Peygamber tefekküre ve vicdan hürriyetine ve dini kolaylaştırmaya önem verirdi. Nitekim, Kur'an'da bulamadığımız şeyler hakkında, içtihad edin, güçleştirmeyin, darlaştırmayın, genişletin, buyurulmuştur.

Müslümanlığın diğer bir özelliği veya bahtiyarlığı da, Peygamberin hayatında kuruluşu ve tamamlanışı, Kur'an-ı Kerim'in de Peygamber zamanında yazılışdır. Bazı dinler Peygamberlerinin ölümünden yüzyıllarca sonra hey'etler tarafından kurulmuş, mukaddes kitaplar da yüz ve bazan beşyüz yıl sonra yazılmışlardır. Halbuki Müslümanlığı Peygamber bizzat hayatında tatbik etmiş ve Kur'an-ı Kerim kâtipler tarafından yazılmış ve hafızlar tarafından ezber edilmiş ve Peygamber hayatının son zamanında halka karşı Kur'an-ı Kerim'i baştan başa okumuştur. Kur'an-ı Kerim'in bozulup değişmeden korunmuş ve Müslümanlık esaslarının Peygamber devrinde olduğu gibi bugüne kadar gelmesi de İslâm dinine mahsus bir vasıftır. Kur'an-ı Kerim birdir. Bütün sahabeler ve şahitler tarafından öylece bize nakledilmiştir.

Müslümanlığın bir vasfı da daha ilk günlerde her millettten adamların Müslüman olmaları, daha peygamber zamanında etrafa yayılması ve toplu bir halde milletlerin Müslümanlığı

(38) Asabiyet, soya güvenmek, taassub. soyunun geleneklerine körü körüne bağlı olmaktır.

kabul etmeleridir. Peygamber hayatında yüzbin kişilik Müslüman topluluğuna hitabetmek bahtiyarlığına ulaşmış, ölümden sonra ise, Müslümanlık on sene içinde Afrika'ya, Hind'e ve Orta Asya'ya yayılmıştır. Keza Müslümanlıkta, başkasının günahından dolayı kimse sorumlu olamaz, kimse kimsenin günahını yüklenemez. Çocuklar her türlü günahattan pak olarak doğar ve erginlik çağına gelince sorumlu olurlar; sonra insanlar ne kazanırsa kendine, ne günah işlerse yine kendinedir. Müslümanlıkta insanın kıymeti meziyeti ile ölçülür, adalet nerede ise yol odur. Bir tecavüze misli ile mukabele olunur, gibi. Sorumluluk, hukukta muadelet, adalet ve eşitlik esasları diye ifade edilen birçok vasıflar daha vardır. Bunların her biri ayrı ayrı Müslümanlığın özelliğini gösterir.

M ü s l ü m a n l ı ğ ı n B a z ı F a y d a l a r ı

Müslümanlığın faydaları Müslümanlığın diğer dinler arasındaki yerini ve özelliklerini, Müslümanlığın iman ve ahlâk esaslarını gördükten sonra kendi kendine meydana çıkarsa da bunları kısaca gözden geçirmek faydalı olacaktır. Bu faydaların birincisi Müslümanlığın insanı aklın kabul etmediği itikadlardan, hurafelerden kurtarması, akla ve tefekküre değer vermesi ve ilme teşvik etmesidir. İkincisi Müslümanlığın hayat ile beraber yürümesi, evlenmeyi çocukları ve aileyle ilgilenmeyi tavsiye etmesi ve ahlâk hususunda mutedil bir yol tutup, insana şahsiyet vermesi ve dünya nizamını desteklemesidir. Müslümanlığın insanı âhirette selâmete ulaştırdığına dair olan faydaları bunun neticesidir. Şüphesiz en büyük fayda ebedî saadete kavuşmaktır.

İslâm Dininin bir faydası da insanları, vasıtaların, hahamların, rahiplerin şeyhlerin elinden kurtarıp, kişiye şahsiyet ve istiklâl vermesidir. Herkes hürdür, eşittir. Dilediği yerde ibadet eder, dilediğini yer, içer. Kimseden izin almadan, dünya işlerini de, din işlerini de görür. Herkes kendinden sorumludur. Başkasının günahını yüklenmez. Bir kişinin yaptığı işten diğerine ahirette fayda yoktur. Kimse suç bağışlayamaz ve kimseyi kurtaramaz, böyle şeyler Müslümanlıkta yoktur. Bu yüzden Müslümanlar dinî esaret altında değildirler, vicdanlarına kimse müdahale etmez ve şöyle inanacaksın diye zorlamaz.

Bundan başka İslâm dini insanlara Allah'ı Allah'ın büyüklüğüne ve kudretine yaraşır surette tanıtmıştır. Allah'ı bütün âlemlerin Rabbi, herşeyi kaplayan, hiçbir şeye muhtaç olmayan bir varlık olarak tanıınca insanlar kendi acizliklerini ve nereden geldiklerini anlarlar. Vicdanları ve ruhları daima rahatlık içinde olur, Allah'a bağlanırlar. Allah'ın kudretine, her şeyi bilir olduğuna inanınca da her yerde, her işini düzgün ve doğru ve yerli yerince yapar. Kimseye bakmaz. Haksızlık etmez, kimse kimsenin canını yakmaz, düşmanlık ve ayrılık gütmaz bütün Müslümanlar kardeşliklerini anlarlar, birleşirler, bu suretle insanlar saadet ve selâmete kavuşurlar.

İslâm dininin insan vicdanına sağladığı bir fayda da şudur: İnsan, günün birinde bir kazaya uğrarsa «Benim Allahım var, inşallah bu kazada bir hayır vardır, Allah bununla beni daha fenasından korumuş ve bunun âhirette sevabını bana verecektir» der, Allah'tan ümidini kesmez, bu suretle teessürü zail olur. İşte hayır ve şer ne gelirse Allahtan, ve âhirette her şeyden kişi sorguya çekilecek, esaslarına imanın da dünya esenliği ve vicdan rahatlığı için önemi budur. Bunlardan başka, Müslümanlık en son din olduğu, bütün dinlere ve bütün Peygamberlere iman ettiği için bütün dinleri Müslümanlıkta birleştirmiş ve bütün insanlara sevgi ile bağlanmış olur ki, milletler arası dayanışma ve insan sevgisi bu esasa dayanmaktadır. Bilhassa âhir zaman Peygamberi Hz. Muhammed Mustafaya inandığı için onun yaptığı büyük işleri, metanetini ve güzel ahlâkını öğrenir ve Hazret-i Muhammed'in ve Kur'an'ın tarihi tamamen bilindiği için bunlardan olduğu gibi faydalanır ve hareketlerini kendine rehber eder. Böyle bir hak dine kanaat getirince muntazaman ibadetlerini yapar ve kendi nefisini namazlarda muhasebe eder, Tanrıya dua ve şükürler eder, bu imanla ailesine, komşularına, milletine, vatanına hizmet eder, memleketin ve toplumun faydalı bir unsuru olur. Görülüyor ki Müslümanlık, insanın kabiliyetlerini hayra ve fazilete doğru işletir. Hem dünyasını her âhiretini mamur eder. İnsanın gönlüne Allah sevgisini, insan sevgisini koyar, hakkı hukuku tanıtır ve kişiyi kâmil insan yapar. İnsan için en büyük derece, âhirette Allah'ın cemkli ile müşerref olmaktır. Müslümanlık bu suretle insanı büyük hayra ve ebedî saadete iletir.

E K L E R

Fatiha Suresinin Tefsiri (62)

Fatiha Suresi, Kur'an-ı Kerim'in ilk suresi ve önsözüdür. İçindeki âyetler dikkatle okunacak olursa surenin bütün Müslümanlık esaslarını içine aldığı görülür. Bu bakımdan Fatiha, Kur'an'ın içindekilerin özetidir. Ona (Ümm'l-Kur'an) Kur'an'ın Anası denilmesinin sebebi budur.

Namazın rekâtlarında okunduğu, güzel, kısa ve toplu bir dua olduğu ve yedi âyetten ibaret bulunduğu için de (Seb'ul-Mesani) Yedi kat adını almıştır.

Fatiha Suresi Peygamber Mekkedeyken gelmiştir, surenin başında da öyle yazar. Medine'de gelmiştir diyenler de vardır. Mekke'de nazil olduğuna göre ilk nazıl olan sure budur. Bu meselede durmanın sebebi şu : Eğer Fatiha ilk olarak nazil olmadıysa bundan Peygamber'in bir müddet namazları Fatihasız kıldığı ve namazda Fatihayı okumanın şart olmadığı neticesine varılır. Rivayete göre Peygamberliğin ilk geldiği gece Cebrail, Hz. Peygamber'e abdest aldirmiş, Fatihayı öğretmiş ve iki rekât namaz kıldırmıştır. Böylece Peygamber namaz emri gelmeden namaz kılmış oluyor, ve sure namazda okumak ve Allah'a hamd ü sena ve dua etmek için nazil olmuş bulunuyor (63).

(62) Bu sure okuyuculara Kur'an tefsirinden bir örnek verilmiş olmak için burada Türkçe olarak yazılmıştır. Bundan başka İslâm ahlâk ve faziletlerini cami bir suredir. Bunun için bu surenin başı başına ve çeşitli dillerden birçok tefsiri vardır. Bunların içinde Fahri Razi'nin tefsiri iki cild, Molla Fenari'nin ve Konyalı Şeyh Sadrettin'in Fatiha tefsirleri büyük birer cilt teşkil etmektedir. Keşfüzzünunda büyük tefsirlerden başka (Fatiha tefsiri) adı ile yazılanların yirmi kadar olduğu kaydedilmektedir. Bunlardan Ankaralı Şeyh İsmail'in tefsiri Türkçe, Şeyh Yakub'un Farsça, diğerleri Arapçadır.

(63) Kırk sene evvel Amerika'da kilise tarafından bir müsabaka açılmış ve en iyi bir dua yazana mükâfat verileceği ilân edilmiş. Birçok âlimler, vaizler dualar yazıp göndermişler, bunu haber alan bir Müslü-

Fatiha Suresi'nin başı arafında Besmele-i Şerife vardır ve Fatiha Suresine dahildir. Fatiha Suresi bununla yedi âyet oluyor. Eğer besmele âyet değilse, o zaman Fatihayı yediye çıkarmak için son âyetini iki âyet saymak gerektir. Birçok tefsir sahipleri besmele âyet değildir, her surenin başına diğer sureden ayırmak için konulur, derler. Namazlarda da besmele Fatihadan ayrılmaktadır. Bununla beraber besmele Kur'an'da ayrıca bir âyet olarak geçer. Sure başındaki besmeleler Kur'an'a dahil değildir, dahildir ve âyettir diyenler de vardır. Buna göre bir sureden diğerine geçerken besmele okunmazsa sure tamam olmaz.

Besmelenin tam Türkçesi şudur : «Her nimeti veren, rahmeti çok Allah adıyla». Arapçasındaki Rahîm rahmeti çok, Rahman, ihsan eden, her nimeti veren demektir. Bazı zatlar bu iki kelimeyi (bağışlayan, yarlıgayan) diye tercüme etmişlerdir ki, bunlar rahman ve rahîmin tam mânalarını açıkca vermiyor. Rahman ve rahim kelimelerinin kökü birdir, ikisi de sıfattır. Ancak rahman sıfatı Allah'a mahsustur, başkasına söylenmez ve bütün mahlûkata ilâhî rahmetinin şamil olduğunu ifade eder. Rahîm ise yalnız müminlere has insanlar verici mânasındır. Bu sıfatla insanlar da vasıflanır, rahîm adam denir. Fakat hakikatte her ikisi de Allah'ın Esmâ-i hüsnâ'sındandır.

Besmeleden maksat Allah'ı her işte hatırlarım, onun yardımını ve başarı vermesini dilerim, işlerim onun içindir mânasını ifadedir. Esasen burada Allah'ın adı yanında rahmet ve ihsan sıfatları da besmeleden gayenin ne olduğunu açıklamaktadır. Allah'm adıyla başlamak, Allah ile başlamak demektir. Bu sebeple yalnız «bismillah» demek (bismillahirrahmanirrahim) in yerini tutar. Ancak, Kur'an okur ve namaz kılarken «bismillah» demek kâfi değildir, çünkü bunların âyet olması ihtimali vardır, âyeti kısaltmak ise caiz değildir.

Besmeleden sonra «elhamdülillâh» gelir. Hamdetmek, Al-

man Fatiha suresini tercüme ederek göndermiş. Birinciliği kazandığı için ilân edilen mükâfatı da almış. Bunu merhum Doktor İsmail Hakkı Milâsh anlatmıştı. Kendisi Fatiha suresini sık sık okur ve «ne büyük bir mucizedir bu» diyerek göz yaşları dökerdi.³ Bu sureyi o da tefsir etmiştir.

lah'ın nimetlerine karşı teşekkür etmek ve Tanrıyı ögmektir. Müslümanlar her nimetin başında «bismillah» ve sonunda «el-hamdülüllâh» derler. Kur'an okumak ve namaz kılmak, Allah'ın nimetleri üzerine bir karşılık olduğu için ibadetlere hamd ile başlanır. Bir nimete ve bir hutbeye başlanıldığı zaman da Allah'a hamdetmek sünnettir. Hamd kelimesi hem medh ü sena, hem şükür ve dua etmek mânalarını camidir. Allah kelimesi ise Tanrının bütün sıfatlarını toplayan bir ism-i Celâldir ki, bunun hakkında kitabın baş tarafında, şükür hakkında da ahlâk bahsinde izahat verilmiştir. Ancak hamd'i Allah'a nisbet ve her çeşit dua ve senayı Allah'a tahsis etmekte bir hulûs ve insanın halinden hoşnutluğunu belirten bir huzur ifadesi vardır. Bununla Allah'tan başkasına dua edilemeyeceği de belirtilmiş oluyor ki bu, tevhid dininin esasıdır, ve bütün dinî emirlerin başıdır.

«Rabbülâlemîn» sıfatından maksat bütün varlıkların, binlerce âlemin eğitene vasfının belirtilmesidir. Allah'ın insanlara verdiği bütün nimetlerin, yanında bütün varlıkların sahip ve mürebbsi olan zatın bitmez tükenmez nimetlerini hatırlatmak ve Allah karşısında aczini idrak ile ona sarılmak gerektiğini anlatır. «Bütün evrenlerin eğitene» olmak kadar büyük bir sıfat olamaz. Bu sıfat eğitim işinin ne kadar önemli olduğunu gösterir. Eğitmek (rabb) sıfatı, yetiştirmek, beslemek, idare etmek gibi maddî; kuvvet, irade, zekâ, his, ahlâk vermek ve terbiye etmek gibi manevî cihetleri içine alan, bütün varlıkların maddî ve mânevî ihtiyaçlarını tanzim ve temin eden mânasına şümüllü bir sıfattır. Bu eğitim bütün evrenlere şamil, onları var etmek, nizama koymak, maddî ve manevî eğitime tâbi tutmak gibi insan aklının ihata edemeyeceği bir kudret ve azamet ifade etmektedir. Allah'ı bu sıfatla tanıyan ise her işinde ona dayanır. Batıl akîde ve düşüncelerden yükselir, bundan başka her işini doğru tutmaya ve Allah'ın her şeyi bileceğini idrak ederek kötülükten kaçınmağa ve iyi eğitime çalışır. Bütün evrenlerde olanların sahibi bir olduğu, güzel çirkin, büyük küçük her şeyin onun eseri bulunduğu, bu yüzden her mahlûka ve her insana iyi muamele edilmesi, kısa görüşlü ve gururlu olmağa yer olmadığı hakikatini kavrar. Bu sıfatı diğer üç sıfat takib etmektedir: Rahman, rahîm, din gününün sahibi olmak sıfatları. Bu sıfatların birincisi bü-

tün evrenleri eğiten Allah'ın bu evrenlerdeki varlıkların hepsine nimetinin şamil olduğunu, ikincisi özel olarak Allah'ı tanıyanlara (Müslümanlara) rahmetinin çok bulunduğunu, üçüncüsü de, bu nimet ve rahmet karşılığında insanları bir takım hak ve vazifelerle sorumlu tuttuğunu, Ulu Gün gelince bunları soracağını ve ona göre bu dünyada hareket edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bununla beraber sıfatların buraya getirilmesinde birçok hikmetler daha vardır.

Rahman sıfatı, Allah'ın, mahlûklara ve bütün insanlara aynı muameleyi yaptığını, çalışana verip çalışmayanı bıraktığını ifade eder. Hiç kimse, ben Müslümanım, sofuyum da Allah niye çok vermiyor, diyemez. Zira «Allah rahmandır», sıfatı herkese şamildir. Kimseyi kimseden ayırt etmez. Rahim sıfatı ise müslümanlara âhirette çok daha merhametle hareket edeceğini ve imanın Müslümanlığın faziletini gösterir. Ancak, insanlar başı boş bırakılmış değildir. Bunlar hepsi sorumludur. Allah anlamında dahil bulunan adalet, ve rahim sıfatında dahil olan merhamet, bunlar âhîret gününde insanların haklarının ve cezalarının aranacağını gösterir. Müslümanlar o gün mükâfatlarına kavuşacaktır. Bu sıfatlar Allah'ın hem dünyadaki âlemlere, hem âhîret gününe sahip ve bu iki âlem arasında nimet ve rahmet sıfatlarıyla tecelli ettiğini gösterir. İşte bunun için insanların ağızından bu hamdden sonra «Ya rab biz yalnız sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz» âyeti gelmiştir. Bu insanın hakikatı anlamasının bir ifadesidir ve önemlidir. Burada Allah'tan başka kimseye ibadet edilmeyeceğini, araya vasıta konulmayacağını, başkasına sığınılmayacağını yardım istemeyeceğini, şefaât için kimseye baş vurulmayacağını, ne puta, ne puthaneye, ne erenlere, ne inzivahaneye ihtiyaç olmadan doğrudan Allah'a ibadet ve ona dua edileceğini ve hulûs-i kalb ile Allah'a bağlanması gerektiğini gösterir. Burada dikkat edilecek nokta, çoğul sigası kullanılmasıdır. Bu, şahsın yalnız kendi saadeti için çalışmasından ziyade müşterek ve toplu çalışma ve cemiyetin felâhının istenilmesini gösterir. Bir nokta da evvelâ çalışmak, sonra Allah'a sığınmak lüzumunu göstermesidir. Çalışmadan başarı olmaz. Dua etmesini bilirsek Allah'ın yardımını gelir.

Bundan sonra «Bizi doğru yola, mes'ud kıldıklarının, his-

ma uğramamış ve sapmamış olanların yoluna hidayet et» âyetiyle Allah'tan, doğru yoldan ayırmaması, doğru ve hak yola sevketmesi dua ediliyor. Burada doğru yolun üç vasfı vardır. Birincisi, hakikatı arayan ve selim bir akıl ile çalışan kimsenin varacağı fitrata ve akla uygun Müslümanlık dininin dünya hayatında âhiret saadetine götüren doğru yol olduğu, ikincisi, Allah'ın mes'ud kıldıkları Peygamberlerini ve salih kimseleri hidayet etmiş olduğu, üçüncüsü de, sapıp azmış olanların Allah'ın gazabına uğrayıp reddedilmiş olanların yolu olmadığı vasıflarıdır. Doğru yol, hem müsbet hem menfi vasıflarla açıklanıyor. Bunlar dinin gayesi ve insanların en büyük dilekleridir. Saadet ve hidayet dileği, din ve dünya esaslarını, fazilet ve medeniyet icablarını yerine getirmekle olur. İşte sure bütün bu hakikatleri ifade etmektedir.

Surenin sonunda bu duanın kabul edilmesi istenir. Bunun için «Amin» denilmesi vacibdir. Çünkü sure Kur'an'ın başlangıcı olmakla beraber, görüldüğü vechile en şümüllü bir duadır. Âmin, «yarab, kabul et» demektir.

Bu mânaları düşünerek namazların her rekâtında Fatiha'yı okumak, kalpsiz insanları bile salâha götürür. Kalb-i selim sahipleri ise bu tefekkür ve dua ile şüphesiz felâh ve saadetin en yüksek derecesine ulaşırlar.

Hulâsa, Fatiha Suresini okurken önce «eûzu» çekeriz. Eûzu'dan maksat her türlü fenalıklardan, yanlış yollara götürececek sapkınlardan sakınmak, doğruya ve Allah'a bağlanmaktır. Bu bir hazırlıktır. Hazırlıktan sonra besmele çekeriz. Bu ise Allah'a ve hayır maksadına yönelmek, onun büyüklüğünü düşünmek ve adını anmak ile işe ve okumağa başlamaktır. Sonra «elhamdülillâhi rabbil âlemîn» diyoruz ki, bu ahlâkî bir vazifenin yerine getirilmesi ve Müslümanlığın temelini teşkil eden tevhid esasına en iyi şekilde bağlanmanın ifadesidir. Nitekim «iyyake nabüdü» esasında bütün ibadetleri ve ibadetlerin Allah'a hulûs ile yapılmasını, sonundaki hidayet duası da ahlâkî faziletleri, kötülüklerden kaçınmayı içine almaktadır. Görülüyor ki, iman, ibadet, amel ve ahlâk esasları Surede dahil bulunmaktadır. Ona «Ümmü'l-Kitab» denilmesinin anlamı da bu açıklama ile anlaşılabilir olacaktır.

Fatiha Suresinin Maalinin Türkçesi

Her nimeti veren, rahmeti çok Allah adıyla,

Bütün âlemlerin Rabbi, her nimeti veren, rahmeti çok, ulu günün sahibi olan Allah'a hamdolsun. Yarab! Biz yalnız Sana kulluk eder ve yalnız Senden yardım dileriz. Bizleri doğru yola, mes'ud kıldıklarının, hışma uğramamış ve sapmamış olanların yoluna hidayet et! (Âmin).

Namazda Okunacak Sureler ve Dualar Hakkında

İslâm âleminde yüzyıllarca çalışıldığı halde Arap harfleriyle yazılmış olan Kur'an-ı Kerim'i halka gerekli olduğu kadar okutmak mümkün olmamıştır. Bazı köy hocalarının okumaları günah denecek kadar kusurludur. Meselâ «Allahu ekber» dediğimiz zaman başında (E) harfini tazim için (A) okuruz. Ama bunu Â okursak mâna değişir. «Allahikber» dersek yine mâna değişir. Eğer bunları yeni Türk harfleriyle yazarsak bu kusurlar kalkar. Ancak yeni harflerin Arap seslerine göre düzeltilmesi lâzım. Peygamber zamanında Kur'an-ı Kerim kufi harfleri ile yazılmıştı. Sonra sülüs, sonra nesih harfleriyle yazıldı ve zaman zaman birtakım işaretler konuldu. Bugünün ihtiyacına göre, bugünün harfleriyle yazılması millete hizmet için zarurîdir. Kur'an-ı Kerim'in Arapça olması onun Türkçeye çevrilmesine mani değildir ve hattâ bunu yapmak vacibdir. Çünkü her Müslümanın Kur'an'ı anlaması hakkıdır. Hazret-i Peygamber bütün insanlara gönderilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de bildirildiği üzere Kur'an bütün milletlere öğüt ve Peygamber, âlemlere rahmettir. Furkan suresinin birinci âyetinde «Bütün milletleri uyandırmak için Allah Peygambere Kur'an'ı inzal etti» (Ayet 1) ve İbrahim suresinde «Biz Peygamberi ümmetine o ümmetin diliyle anlatsın diye gönderdik» (Ayet 4) buyurulmuştur. Bu sebeple ilk defa Selman-ı Fârisî, Fatiha Suresini Farsçaya tercüme etmiş ve Buhara fethedildiği zaman Kuteybe Türkçe namaz kıldırmıştır. Ondandır bu âyetlerin icabları zaman zaman Kur'an-ı Kerim her dile tercüme edilmek suretiyle yerine getirilmiştir. Yalnız Hindistan dillerinden 10 dan fazlasının kendi dillerince Kur'an tercümeleri vardır.

Müslümanların en büyük müctehidlerinden olan Şah Veliullah Dehlevî, Kur'an'ı bizzat tercüme etmiştir. Orada her millet Kur'an'ı kendi dilince okur ve anlar.

İnsana anlamadığı bir dille hitap edilemez. Kişi gücü yetmediği şeyle mükellef olamaz. Bilmediği şeye karışmak, anlamadığı sözü söylemek Müslümana yakışmaz. Çünkü Kur'an bize her işi anlayarak, dinleyerek ve bilerek yapmayı emreder. İnsan bir şeye niyet edince, neye niyet ettiğini bilmezse niyet makbul olmaz. Biz ise niyeti Arapça yapar, fakat ne söylediğimizi bilmeyiz. Dua etmek, istemek demektir. Allah'a Arapça dua edince ne istediğimizi bilmeden söylemiş oluruz. Bizim dinimiz körükörüne taklid değildir ki, anlamadığımız sözleri tekrara mecbur olalım. Arap memleketinde Cuma namazında hutbeyi imam Türkçe okursa Araplar, bundan birşey anlamadık diye, hutbeyi yenilerler. Allah kendisine edilen duayı hangi dilde olursa olsun kabul buyurur, bilerek söylemek bizim vazifemiz ve saygımızdır. Bunun için bilginler duaları ve Kur'an âyetlerini tercüme etmekle mükelleftirler. Yapmazlarsa günahkâr olurlar. Çünkü halk yanlış söylüyor. Meselâ «Ayetü'l-kürsî» diyecek yerde «Allahülâhe» der «Şehr-i ramazan) diyecek yerde «Şerr-i Ramazan» der. Bunlar günahdır. Amma günahı, hocayım deyip, tercüme etmeye güçleri yetmediği için tercüme caiz değildir diyenlerindir. Halbuki insanların dua etmeğe, içlerini Allah'a dökmeğe ve Tanrı sözünü okuyup ruhlarını zenginleştirmeğe derin ihtiyaçları var. Bunlar insanı hakka yükseltir, kadir ve kıymet tanımaya alıştıırır, en iyi terbiye vasıtasıdır.

Yemekten sonra «Allah'ın verdiği nimetlere şükrolsun» demenin faziletini kim inkâr edebilir? Sabah erken «Ya Rab, bana sıhhat ve kuvvet verdin, bugünkü işlerimde başarı ver» deyip kalkan insanın taşıdığı büyük ruhu kim takdir etmez. Namaz dualarında ve ibadetlerimizde de böyle. Bir kimse öğle namazının farzına niyet ettiğini bilmezse, niyet olmaz. Aynı zamanda niyeti dille söylemek Peygamber'in sünnetidir. İnsanın kalbi ile dili bir olmalı ve kişi söylediğini bilmelidir. Bu sebeptendir ki İmam-ı Âzam Ebu Hanife namazda hiçbir mazeret olmadığı halde, «Allahu ekber» yerine Farsça «Huda buzurgest» veya Türkçe «Tanrı uludur» derse makbuldür demiş. Di-

ğer imamlar ise eğer «Allahu ekber» demeye muktedir değilse, yani mazeret halinde kendi dili ile söylemeleri caizdir. demişlerdir. Halbuki mazeret, yani iyi okuyamamak hali mevcuttur. Şu halde namaz dualarının, ezanın ve âyetlerin Türkçe okunması ittifakla caizdir. Bunlar Türkçe okunmaz demek, dini korur gibi görünerek riyakârlık yapmak, Müslümanları cehalete ve taassuba sevkettirir. İşte bu sebeplerle biz, namazda okunacak duaları ve hiç olmazsa namaz surelerinin Türkçelerini buraya yazmayı kendimize borç bildik. Gerçi hangi dilde olursa olsun yapılan tercüme, aslındaki ruhu ve güzelliği veremiyor. Bu sebeple hiç olmazsa namaz surelerini güzelce okumayı öğrenmekle beraber onların mealini anlamak için Türkçelerini de bellemek lâzımdır, böylesi «nurun alâ nur» olur.

Kur'an-ı Kerim'de Bazı Âyetlerin Türkçe Mealleri

Kur'an-ı Kerim'in birinci suresi Fatiha'yı, tefsiri ile beraber yazdık. Şimdi ikinci şurenin baş tarafından, ortasından ve sonundan parçalar veriyoruz.

«Elif. Lâm. Mim. Bu Kur'an, Allah'tan sakınanlara hidayet veren şüphe götürmez bir kitaptır. O kimseler ki gayba inanırlar, namaz kılarlar kendilerini rızıklandırdığımız maldan infak ederler, sana indirilene de, senden önce indirilenlere de inanırlar ve âhirete yakîn edinirler, işte bunlar Rablerinden yana hidayet üzeredirler; felâh ve saadete kavuşmuş olanlar da bunlardır» (Bakara 1-5).

«İşte size kendinizden bir Peygamber gönderdik, o size âyetlerimizi okur, içinizi paklandırır, size kitabı ve hikmeti (hayırlı bilgileri) bildirir ve bilmediklerinizi öğretir. Şu halde Beni gönülle ve dille anınız ki, sizi anayım, bana şükrediniz ve nankörlerden olmayınız. Ey İman edenler, sabr ile namaz kılmakla Allah'tan yardım isteyiniz, zira Allah sabredenlerle beraberdir. Allah yolunda şehid olanlar için ölü demeyin, onlar ölü değil diridirler; lâkin siz bilmiyorsunuz. Sizi korku, açlık, mal ve mahsul noksanlığı ve can kaybı ile sınarsınız; bunlara sabredenleri müjdele Ya Muhammed! O kimseler ki başlarına bir

musibet geldiği zaman, biz Allahınız ve dönüp ona varacağız derler; işte böyleleri Rabları tarafından öğülür ve rahmete kavuşurlar, doğru yolda olanlar bunlardır» (Bakara 152-158).

«Allah, kendinden başka Tanrı olmayandır. Ebedi yaşayan ve her şeyi yaşatan O'dur. Kendisine uyku ve gaflet gelmez, göklerde ve yerde olanlar hep O'nun. İzni olmadıkça yanında kim şefaath edebilir? Hepsinin önlerinde ve arkalarında olup bitenleri O bilir. Hiç kimse Allah'ın ilminden, Onun dilediği kadardan başka, birşey kavrayamaz. Kürsüsü gökleri ve yeri sarmıştır ve onları korumak kendisine ağır gelmez. O, yücelerden yüce, ululardan uludur» (Kürsî âyeti - Bakara 255).

«Peygamber de Tanrısından kendisine indirilene inandı, müminler, de inandılar. Hepsi Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, inandılar. Biz, Peygamberleri birbirinden ayırt etmeyiz, işittik ve itaat ettik, kusurlarımızı bağışla Yarabbi, gidiş sanadır dediler».

«Allah hiç kimseye gücünün yetmeyeceği şeyi yüklemez, kişinin kazandığı iyilik faydasına, yaptığı kötülük zararındadır. Ya Rab! Eğer unuttuysak veya yanıldı isek bizi muaheze etme! Ya Rab bizden evvelkilere yüklediğin gibi bize ağır yükleme! Ya Rab gücümüzün yetmeyeceği şeyleri bize yüklemeyin! Bizi affet; bize mağfiret et; bize merhamet et! Mevlâmız sensin, kâfirlere üstün gelmemiz için bize yardım et! (Bakara 285-286).

K u r ' a n ' ı K e r i m ' i n S o n l a r ı n d a k i N a m a z S u r e l e r i

Kadir Suresi : «Kur'an-ı Kadir gecesi indirdik. Biliyor musunuz, kadir gecesi nedir? Kadir gecesi bin aydan daha hayırlıdır; o gece melekler ve ruhlar Rablarının izniyle inerler, her şey tan yeri ağarınca kadar, esenlik içerisinde».

Asr Suresi : «Her çağ hakkı için temin ederim, insanlar hüsrân içinde kalırlar. Ancak iman edenler, iyi amel işleyenler, birbirine hakdan ayrılmamak öğüdünü verenler ve sabırlı olmayı tavsiye eyleyenler kurtulurlar».

Maûn suresi : «Gördün mü o dini yalanlayanı? İşte yetimi iteleyeni, yoksulu doyurmaya teşvik etmeyen odur. Yazık ol-

sun namazını baştan savma kılan, gösteriş yapan, ve hayra engel olan o kimselere».

Kevser suresi : «Biz sana hayır kaynağı (kevser) verdik, Rabbına namaz kıl (bayram et) ve kurban kes. Seni yeren güdüktür (adı sanı kalmayacak olan, seni sevmeyip çekiştirendir).»

Kâfirûn suresi : «Söyle ya Muhammed: Ey kâfirler, ben sizin taptıklarınıza kulluk etmiyorum, siz de benim kulluk ettiğime tapmıyorsunuz. Ben sizin taptıklarınıza tapacak değilim, siz benim mabuduma kulluk edenlerden değilsiniz. Sizin dininiz sizin, benim dinim benim.»

Nasr Suresi : «Allah'ın yardımı ve fetih geldiği ve Allah'ın dinine halkın bölük bölük girdiklerini gördüğün zaman Rabbinı överek tefekküre dal, kendisinden af dile, Allah tevbe edenlerin suç bağışlayıcısıdır».

İhlâs Suresi : «De ki, O öyle bir Allaktır, birdir, hiçbir şeye muhtaç olmayıp herşey ona muhtaçtır. Doğmamış ve doğurmamıştır ve hiçbir şey O'na denk olamaz».

Felâk Suresi : «De ki : Hased ettiği zaman hasedçinin şerrinden, düğümler yapan üfürükçülerin şerrinden, çöken karanlık gecenin şerrinden ve yaratıkların kötülüklerinden aydınlığın sahibine sığınırım».

Nas Suresi : «De ki : İnsanların gönüllerine vesveseler sokup sıvışan cin veya insan fesatçılarının şerrinden, insanların Eğemenine, insanların Eğitenine ve insanların Tanrısına sığınırım».

N a m a z l a r d a O k u n a n D u a l a r

Sübhan duası : «Tanrım. Kutsallığını anarak seni överim. Adın kutsal, seni anmak yücelik (sana yakarmak ne güzel); (65) şüphesiz senden başka Tanrı yok».

(65) Bu dualara me'sûr dualar denir. Me'sûr, Peygamberden nakledilmiş demektir. Bu duada iki rivayet var. rivayetlerden birinde «Celle Senauhu» olmadığı (Sana yakarmak da ne güzel) kısmı namazlarda okunmaz, yalnız Cenaze duasında okunur.

Tahiyyat : «Saygılar ve sevgilerle ve en güzel sözlerle yakarıp yalvarışlarımız ulu Tanrının. Selâm ve Allah'ın bütün rahmetleri ve bereketleriyle saygı sana ey Tanrı elçisi bizlere ve Allah'ın iyi kullarına sağlık ve selâmet dilerim. Tanıklık ederim ki yok Alahtan başka Tanrı ve tanıklık ederim ki, Tanrının kulu ve elçisidir Muhammed».

Salâvat duaları : «Tanrım sen Muhammed'e ve Muhammed ümmetine (66) iyilik ve yücelik ver; İbrahim'e ve İbrahim ümmetine iyilik, yücelik verdiğin gibi. Övülen ve iyiliği bol olan Sensin. Tanrım, Sen Muhammed'e ve Muhammed ümmetine bereket ve mutluluk ver; İbrahim'e ve İbrahim ümmetine bereket ve mutluluk verdiğin gibi. Övülen ve iyiliği bol olan Sensin».

Namazın içindeki son dualar : «Yarabbi bize hem dünya iyiliği hem âhiret iyiliği ver ve bizi ateşin azabından koru, ».

«Yarab, ulu günde hesap verirken beni de, anamı babamı da ve bütün müminleri bağışla, rahmetinle ey rahmet edicilerin en merhametlisi»

Kunud Duaları : «Yarab, bız Senden yardım, mağfiret ve hidayet dileriz. Sana inanır, tövbe eder ve sana dayanırız. Seni hayrile anarız. Sana şükreder nankörlük etmeyiz. Sana karşı koyanları uzaklaştırırız Yarab biz Sana yalnız kulluk eder ve Senin için namaz kılarız ve secde ederiz. Sana kavuşmağa çalışır, gayret ederiz, merhametini dileriz, azabından korkarız. Azab kâfirlere yaraşır».

Kunud dualarını okuyamıyan kimse onların yerine şu duayı okur : «Yarabbi bize hem dünya iyiliği hem âhiret iyiliği ver ve bizi ateşin azabından koru».

Cenaze Namazında Okunan Dua

«Yarab, ölümüzü dirimizi, hazırda ve gaibde olanlarımızı,

(66) Âli Muhammed, ümmeti Muhammed demektir. Çünkü Al kelimesi ehil kelimesinin çoğuludur. Ehl-i bir çoğulu Ahali gelir fakat Muhammed ahalisi denmez Muhammed Ümmeti denir. Ehlullah, Allahın dostu demektir. Buna göre, Âli Muhammed Muhammed'e tabi olan ve ona dost olanlar demek olur.

küçüğümüzü büyüğümü, erkeklerimizi kadınlarımızı bağışla, sağ olanlarımızı da sabit kıl, ölenlerimizi iman ile al ve bu cenazeyi huzur ve rahata, rahmete ve rızana ulaştır. Yarab, merhum iyilik etmişse iyiliğini arttır, kötülük etmişse affet ve onu, ey merhametlilerin merhametlisi, saadet ve selâmete kerem ve ihsana kavuştur». (67).

Bayramlarda Alınan Tekbir

Tanrı Uludur, Tanrı Uludur, Allahtan başka Tanrı yoktur.

Tanrı Uludur, Tanrı Uludur, Hamd ona mahsustur.

Kur'an-ı Kerim'den âyetlerle dualar

«Tanrım, bize doğru yolu gösterdikten sonra gönlümüzü haktan ayırma, bize nezdinden rahmet ver. Bağışlayan yalnız sensin» (Al-i İmran 8).

«Tanrım, biz kendimiz, kendimize zulmettik; Sen bizi yarlıgamaz ve acımazsan biz muhakkak hüsrana düşeriz» (Araf 23).

Yarab, bize ve ulusumuza hak saadet yolunu feth et, Sen fatihlerin en hayırlısısın» (Araf 89).

«Yarab, Senden başka kulluk edecek yok, Kutsallığımı anar, Seni saygılarım, ben kendime zulm edenlerdenim» (Enbiya 87).

«Yarab, bize tükenmez hazinenden rahmetler ver ve işimizde uyanıklık ihsan et» (Kehf 10).

«Her şeyin egemenliği elinde olan Tanrıyı noksandan tenzih ve hakkiyle tesbih ederim. Döndürüleceğiniz yön onadır» (Yasin 83).

«Şeref ve izzet sahibi olan Allah'ı onların noksan vasıflandırmalarından tenzih eder ve ulu eğitene kutsallarım. Peygamberlere selâm olsun ve âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamdolsun» (Saffat 182).

(67) Cenaze karşısında bu duanın okunması şart değildir. Bunu bilmeyenler namaz içinde okunan son duaları veya kunud dualarını veya içinden gelen bir duayı okur.